

73437

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BASRA KÖRFEZİ' NDE GÜÇ DENGESİ
1978 – 1991

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

(DOKTORA TEZİ)

C. TAYYAR ARI

İSTANBUL 1991

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BASRA KÖRFEZİ'NDE GÜÇ DENGESİ : 1978-1991

(Doktora Tezi)

C.Tayyar ARI

İSTANBUL 1991

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
KISALTMALAR	1
GİRİŞ	2
Birinci Bölüm	
GÜÇ DENGESİ SİSTEMİ VE BASRA KÖRFEZİ ..	8
I. ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM VE GÜÇ DENGESİ SİSTEMİ	9
A. SİSTEM KURAMI VE ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM	13
B. GÜÇ DENGESİ SİSTEMİ	15
1. Güç Dengesi Sisteminin Genel Özellikleri	17
2. Güç Dengesi Sisteminin Temel Kuralları .	20
3. Sistemin İstikrarı ve Dönüşümü Etkileyen Faktörler	21
II. BASRA KÖRFEZİ	24
A. BÖLGENİN STRATEJİK KONUMU	25
B. KÖRFEZ ÜLKELERİNİN TOPLUMSAL YAPILARI	27
1. Şii-Sünni Ayrılığı	30
2. Etnik Yapılar	34
C. BÖLGE DEVLETLERİNİN SİYASAL YAPILARI	38
1. İran	38
2. Irak	40
3. Suudi Arabistan	44
4. Diğer Körfez Devletleri	46

ikinci Bölüm

TARİHSEL ÇERÇEVEDE BASRA KÖRFEZİNDE GÜÇ DENGESİ	50
I. ABD'NİN KÖRFEZ POLİTİKASI	52
A. ABD'NİN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	52
1. ABD'nin Ekonomik Çıkarları	53
2. ABD'nin Stratejik Çıkarları	57
3. ABD'nin Siyasal Çıkarları	58
B. TRUMAN DOKTRİNİ	61
C. EISENHOWER DOKTRİNİ	64
D. NIXON DOKTRİNİ	68
1. İran'la ilişkiler	73
2. Suudi Arabistan'la ilişkiler	75
3. Diğer Körfez Ülkeleriyle ilişkiler	77
II. SSCB'NİN KÖRFEZ POLİTİKASI	82
A. SOVYET POLİTİKASININ AMAÇ VE ÖZELLİKLERİ	82
B. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN BÖLGE ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ	85
1. Sovyetler Birliği-İran ilişkileri	86
2. Sovyetler Birliği-İrak ilişkileri	93
3. Sovyetler Birliği-Suudi Arabistan ilişkileri	96
4. Sovyetler Birliği'nin Diğer Körfez Ülkeleriyle ilişkileri	103
III. 1978 ÖNCESİNDE BASRA KÖRFEZİ'NDE GÜÇ DENGESİ	112
A. 1970'E KADAR BÖLGENİN YAPISI	112
B. BASRA KÖRFEZİ'NDE GÜÇ DENGESİ : 1970-1978	121
1. İran-İrak ilişkileri ve Cezayir Antlaşması	122
a. İran ile Irak Arasındaki Sorunlar ve ilişkilerin Seyri	122
b. Cezayir Antlaşması	129
2. İran'ın Bahreyn ve Suudi Arabistan'la ilişkileri	135

3. Irak'ın Suudi Arabistan ve Kuveyt ile ilişkileri	138
4. Suudi Arabistan-Kuweyt ilişkileri	141
5. Diğer Körfez Devletleri Arasındaki ilişkiler	143

Üçüncü Bölüm

BASRA KÖRFEZİ'NDE GÜÇ DENGESİ	146
I. İRAN DEVRİMİ	148
A. İRAN DEVRİMİNİN NEDENLERİ	148
1. Ekonomik ve Toplumsal Nedenler	148
2. Siyasal Nedenler	151
B. MONARŞİYİ DESTEKLEYEN GRUPLAR	154
C. MUHALEFET GRUPLARI	157
D. DEVRİMİN ORTAYA ÇIKMASI VE GELİŞMESİ	160
E. DEVRİM SONRASI MÜCADELE	166
F. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI ..	172
II. İRAN VE AFGANİSTAN'DAKİ GELİŞMELERİN ETKİLERİ ..	178
A. KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ	179
1. Hümeyni'nin Devrim ihracı Politikası ...	179
a. Suudi Arabistan	181
b. Kuveyt	184
c. Bahreyn	185
2. Afganistan'daki Gelişmelerin Etkileri ..	189
3. Körfez işbirliği Konseyi	192
B. AMERİKAN POLİTİKASINDA DEĞİŞİKLİK	198
1. İran Devrimi'nin Etkileri	198
2. Afganistan'daki Gelişmelerin Etkileri ..	204
3. Carter Doktrini	206
4. Çevik Kuvvet (Acil Müdahale Ortak Görev Gücü)	208
5. Reagan Yönetimi ve ABD Politikası	213

III. İRAN-İRAK SAVAŞI	217
A. İRAN-İRAK ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE SAVAŞIN NEDENLERİ	217
B. SAVAŞIN GELİŞME SÜRECİ	232
C. SAVAŞIN İRAN VE İRAK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ ..	239
D. SAVAŞ KARŞISINDA ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN TUTUMLARI	241
1. Bölge Devletlerinin Tutumları	241
2. Süper Devletlerin Savaş Karşısındaki Tepkileri	247
IV. İRAK'IN KUVEYT'i İŞGALİ VE SAVAŞ	254
A. İRAN-İRAK SAVAŞI SONRASINDA İRAK'IN SİLAHLANMA GİRİŞİMLERİ	255
B. İRAK İLE BATILI ÜLKELER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN GERGINLEŞMESİ	258
C. İRAK İLE KUVEYT ARASINDAKİ SORUNLAR VE KRİZ	261
1. Irak ile Kuveyt Arasındaki Sorunların Temeli	262
2. Kriz	267
D. İRAK'IN KUVEYT'i İŞGALİ VE SAVAŞ	269
1. Kuveyt'in işgali ve Irak'ın Hataları ...	269
2. Irak'a Karşı Alınan Önlemler ve Diplomatik Girişimler	274
3. Savaş Sırasındaki Diplomatik Çabalar ...	277
4. Savaşın Sonuçları ve Saddam'ın Hataları.	281
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	283
YARARLANILAN KAYNAKLAR	293

K I S A L T M A L A R

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AWACS	: Airborne Warning and Control System aircraft (Erken uyarı sistemli uçak)
BM	: Birleşmiş milletler
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
CENTCOM	: US Central Command (ABD Merkezi Komutanlığı)
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Örgütü)
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DDE	: Department of Energy (ABD Enerji Bakanlığı)
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GCC	: Gulf Cooperation Council (Körfez İşbirliği Konseyi)
IRBM	: Orta Menzilli Balistik (Nükleer) Füze
IRP	: Islamic Republican Party (İran İslam Cumhuriyeti Partisi)
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MIDEASTFOR	: US Middle East Force (ABD Orta Doğu Gücü)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü)
NLF	: National Liberation Front (Güney Yemen Ulusal Kurtuluş Cephesi)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhrac Eden Ülkeler Örgütü)
PDRY	: People's Democratic Republic of Yemen (Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (Güney Yemen))
PFLO	: Popular Front for the Liberation of Oman (Umman'ın Kurtuluşu için Halk Cephesi)
RDF	: Rapid Deployment Force (Acil Müdahale Gücü)
RDJTF	: Rapid Deployment Joint Task Force (Acil Müdahale Ortak Görev Gücü)
SALT	: Strategic Arms Limitation Talks (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri)
SEATO	: South East Asian Treaty Organization (Güney Doğu Asya Antlaşma Örgütü)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
YAR	: Yemen Arab Republic (Yemen Arap Cumhuriyeti: Kuzey Yemen)

GİRİŞ

Dünyanın bazı bölgeleri ya doğal kaynaklar ya da stratejik ve politik bakımdan diğer bölgelere göre çok daha önemli olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Basra Körfezi gerek ekonomik gerekse stratejik ve politik bakımdan Üçüncü Dünya'nın diğer bölgelerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

ABD'nin ve Batılı sanayileşmiş ülkelerin enerji tüketimlerinin giderek arttığı düşünüldüğünde, bölgeyi önemli kılan faktörlerin başında petrolün geldiği görülmektedir. Dünya petrol rezervleri bakımından payları yüzde 5 ve yüzde 2 dolaylarında olan Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinin dünya petrol tüketimindeki payları yüzde 40 ve yüzde 30 dolaylarında olup, bu oranlar her geçen yıl daha da artmaktadır. Halbuki, dünyadaki belirlenmiş ham petrol rezervlerinin yüzde 60 dolaylarında bir kısmı Körfez bölgesinde bulunmaktadır. Örneğin sadece Suudi Arabistan'ın dünya petrol rezervi içindeki payı yüzde 25'dir. Ayrıca petrolün maliyetinin bölgede ABD'ninkinden 5 misli daha ucuz olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan Batılı ülkelerin Körfez'le ilgilenmeye başlamaları oldukça gerilere gitmektedir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru bölgede sürekli bir varlık kurmuş olan İngiltere'nin, bu dönemde, temel amacının bölge devletleriyle

iyi ilişkiler kurarak Hindistan yolunun güvenliğini sağlamaya çalışmak olduğu bilinmektedir. Körfez'in ekonomik öneminin anlaşılması ise, esas itibariyle geniş petrol rezervlerinin varlığının keşfedildiği I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine rastlamaktadır. Bu durumun ardından İngiltere, 1914'de derhal harekete geçerek 1908'de kurulmuş olan Anglo-Persian Oil Company'nin paylarının büyük bölümünü satın almıştır. İngiliz şirketlerinin arkasından bölgeye gelen Amerikan şirketleri ise, 1940'lara gelindiğinde, piyasanın hemen hemen tamamına yakın bir bölümünü ele geçirmiş bulunuyorlardı. ABD'nin petrol ithal eden bir ülke durumunda olduğu bir dönemde, düşük maliyetle ve yüksek kârlarla petrol üretimi, Amerikan petrol şirketleri açısından bölgeyi cazip hale getirmişti.

Günümüzde ise sadece son on yıl içinde dünya petrol rezervi içindeki payı yüzde 52'den yüzde 60'a çıkan Körfez bölgesi, artmakta olan petrol tüketimlerine karşılık rezervleri hızla tükenen ABD ve Batılı ülkeler açısından gittikçe daha da önemli hale gelmiştir. Nitekim tahminler, ABD'nin 2000'li yılların başında petrol gereksinmesi bakımından yüzde 75 oranında dışa bağımlı duruma geleceğini göstermektedir.

Çalışmanın konusu seçilirken, bölgenin yukarıda sözkonusu edilen vazgeçilmez özellikleri oldukça önemli rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye'de Körfez bölgesiyle ilgili yeterli çalışmanın yapılmamış olması da büyük ölçüde teşvik

edici olmuştur..

Çalışmanın amacı, Körfez bölgesindeki devletlerin dış politikayla ilgili davranışları ile ABD ve Sovyetler Birliği'nin bölgeye yönelik politikalarını güç dengesi sistemi modeli çerçevesinde irdelemektir. Bu doğrultuda, Körfez ülkelerinin siyasal davranışlarını hangi faktörlerin belirlediği, süper devletlerin bölgeyle ilgili çıkarlarının neler olduğu ve politikalarını ne gibi faktörlerin etkilediği, bölge devletleri arasındaki sorunların neler olduğu ve bunların güç dengesi sistemini ne yönde etkilediği, bu çalışma çerçevesinde yanıtlanmaya çalışılan sorular olmaktadır.

Çalışmanın hareket noktasını, bölgede güç dengesi sisteminin davranış kurallarının geçerli olduğu varsayımı oluşturmaktadır. Bu konuda kuramsal bir çerçeve çizerken büyük ölçüde, uluslararası ilişkilerde sistem kuramına önemli katkılarıyla bilinen ve bir takım varsayımsal modeller geliştiren Morton A.Kaplan'ın yaklaşımından yararlanılmaktadır. Bu çerçevede çalışmada XVIII ve XIX. yüzyıl Avrupa sisteminden yola çıkılarak geliştirilmiş olan "güç dengesi sistemi modeli" esas alınmaktadır.

Bir güç dengesi sisteminin oluşabilmesi için birbirine yakın güçte üç veya daha fazla devletin bulunması gereklidir. Temel aktörler denen bu ulusal devletler, sistemin istikrarı ve devamlılığı açısından gereklidir. Böyle bir sistemde, ittifaklar daha çok geçici amaçlar için yapılmakta, kısa süreli olmakta ve ideolojik özellikler taşıma-

maktadır. İttifak değiştirmelerin kolay olması çatışmaların çözümüne yardımcı olmaktadır. Zayıf devletler, tarafsız kalmak veya ittifaka girmek arasında bir seçim yapabilmektedir.

Güç dengesi sistemlerinde, her bir devlet kapasitesini artırma güdüsüyle hareket ettiğinden diğerinin bu yöndeki amaçlarına da engel olmaktadır. Bu tür bir sistemde, herhangi bir devletin veya ittifakın sistemin tümüne egemen duruma geçmesi olası değildir. Zira bu tür eğilimlere diğer devletler veya ittifaklar karşı çıkmaktadır. Yine bu tür sistemlerde, eğer çatışmanın önlenmesi mümkünse devletler öncelikle görüşme yolunu tercih etmekte, fakat kapasiteyi arttırma fırsatı kaçırılacaksa yine de savaşa başvurulmaktadır. Diplomasi, böyle bir sistemde oldukça esnektir ve bu esneklik çatışmaların çözümüne, ayrıca ittifak oluşturmaya bir ölçüde yardımcı olmaktadır. Güç dengesi sistemlerinin sürekli bir özelliği olmamakla beraber, sistemin devamlılığında çıkarı bulunan bir devlet, dengeleyici bir rol oynayarak sistemin sürekliliğinin tehlikeye girmesi durumunda çatışan ittifak veya devletlerden zayıf tarafın yanında yer almak suretiyle yıkılmasını önlemektedir.

Körfez bölgesindeki uluslararası sistemin yapısı büyük ölçüde güç dengesi sistemine benzemektedir. İngiltere'nin 1971'de bölgeden tamamen çekilmesiyle birlikte, İran, Irak ve Suudi Arabistan hemen hemen eşit güce sahip devletler olarak sistemin temel aktörleri durumuna geldiler. Bu devletler, özellikle 1970'lerde petrol fiyatlarındaki

hızlı artıştan sağladıkları gelirlerle kapasitelerini önemli ölçüde arttırdılar. Bununla beraber, İran ve Irak arasındaki sorunların 1975'te bir savaşa dönüşmesi beklenirken, taraflar anlaşmayı tercih ederek savaştan kaçındılar. 1980'de İran'ın zayıf olduğu varsayımından hareket eden Irak, kapasitesini arttırma fırsatını kaçırmaktansa savaşa başvurmayı tercih etti. Fakat gerek bölge devletleri gerekse ABD ve Sovyetler Birliği savaş boyunca zayıf olan tarafı destekleyerek sistemde dengenin bozulmasına izin vermediler. Diğer taraftan Irak, gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra aşırı ölçülere varan silahlanmasıyla bölgeyi egemenliği altına alma düşüncesinden vazgeçmedi ve görüşmelerle vakit kaybetmek yerine Kuveyt'le arasındaki sorunu güç yoluyla çözmek istedi. Ancak, aynı şekilde hem bölge devletleri hem de çıkarları tehlikeye giren ABD ve Batılı devletler buna karşı çıkararak sistemde dengenin bozulmasını önlemek için müdahale gereğini duydular.

Diğer taraftan bölge devletleri ABD ve SSCB ile ilişkilerinde güç dengesi sistemi içindeki esnekliklerini korumaya çalışırken süper devletlerle doğrudan askeri ve siyasal ittifaklara girmekten kaçınmaktadırlar. Süper devletler de aynı şekilde bölge ülkeleriyle ilişkilerinde oldukça esnek bir tutum ortaya koyarak güç dengesi sistemindeki dengeleyici devletin işlevini yerine getirmektedirler. Nitekim farklı kaygılarla da olsa sonuçta her iki süper devletin de ulusal çıkarları açısından bölgedeki güç dengesi sisteminin devam etmesi gerekmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de, öncelikle konuyla ilgili kavramlara açıklık getirilmeye çalışılmakta ve güç dengesi sisteminin özellikleri, özellikle Morton A. Kaplan'ın görüşleri esas alınarak ortaya konmaktadır. Bu bölümde, ayrıca bölgenin stratejik, toplumsal ve siyasal yapısı üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede, güç dengesini etkileyen bölgesel sorunlardan mezhep sorunları, ideolojik sorunlar ve etnik sorunlar irdelenmektedir.

Çalışmanın ikinci Bölümü'nde bölgedeki güç dengesinin oluşum sürecine tarihsel çerçevede yaklaşılmakta; bu bağlamda ABD ve Sovyet politikalarını belirleyen faktörlerle bu devletlerin Körfez ülkeleriyle ilişkilerine yer verilmektedir.

Üçüncü Bölüm'de, son on yıl içinde bölgede ortaya çıkan ve sistemin istikrarını büyük ölçüde tehdit ederek güç dengesi sisteminin korunması gerektiği düşüncesinin kabul edilmesini sağlayan İran Devrimi, İran-İrak Savaşı ve Kuveyt'in işgaliyle ortaya çıkan "Körfez Krizi" ele alınmaktadır. Bu bölüm, aynı zamanda bölgede güç dengesi sisteminin özelliklerinin ne ölçüde geçerli olduğunun görülmesi açısından, çalışmanın ağırlıklı kısmını oluşturmaktadır.

Birinci Bölüm

GÜÇ DENGESİ SİSTEMİ VE BASRA KÖRFEZİ

Akademik alanda yapılan çalışmalarda konunun niteliği kadar kullanılan model ve kuram da önemli olduğundan, seçilen konu ile çözümlene çerçevesi olarak benimsenen kuram arasında bir uygunluk olmasına dikkat edilmelidir. Fakat bazı durumlarda konuyu tek bir kuram ya da model çerçevesinde incelemek ve analiz etmek mümkün olmadığı için, bazı bilim adamları çalışmalarında tek bir kuram yerine birden fazla kuramı birlikte kullanmayı tercih etmektedirler.

Daha önce de belirtildiği gibi çalışmada, gerek Körfez bölgesindeki devletlerin, gerekse ABD ve Sovyetler Birliği'nin bölgeye yönelik siyasal davranışları, sistem kuramının uluslararası ilişkilere uygulanışında önemli katkıları olan Morton A. Kaplan'ın güç dengesi modeli çerçevesinde irdelenecektir.

Bu doğrultuda iki alt başlığa ayrılarak ele alınacak olan Birinci Bölüm'de, hem modelle ilgili bazı kavramlara açıklık getirilmeye çalışılacak hem de fazla ayrıntıya girmeden bölge devletlerinin tanıtılmasına ve bölgede güç dengesi sisteminde istikrarı etkileyen bazı faktörlere dikkat çekilmesine çaba gösterilecektir.

I. ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM VE GÜÇ DENGESİ SİSTEMİ

Uluslararası politika alanında her durumda ve olguları bütün yönleriyle açıklayabilecek genel bir kuram geliştirilememiştir. Ortaya atılan kuram ve modeller ise ya olayı bir yönüyle ele alarak diğer yönlerini gözden kaçırmakta, ya da genel açıklamalar getirirken özel durumlarda yetersiz kalmaktadır. Örneğin sadece güç politikası ile devletlerin davranışlarını açıklayan "realist" kuramcılar, devletlerin ve onların adına hareket eden karar vericilerin sadece güç elde etmek güdüsüyle hareket ettiklerini varsayılmaktadır. Uluslararası sistemin yapısının devletlerin davranışlarını etkilediği varsayımından hareket eden "sistem" kuramcıları ise, uluslararası sistemin iki kutuplu mu çok kutuplu mu olduğunun bilinmesi halinde devletlerin davranışlarının önceden tahmin edilebileceğini ileri sürmektedirler. Öte yandan "karar verme" kuramcıları, dış politika olaylarını karar vericilerin davranışlarından yola çıkarak açıklamaktadırlar. Ancak bu kuram ve modeller olayların bazı yönlerini açıklarken, diğer durumlarda yeterli olmamakta veya oldukça sınırlı kalmaktadırlar.

Bu tür eksiklikler toplum bilimleriyle ilgili tüm alanlarda şu veya bu oranda görülmektedir. Çünkü bir toplumsal olguyu kendisini etkileyen tüm faktörleri aynı anda ele alarak çözümlenmek son derece zordur.

Bunun en önemli sebebi, sosyal bilimlerin konusunun, son derece karmaşık bir varlık olan insan ile ilgili olmasıdır. Temelinde bu karmaşık varlığın yer aldığı bir sosyal olgu olay veya fikrin analizini zorlaştıran, hatta imkansız kılan bu karmaşıklıktan kurtulma, belirli bir soyutlama düzeyine tekabül eden modeller aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılır. Bütün modeller sosyal gerçekliğe oranla bir basitleştirmeyi ifade ederler. Bu basitleştirme çoğu defa sosyal gerçeklikte belirli bir çarpıtmayı da beraberinde getirir.⁽¹⁾

Başka bir deyişle "bir kuramsal model soyuttur, biçimseldir, üzerinde akıl yürütülebilir ve araştıracının gerçek somut nesnelere anlamasına, yani onları anlaşılabilir olgu haline getirmesine ve aralarındaki ilişkileri saptayarak açıklamasına yardım eder."⁽²⁾ Bu nedenle, toplum bilimlerinin diğer alanlarında olduğu gibi, uluslararası ilişkiler alanında ortaya atılan kuram, model ve yaklaşımların da başta gelen özelliği soyutlaştırmak ve kavramlaştırmaktır.

Diğer taraftan, uluslararası ilişkilerde, girdilerin çok fazla olması ve değişkenlerin aşırı boyutlara varması, bu alanda çalışmalar yapmayı ve genel kuramlar ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler alanında kuramların yetersizliği üzerinde duran Kenneth Waltz, mevcut kuramların ve onların modellerinin gerçeği anlamada bir araç olduğunu ve "hangi tip ilişkileri arayacağımız konusunda bize yol gösterdiklerini" belirtmektedir.⁽³⁾

Öte yandan, başta da belirtildiği gibi toplum bilimlerinin bir özelliği olarak makro kuramların

(1) Faruk Sönmezoglu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989), s.79.

(2) Esat Çam, Siyaset Bilimine Giriş (İstanbul: Üniv. Yay, 1979), s.344.

(3) Kenneth Waltz ve George H. Quester, Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyaset Sistemi, çev. E. Onulduran (Ankara: Ankara Üniv. S.B.F. yay, 1982), s.18.

geliştirilememiş olmasından dolayı ortaya atılan kuram, model ya da yaklaşımlar tüm durumlarda açıklayıcı olamamaktadır. Bu noktaya dikkat çeken yazarlar, seçilecek çözümleme çerçevesinin, incelenecek konunun niteliğine göre yapılması gerektiğini vurgulamaktadırlar.⁽⁴⁾

Nitekim, bu bölümde bir taraftan Körfez bölgesinin kendine özgü dinamizmi, diğer taraftan uluslararası sistemden gelen girdileri dikkate alarak ve araştırma açısından daha işlevsel olduğu düşünülerek seçilmiş olan Morton A. Kaplan'ın sistem yaklaşımı ve onun "güç dengesi sistemi" modeli ortaya konmaya çalışılacaktır. Ancak buna girmeden önce kısa da olsa güç dengesi kavramına değinmekte yarar var.

Güç dengesi kavramı, özünde bir takım belirsizlikler taşımakta ve kesin bir tanımı yapılamamaktadır. Bu nedenle belli bir bölgedeki politikasını meşru göstermeye çalışan herhangi bir devlet, bunu, güç dengesini korumak için yaptığını ileri sürerken, aynı şekilde başka bir devletin hareketlerinden rahatsız olan bir devlet de bu durumun güç dengesini bozduğunu söyleyebilmektedir.

Nitekim Morghenthau güç dengesi kavramını dört değişik anlamda kullanmıştır. (1) Devletin belli bir amaca ulaşmak için izlediği politika, (2) devletin gerçek

(4) Bkz. Robert O. Keohane ve Joseph Nye, Power and Interdependence, World Politics in Transition (Boston, Toronto: Little, Brown, 1977), s.4; K.J. Hosti, International Politics, a frame work for analysis (London: Prantice/Hall International Inc., 1974), s.18.

ilişkileri, (3) gücün hemen hemen eşit dağılımı, (4) gücün herhangi bir şekilde dağılımı. Yazar, bunlar arasından daha ziyade ikinci tanımı benimsemektedir. Öte yandan Ernst Haas, yaptığı çalışmalar sonucu güç dengesinin sekiz değişik anlamı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna'a göre, güç dengesi; (1) gücün dağılımı demektir; (2) salt bir denge durumu demektir; (3) üstünlük demektir; (4) istikrar ve barış demektir; (5) istikrarsızlık ve savaş demektir; (6) güç politikası demektir; (7) evrensel bir tarih yasası demektir; (8) bir sistem ve yol gösterici demektir.⁽⁵⁾ Görüldüğü gibi bunlar arasında oldukça zıt anlamlar da yer almaktadır. Inis L. Claude ise güç dengesine verilen anlamları üçlü bir sınıflamaya tabi tutmuştur: (1) Bir durum olarak güç dengesi, (2) bir politika olarak güç dengesi, (3) bir sistem olarak güç dengesi.⁽⁶⁾

Çalışmada güç dengesinin, bir sistem olarak kullanıldığını belirtmekte yarar vardır. Öte yandan Waltz, güç dengesini uluslararası sonuçları açıklamaya yarayan bir kuram olarak görmektedir. Waltz'a göre, "devletlerin istenmeyecek durumlardan çekinmeleri onları güç dengesini yaratacak biçimde davranmaya zorlar."⁽⁷⁾

Dolayısıyla güç dengesinin sadece, yaklaşık olarak eşit güçte üç veya daha fazla devletin oluşturduğu sistemlerde geçerli olacağını ileri sürmek mümkün değildir.

(5) Ernst B. Haas, "The Balance of Power Prescription, Concept or Propoganda," World Politics, Vol.5 (July 1953), s.422-477.

(6) Inis L. Claude Jr, Power and International Relations, (New York: Random House, 1962), s.62.

(7) Waltz ve Qvester, op.cit., s.45.

Normal olarak iki kutuplu sistemlerde de güç dengesinden söz edilebilir. Bununla beraber, örneğin hiyerarşik sistemler gibi güç dengesinin işleyişinden söz edilemeyecek sistemler de vardır. Ancak iki kutuplu ya da gücün iki büyük devlet etrafında yoğunlaştığı sistemlerde güç dengesi mekanizmasının işleyişi klasik güç dengesi sisteminde olduğundan farklıdır. Böyle bir sistemde, devletler güç dengesini ittifaklar oluşturarak değil, kendi içsel kapasitelerini harekete geçirerek sağlamaya çalışırlar.

Bu kısa değinmenin ardından genel olarak sistem kuramı üzerinde durduktan sonra güç dengesi sisteminin incelenmesine geçilebilir.

A. SİSTEM KURAMI VE ULUSLARARASI SİYASAL SİSTEM

Sistem kuramı, hem siyaset biliminde hem de uluslararası ilişkilerde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Sistem analizi de denilen sistem kuramının siyasal sistemler arasındaki ilişkileri anlamada ve anlatmada yararlı bir teknik olduğu düşüncesi genel kabul görmektedir.

Sistem, aralarında düzenli ilişkiler bulunan, ortak özelliklere sahip ve birinde meydana gelecek bir değişikliğin diğerlerini de etkilediği bağımlı değişkenler dizisidir. Farklı şekillerde tanımlanabilen sistem, Kaplan'a göre, "birbirleriyle çok sıkı ilişki halinde olan ve kendilerine özgü davranışsal düzenlilikler ile dış çevreden

ayrılan değişkenler dizisidir".⁽⁸⁾ Uluslararası ilişkiler alanında sistem kuramını temel alarak ampirik çalışmalar yapan Mc Clelland'a göre ise, "sistem, kendilerini dış çevreden ayıran ve belirlenebilen sınırlar içinde etkileşmekte olan bir bütündür."⁽⁹⁾ Bu tanımları çoğaltmak mümkündür. Örneğin Holsti, uluslararası sistemi, "aralarında düzenli ilişkiler bulunan bağımsız siyasal varlıkların herhangi bir toplamı"⁽¹⁰⁾ olarak tanımlamaktadır. Yine bir başka yazara göre, uluslararası sistem, bozucu girdilerden, düzenleyici mekanizmalardan ve çevresel kısıtlayıcılardan meydana gelmektedir.⁽¹¹⁾

Diğer taraftan sistem, gevşek veya sıkı örgütlenme yapısına sahip olabilir. Hemen her sistem, bir dengeye ulaşmaya veya var olan dengesini korumaya çalışır. Söz konusu bu denge istikrarlı bir yapıda olabileceği gibi istikrarsız da olabilir. İstikrarlı bir dengede sistem, normal işlevini sürdürürken, bozucu faktörlerin etkisine de karşı koyabilmektedir. Her sistemin kendisini içinde yer aldığı çevreden ayıran bir sınırı vardır. Ayrıca, her sistem bir anlamda, kendi kendini düzenlemeye yarayan bilgi akışını olanaklı kılan bir iletişim ağıdır ve dolayısıyla kendine özgü girdi ve çıktıları vardır.⁽¹²⁾

-
- (8) Morton A.Kaplan, System and Process in International Politics (New York:Wiley and Sons,1957),s.4.
(9) Charles A.Mc Clelland, Theory and the International System (New York:Mac Millan,1966), s.20.
(10) Holsti, op.cit.,s.29.
(11) Richard N. Rosecrance, Action and Reaction in World Politics (Boston: Little Brown,1963), s.220.
(12) James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraf Jr, Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey, 2nd ed. (New York: Harper and Row Publishers), s.135.

Daha büyük sistemler içinde alt sistemler denilen daha küçük sistemler bulunabilir. Alt sistemler, coğrafik ve fonksiyonel alt sistemler olarak kendi aralarında ikiye ayrılabilirler. Birleşmiş Milletler Örgütü ve NATO gibi örgütlenmeler fonksiyonel alt sisteme, Orta Doğu ve Lâtin Amerika gibi bölgeler coğrafik alt sisteme örnek olarak gösterilebilirler. L. Cantori ve S. Spiegel'e göre, bir bölgesel alt sistemdeki devletler arasında bir türdeşlik olmalıdır. (13)

Öte yandan William Thompson'a göre, alt sistemlerdeki aktörler birbirlerine yakındır ve ilişkileri düzenlidir. Sistemin herhangi bir yerindeki değişiklik diğer ilişkileri etkiler. Ayrıca, üst sistem adı verilen uluslararası sistemde meydana gelen önemli bir değişiklik alt sistemi ve alt sistemdeki bir değişiklik de uluslararası sistemdeki gelişmeleri etkilemektedir. (14)

B. GÜÇ DENGESİ SİSTEMİ

Uluslararası ilişkiler alanında sistem kuramına önemli katkılarda bulunan Morton A. Kaplan, örgütlenme durumlarını dikkate alarak altı uluslararası sistem modeli ortaya koymuştur. Bunlar sırasıyla (1) güç dengesi sistemi, (2) gevşek iki kutuplu sistem, (3) sıkı iki kutuplu sistem, (4) evrensel sistem, (5) hiyerarşik sistem ve (6) birim veto

(13) *ibid.*, s.167.

(14) *ibid.*

sistemidir.⁽¹⁵⁾ Kaplan, ayrıca her sistemin durumunu incelemeye ve açıklamaya yarayan beş değişken dizisi öngörmektedir. Bunlar, sistemde dengenin korunması için gerekli davranışları ifade eden "temel kurallar," sistemin dönüşümüne neden olan girdilerle ilgili "transformasyon kuralları," aktörleri sınıflandırmaya yarayan "yapısal değişkenler," silahlanma düzeyi, teknolojik gelişme, ekonomik durum gibi aktörlerin sahip oldukları güç öğelerine ilişkin "kapasite değişkenleri" ve aktörler arasındaki iletişim düzeyi ile ilgili "enformasyon değişkenleri"dir.⁽¹⁶⁾

Morton A. Kaplan, bu değişkenler içinde "temel kurallar" üzerinde daha ağırlıklı olarak durmaktadır. Sistemdeki devletlerin karakteristik davranışlarını ifade eden "temel kurallar," aynı zamanda sistemi karakterize eden rasyonel devlet davranışlarıdır. İstikrarın korunmasına yönelik bu "temel kurallar" her sisteme göre değişmektedir. Bunlar, sistemin temel varsayımları olarak da düşünülebilir.⁽¹⁷⁾

(15) Kaplan uluslararası sistemde ortaya çıkan gelişmeleri dikkate alarak daha sonraki çalışmalarında iki kutuplu veya birim veto sistemlerinin değişik şekilleri olarak düşünülebilecek dört uluslararası sistem modeli daha geliştirmiştir. Kaplan'ın sonradan geliştirdiği bu sistem modelleri, çok gevşek iki kutuplu sistem, detant sistemi, istikrarsız blok sistemi ve tamamlanmamış nükleer yayılma sistemidir. Morton A.Kaplan, "Variants on Six Models of International System," James N.Rosenau, ed., International Politics and Foreign Policy (New York:The Free Press, 1969), içinde s.300-303.

(16) Kaplan, System and Process..., s.9-12; Kaplan, New Approaches to International Relations (New York:St.Martin's Press, 1968), s.388.

(17) Bkz. Kaplan, "Variant on ...", s.294;

1. Güç Dengesi Sisteminin Genel Özellikleri

Kaplan'ın sistem modellerinden ilki olan güç dengesi sistemi, esas olarak XVIII. ve XIX. yüzyılda yaşanan klasik güç dengesi sisteminden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Güç dengesi sistemi, sayıları en az üç veya daha fazla olması gereken ve güçlerinin yaklaşık olarak eşit olduğu varsayılan ulusal devletlerden oluşmaktadır. Sistem içindeki hiç bir koalisyonun veya devletin, sistemin yıkılmasına yol açacak şekilde üstünlük kurmasına izin verilmemektedir. Her bir devlet kapasitesini arttırma ve sistemde başat duruma geçme güdüsüyle hareket ettiği için, diğerlerinin bu doğrultudaki amaçlarına engel olmaktadır. Dolayısıyla, hiç bir devlet diğerleri üzerinde sürekli bir hakimiyet kuramaz. Bunda en önemli etken, güçlerin yaklaşık olarak birbirine yakın olmasıdır. Bazen bir devletin öne çıktığı görülse de bu geçicidir. Öte yandan ittifaklar, geçici amaçlar için yapıldığından dolayı kısa sürelidir ve amaçların gerçekleşmesiyle birlikte sona ermektedir. Güç dengesi sisteminde, devletler bu nedenle istikrarlı bloklar oluşturamazlar. Çünkü bunların temelini oluşturan çıkarların her an değişmesi sözkonusudur. Ayrıca bu tür sistemlerde, devletler arasında sırf ideolojiye dayanan ittifaklar görülmez. Başka bir deyişle, güç dengesi sisteminde farklı ideolojilere sahip devletler ittifak oluşturabilecekleri gibi benzer ideolojiyi benimsemiş devletler ittifak oluşturmak gereğini duymayabilirler.⁽¹⁸⁾

(18) Kaplan, "Variants on...", s.292; Dougherty, op.cit., s.157; Holsti, op.cit., s.93.

Genel olarak klasik güç dengesi sistemi, bütün özellikleriyle XVIII. ve XIX. yüzyılda yaşanmış olmakla birlikte, bunun, ulusal devletlerin ortaya çıktığı tarih olan 1648 Westfalya Antlaşması'ndan II. Dünya Savaşı'na kadar üç yüz yıllık bir dönem için geçerliliğini koruduğuna inanılmaktadır. Bununla birlikte, klasik güç dengesi sisteminin gerçek özellikleri Habsburg ve Bourbon hanedanları arasındaki taht mücadelelerini sona erdiren 1713 Utrech Barışı ile birlikte görülmeye başlamıştır.⁽¹⁹⁾ Kaplan'ın ise verdiği örneklerden bunu daha da sınırlayarak modelini geliştirirken 1815-1914 dönemini esas aldığı anlaşılmaktadır.⁽²⁰⁾

Kaplan, güç dengesi sisteminin devam edebilmesi için birbirine yakın güçte en az beş ulusal devletin gerekli olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber, genelde üç veya daha fazla devletin bir güç dengesi sistemi için yeterli olabileceğine inanılmaktadır.⁽²¹⁾ Ancak Kaplan'a göre sistemin istikrar ve devamı için bu sayının beş olması gereklidir. Bu sayının altına düşülmesi sistemin yıkılmasıyla sonuçlanabilir. Örneğin Kaplan'a göre, bu sayının üç olması durumunda iki devletin aralarında anlaşarak üçüncü devleti ortadan kaldırmaları mümkündür.⁽²²⁾ Diğer taraftan

(19) Kenneth N. Waltz, "International Structure, National Force and Balance of World Power", Rosenau ed., 1969 içinde, s.304; Holsti, ibid.; Sönmezoglu, op.cit., s.570.

(20) Kaplan, "Variants on...", s.294.

(21) Kaplan'a göre, sistemin temel aktörleri olan bu devletlerin sayıları hakkında yazarlar farklı şeyler söylemektedir. Waltz ve Monghenthau bir güç dengesi sisteminin devam edebilmesi için birbirine yakın güçte üç devletin yeterli olacağını belirtmektedir. Bkz. Hans J. Morghenthau, Uluslararası Politika, I.Cilt, çev. B. Oran ve Ü. Oskay (Ankara: Sevinç Matbaası, 1970), s.224-57; Waltz, "International Structure...", s.304-305.

(22) Kaplan, "Variants on...", s.294; Kaplan, System and Process..., s.22; Kaplan, New Approaches to..., s.390.

Deutsch ve Singer, sistemde devlet sayısının arttığı ölçüde istikrarın artacağını ileri sürmektedirler. (23)

Güç dengesi sisteminde, zorunlu olmamakla birlikte, sistemin devam etmesinde çıkarı olan ve statükonun bozulması durumunda zayıf devlet veya koalisyonun yanında yer alarak sistemin yıkılmasını önleyen bir dengeleyici devlet bulunabilir. Dengeleyici devletin tek endişesi dengenin bozulmasıdır, yoksa kim tarafından bozulduğu önemli değildir. Bunun için, dengeleyici devlet sürekli ittifaklara girmez. "Palmerston'un süslü ifadesiyle, dengeleyicinin devamlı dostu olmadığı gibi düşmanı da yoktur; sadece devamlı bir çıkarı vardır: güç dengesinin sürdürülmesi." (24)

XVIII. yüzyılda İngiltere, Avrupa güç dengesi sisteminin dengeleyicisi durumundaydı. Bunun nedeni, İngiltere'nin çatışma bölgesine uzaklığı, Avrupa'da toprak elde etme emelleri olmaması ve büyük bir deniz gücüne sahip olmasıydı. (25) Nitekim bu konumunu XIX. yüzyılın başına kadar başarılı bir şekilde sürdüren İngiltere, bu yüzyılda, artık Avrupa güç dengesi sisteminin taraflarından biri durumuna gelmiştir. Bunun nedeni, hem İngiltere'nin eski gücünü kaybetmesi, hem coğrafya faktörünün verdiği avantajın ortadan kalkarak Avrupa güç dengesi sisteminin İngiltere'yi de içine alacak şekilde genişlemesi hem de Sovyetler'in gücünün artmasıdır.

(23) Karl W. Deutsch and J. David Singer, Multipolar Power Systems and International Stability, Rosenau ed., 1969, içinde, s.317-319.

(24) Morghenthau, op.cit., s.252.

(25) Kaplan, "Variants on...", s.295.

2. Güç Dengesi Sisteminin Temel Kuralları

Sistemdeki devletlerin temel davranış kalıplarını, başka bir deyişle sistemin temel varsayımları olarak düşünülebilecek kuralları, Morton A. Kaplan şu şekilde sıralamaktadır: (26)

(1) Kapasiteyi arttırma güdüsüyle hareket ederken savaş yerine görüşmeleri tercih etmek.

(2) Kapasiteyi arttırma fırsatını kaçırmaktansa savaş girmeyi tercih etmek.

(3) Temel aktörlerden birinin ortadan kaldırılması sözkonusu ise savaş durdurmak.

(4) Sistem içinde başat duruma geçmeye çalışan devlet veya koalisyonlara karşı çıkmak.

(5) Uluslarüstü ilkelere bağlanma doğrultusunda hareket eden devletleri sınırlama yönünde çaba göstermek.

(6) Yenilmiş veya yıkılmış bir temel aktörün sisteme tekrar dönerek temel aktör konumunu kazanmasına veya daha önce temel aktör durumunda olmayan bir devletin temel aktör sınıflamasına katılmasına çalışmak. Ayrıca bütün temel aktörlere karşı kabul edilebilir ortaklar olarak davranmak.

Kaplan, güç dengesi sistemi modelini XVIII. ve XIX. yüzyıl Avrupa sisteminden yola çıkarak geliştirdiğinden, örnekleri de bu dönemden seçmektedir. Avrupa uyumu birinci kurala, XVIII. ve XIX. yüzyıl genel olarak ikinci kurala,

(26) Kaplan, System and Process, s.22-23; Kaplan, New Approaches to ..., s.391; Kaplan, "Variants on ...", s.292.

Bismark'ın Sadova'da Avusturya'ya yönelik olarak takibettiği diplomasi üçüncü kurala, Fransız Devrimi karşısında diğer devletlerin tutumları beşinci kurala ve Napolyon sonrası Fransa'nın sisteme yeniden kabulü altıncı kurala örnek olarak gösterilmektedir.⁽²⁷⁾ Aslında, sistemdeki diğer devletlerin 1789'dan 1815'e kadar Fransa'ya yönelik politikaları, örneğin devrime yönelik tepkileri, Napolyon'u yenerek 1792 sınırlarına geri dönmeye zorlamaları ve yenilmiş olan Fransa'nın Napolyon'dan sonra sisteme yeniden kabul edilerek Viyana Kongresi'nde bu devlete temel aktör olarak davranmaları güç dengesi sisteminin dördüncü, beşinci ve altıncı kuralı için verilebilecek örneklerdir.

3. Sistemin İstikrarı ve Dönüşümü Etkileyen Faktörler

Kaplan'a göre, bir güç dengesi sisteminde ittifakların dışında kalan devletlerin çok olması bir istikrar unsurudur. Aynı şey ittifakların gevşek yapılı, akışkan ve sistemdeki devlet sayısının çok olduğu durumlar için de geçerlidir. Çünkü böyle durumlarda, hem karşı ittifaka katılmaları dengeleme hem de dengeleyicinin işlevini yerine getirmesi çok daha kolay olmaktadır. Fakat tersi sözkonusu olduğunda, örneğin sistemdeki devlet sayısı az ise dengeleyicinin rolü sürekli bir dengesizliğe yol açabilmekte, hatta böyle durumlarda sistem çökebilmektedir.⁽²⁸⁾

(27) Bkz. Kaplan, "Variants on...", s.294.

(28) *ibid.*, s.295.

Kaplan'a göre temel aktörlerin sayılarının belli bir sınırın altına düşmesi, temel kurallardan herhangi birinin aksaması, diğer bir deyişle oyunun kuralları dışına çıkan devletlerin davranışı, iletişim eksikliği, aktörlerin kapasiteleri arasındaki farklılığın büyümesi, rollerin tanımlanmasında anlaşmazlık olması ve dengeleme mekanizmasının işleyemez hale gelmesi⁽²⁹⁾ sistemin istikrarını tehdit eden durumlardır.⁽³⁰⁾ Kural dışı hareket eden devletlerin artması, uluslararası örgütlenmelerin gelişmesi ve uluslararası ideolojilerin ortaya çıkması da güç dengesi sisteminin yıkılmasına yol açabilecek gelişmelerdir.⁽³¹⁾

Sonuç olarak, bir güç dengesi sisteminde birbirine yakın güçte üç veya daha fazla devlet bulunmakta, ittifaklar kısa süreli ve özel amaçlar doğrultusunda oluşmakta, ayrıca ideolojik öğeler yönlendirici olmamaktadır. Savaşlar sınırlı amaçlar için yapılmaktadır. Sistemde, her bir devlet hem potansiyel bir düşman hem de potansiyel bir müttefikdir. Güç dengesi sisteminde başat duruma geçme arzusunda olan her devlet diğer devletlerin bu yöndeki arzularını engellerken kendi çıkarını da koruduğundan hiç bir ittifak veya devlet sistemde sürekli hakimiyet kuramamaktadır. Bu tür sistem-

(29) Bir güç dengesi sisteminde uygulanan dengeleme mekanizmaları ile ilgili olarak Morghenthau şu yöntemler üzerinde durmaktadır:

Böl ve yönet: Bu yöntem rakiplerini bölerek veya bölünmüş halde tutarak onları zayıf durumda bırakmak isteyen uluslarca kullanılan bir yöntemdir. Modern çağlarda bu politikanın en iyi örneğine Fransa'nın Almanya'ya ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'ya karşı izledikleri politikalarda rastlanmaktadır.

Tazminat veya toprak kazanımı: Konumu gereği güç dengesini bozacak nitelikte olan bir bölgenin veya devletin güç dengesini bozmayacak şekilde bölüşülmesidir. Diğer yöntemler ise silahlanma ve ittifak oluşturmaktır. (Morghenthau, op.cit., s.230-240.)

(30) Kaplan, "Variants on...", s.295.

(31) ibid., s.296.

lerde, uluslararası hukuk geniş çapta uygulama alanı bulmaktadır. Böyle bir sistemde, devletlerin hareket serbestileri oldukça fazladır. Diplomasi oldukça esnek olup, çatışmaların çözümlenmesini ve ittifakların oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. Bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olduğu için bu tür sistemler küçük devletler için avantajlar sağlar. Ayrıca ittifak değiştirmelerin kolay olması çatışmaların çözümlenmesinde olumlu rol oynamaktadır.

II. BASRA KÖRFEZİ

Körfez bölgesini, Orta Doğu'nun genelinden siyasal, ekonomik ve stratejik olarak ayırmak mümkün görünmemekle beraber, kendine özgü Jeo-politik özelliklerinin olması bölgenin ayrıca ele alınarak incelenmesini gerektirmektedir. Körfez bölgesinde İran, Irak ve Suudi Arabistan gibi üç büyük devlet; Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Umman gibi beş de küçük devlet bulunmaktadır. Bunlardan İran'ın dışındaki yedi devlet etnik köken olarak Arap devletleridir.

Tablo 1
Körfez Devletleri (1990)
(Nüfus, yüzölçümü, askeri durum ve petrol rezervleri)

Devletler	Nüfus	Yüzölçümü (km ²)	Asker Sayısı	Petrol rezervi (milyar varil)
İran	54.000.000	1.648.196	555.000	63.000
İrak	17.215.000	435.052	1.000.000	100.000
Suudi Arabistan	13.500.000	2.240.000	52.500	189.970
Kuveyt	2.008.000	17.818	13.100	91.000
BAE	1.800.000	77.000	43.000	56.230
Umman	1.305.000	212.460	26.650	4.142
Bahreyn	500.000	691	2.800	.126
Katar	430.000	11.337	6.000	4.000

Kaynak : Yılmaz Usluer, "Körfez Krizi ve Türkiye", Milliyet 1 Şubat 1991.

Bu bölümde bölgenin stratejik konumu, toplumsal yapısı ve siyasal yapısı ele alınacaktır. Toplumsal yapı incelenirken, bölgedeki güç dengesi sistemin devamı açısından kronik bir istikrarsızlık unsuru olan Şii-Sünni ayrılığına ve etnik sorunlara ayrıca değinilmeye çalışılacaktır.

A. BÖLGENİN STRATEJİK KONUMU

Yukarıdaki Tablo 1'de de görüldüğü gibi Körfez ülkeleri, yaklaşık 5 milyon km² lik bir alana yayılmış olup, bölgede 100 milyon dolayında nüfus yaşamaktadır. Kuzeyi Sovyetler Birliği, doğusu Afganistan, batısı Kızıldeniz ve güneyi Arap Denizi ve Hint Okyanusu ile çevrili olan bölge, genelde kurak olmakla beraber, petrol, Körfez ülkelerinin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Nitekim, gerek coğrafik yapısı gerekse bu zengin petrol kaynakları Basra Körfezi'nin stratejik önemini ortaya koyan temel özellikler olmaktadır. Batılı ülke ekonomilerinin petrole bağımlılığı dikkate alındığında, bu ülkelerin bölgedeki çıkarlarının ne kadar hayati bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, Batı'nın petrole olan bu bağımlılığı bölgeyi Sovyetler Birliği için de stratejik bakımdan çok önemli bir duruma getirmektedir.

Sovyetler'e oldukça yakın olan bölge, her türlü tehlikenin gelebileceği "güney kuşak" olarak düşünülmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında da, Hint Okyanusu yolu üzerinde bulunan bu bölgenin Sovyetler açısından önemini hep koruduğu görülür. Sovyetler'in gerek Afganistan'ı işgal etmesi gerekse bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabası içinde olması bunu açıkça göstermektedir. Diğer taraftan A.B.D.'ye 7000 km uzaklıkta olan bölge, Sovyetler'in "arka bahçesi" durumundadır. Bu durum A.B.D. için bir dezavantajken, Sovyetler açısından bir avantaj

oluşturmaktadır. (32)

Ayrıca Körfez'de bulunan zengin petrol yatakları, bölgeyi diğer perifer bölgelerden stratejik olarak farklılaştırdığı gibi politik olarak da farklı kılmaktadır. Bu noktada Sovyetler'in bölgeye yönelik tehdidi, Doğu Bloku'nda ortaya çıkan gelişmeler de dikkate alındığında çok daha ikincil olmaktadır. Asıl önemli olan sanayileşmiş Batı'nın, petrolün son aşamada fiyat ve miktarını belirleme gücünü elinde bulunduran Körfez devletleri ile olan ilişkilerinin geleceğinin güvencede olmasıdır. Ancak sınır sorunları, Şii-Sünni ayrılığı, ideolojik mücadeleler ve Arap-İsrail çatışması, bir taraftan güç dengesinin devamı açısından, diğer taraftan Batılı devletlerin bölgeye yönelik politikaları açısından önemli handikaplar oluşturmaktadır.

Öte yandan, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemde ortaya çıkan gelişmeler, Batı dünyası açısından oldukça önemli bir stratejik sorunu gündeme getirmiştir. NATO içinde, müttefikler arasında ittifakın etki alanının bu bölgeyi de içine alacak şekilde genişletilip genişletilmemesi üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır. Nitekim, 1973 petrol kriziyle birlikte müttefikler, Güneybatı Asya'ya yönelik politikalarında işbirliğine gitmeye mecbur olduklarını görmüşlerdir. Fakat ittifak içinde işbirliği sorunu, Batı'nın Avrupa dışındaki çıkarlarının tekrar sorgulanmasını gerektirmiş ve Körfez'e yönelik olarak hangi olaylarda,

(32) Charles A. Kupchan, The Persian Gulf and The Future: The Dilemmas of Security (Boston: Ullen and Unwin, 1987), s.2.

nasıl ve ne ölçüde bir ortak güvenlik politikası izleneceği sorusunu gündeme getirmiştir. (33)

Belirtilen bütün bu faktörler, Körfez bölgesi ile Üçüncü Dünya'nın diğer bölgelerinin stratejik değerleri arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bölge coğrafik olarak perifer gibi görünse de stratejik olarak hiç de öyle değildir. Nitekim 1973 petrol ambargosu ve fiyat artışlarının uluslararası ekonomide neden olduğu işsizlik, enflasyon, bütçe açıkları ve dış borç gibi sorunların etkisinin hâlâ devam etmesi, Basra Körfezi'ni petrolünün kesilmesinin sanayileşmiş ve gelişen dünya üzerindeki potansiyel etkilerinin bir göstergesidir. İran-İrak Savaşı ve Kuveyt'in işgali ile ortaya çıkan krizler de böyle bir sorunun Batı üzerindeki etkilerinin ne derece hayati olduğunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Gerek bu hayati denebilecek çıkarlar gerekse stratejik konumu dolayısıyla bölgedeki gelişmeler, hem süper devletler için, hem de uluslararası politika açısından diğer bölgelerden daha önemli olmaktadır.

B. KÖRFEZ ÜLKELERİNİN TOPLUMSAL YAPILARI

Körfez'de bulunan devletlerin hemen hepsi Müslüman devletlerdir. İslam Dini, kabile geleneği ve aile yapısı bölgedeki devletleri ayakta tutan üç önemli faktördür.

(33) İbid., s.3.

Bölgede yaşayan halkın hemen hepsinin Müslüman olmasından dolayı, İslamiyet, bu faktörler arasında en önemli olanıdır. Bu ülkelerdeki siyasi, hukuki ve toplumsal hayata genelde İslami değerler hakimdir. Bu durum, İslamiyet'in toplumsal, kültürel, hukuki ve siyasi hayatla ilgili düzenlemeleri içeren bir din olma özelliğinden ileri gelmektedir. Öte yandan, kabile geleneği de siyasal ve toplumsal hayatla ilgili önemli bir istikrar faktörüdür. Modern Körfez ülkelerinde hâlâ kabile geleneğinin etkisi görülmektedir. Kabile toplumunda siyasal sadakatın şeklinin hiyerarşik nitelikte olması, Körfez'deki siyasal istikrarın önemli bir nedenidir. Kabile önderlerinin ve şeyhlerin yerini krallar, emirler ve sultanlar almış olmakla beraber, eski adet ve gelenekler olduğu gibi sürdürülmektedir. Arap toplumlarında, en az bunlar kadar önemli ve dikkate alınması gerekli bir diğer faktör de aile yapısıdır ve bu Körfez'deki siyasal ve toplumsal değerler üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Çünkü, kabiledede olduğu gibi burada da tüm otorite en yaşlı kimsenin elinde toplanmaktadır. (34)

Yukarıda belirtilen ve din, kabile ve aile yapısı olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaya çalışılan faktörler, bölgedeki geleneksel otoriter rejimlere karşı sık sık ayaklanmaların olmayışının ve siyasal istikrarın devamlılığının önemli bir nedenidir. Bununla beraber, ekonomik gelişme ve bununla birlikte gelen modernleşmenin, görünür-

(34) Adeed Dawisha, "The Stability of The Gulf: Domestic Sources and External Threats", Alvin Z. Rubinstein ed., The Great Game (New York: Praeger, 1983), içinde, s.4-6.

deki siyasal istikrar açısından bir tehdit oluşturduğu kanısı da yaygındır. Aşırı zenginleşme ilk etkisini, toplumda eşitsizliğin doğmasında ve toplumsal çözümlere yol açmasında göstermiştir. Kentleşmenin hızlanması eğitim düzeyinin yükselmesine bu ise Batı anlayışının ve değerlerinin benimsenmesine yol açmaktadır. Din, Batı kaynaklı laik düşünce ile karşı karşıya kalmakta, kabile değerleri kentsel yaşamın gerekleriyle erozyona uğramakta ve ekonomik yaşamdaki gelişme aile yapısındaki birlikteliğin ve uyumun çözümlenmesine yol açmaktadır. Nitekim, Batı'nın demokratik değerlerinin etkisiyle Körfez'deki geleneksel toplumlarda siyasal katılım yönündeki istekler artmaktadır. Körfez ülkeleri bir ikileme karşı karşıya kalmış gibi görünseler de ekonomik gelişme ve modernleşme yönünde genel bir eğilim ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bununla beraber, geleneksel değerlerin korunmaya çalışılmakta olduğu da gözlenmektedir. (35)

Körfez ülkelerinin toplumsal yapılarına damgasını vuran ve birleştirici bir öge olarak düşünülmesi gereken din; mezhep ayrılıkları dikkate alındığında, önemli bir istikrarsızlık faktörü olarak ortaya çıkabilmektedir.

(35) Ibid., s.7-8; ayrıca bkz. Diana Pink, rapporteur, "The Gulf: Regional Problems, Regional Solution", The Middle East Between War and Peace, The 37th Annual Conference of the Middle East Ins, Wash, D.C.; 1983.

1. Şii-Sünni Ayrılığı

Müslümanlar arasındaki Şii-Sünni ayrılığı Körfez'de önemli sorunlara yol açmaktadır. Ayrılığın nedeni, Peygamberin halefinin kimin olması gerektiği konusundaki görüş ayrılığına dayanmaktadır. Şiiler, Hz. Ali'nin ilk halife olması gerektiğini savunmaktadırlar. Çünkü Ali, hem Peygamberin amcasının oğlu hem de damadıdır. Şii kelimesi Arapçada Shi-at Ali, yani Ali'nin taraftarları veya Ali'yi sevenler anlamına gelmektedir. Şiilere göre yalnız Ali ve onun soyundan gelenler halife olabilirler. Şiilerin ibadetleri de Sünnilerden farklılık göstermektedir.

İran Devrimi ve Şiilerin iktidara gelmesi, önemli sayıda Şii nüfusu barındıran diğer Körfez devletlerini tehdit etmeye başlamıştır. Bunların başında, en fazla Şii nüfusun bulunduğu Irak ve Bahreyn gelmektedir.

Irak'ta bulunan Şiilerin toplam nüfusa oranı yüzde 50-60 dolaylarındadır.⁽³⁶⁾ Siyasal anlamda nüfuslarıyla doğru orantılı olarak temsil edilemeyen Irak'taki Şiilerin ekonomik durumları da pek iyi değildir. Irak'ta yaşayan Şiiler, daha çok ülkenin güneyinde İran sınırına yakın bölgede bulunmaktadırlar. Kerbela, Necef, Kâzımeyn ve Samarra Şiilerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerin başında gelmektedir. Şiilerin en önemli siyasal partileri 1958 Devrimi'nden sonra kurulan "Dâvâ Partisi" 'dir. İlk önder-

(36) Lenore G. Martin, *The Unstable Gulf: Threats from within* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1984), s.79.

lerinden Ayetullah Seyyid Mehdi el-Hakim'e göre, partinin temel amacı bir İslam Cumhuriyeti kurmaktır. Bunun dışında Irak'ta, 1979'dan sonra kurulan "Mücahidin Partisi" ve Bekir el-Hakim önderliğinde örgütlenmiş ve tamamen İran taraftarı bir grup olan "Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi" vardır. Bunların hepsi de İran tarafından desteklenmekle birlikte, aralarında birtakım görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Örneğin bunlardan Mücahidin Partisi, özellikle ekonomik konularda diğerlerine göre daha liberal görünmektedir. (37)

Suudi Arabistan'da yüzde 5-10 dolaylarında oldukları tahmin edilen Şiiler, diğer Körfez ülkelerine göre nüfusun çok az bir kısmını oluşturmaktadır ve bunlar özellikle ülkenin doğusundaki petrol bölgesinde bulunmaktadırlar. Bu bölgede çalışan işçilerin yaklaşık yüzde 50'sini bunlar meydana getirmektedir. (38)

Suudi Arabistan'da örgütlü bir Şii muhalefetine rastlanmıyor. Bununla beraber, Irak'ta olduğu gibi burada da Şiilerin ekonomik durumları pek iç açıcı değildir. Sivil ve askeri bürokrasinin en altında yer alan bu grup, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerden de en düşük payı almaktadır. Suudi Arabistan'da Şiilerin yaşadığı yerleşim bölgeleri, özellikle doğudaki Hujuf ve Katif illerinin terk edilmiş durumu, dikkate alındığında, ülkede Şiiler ile Sünniler arasında bir ayırım yapıldığı açık bir şekilde görülür. Bununla beraber, İran'daki devrimle birlikte çıkan ayaklan-

(37) Rouhallah K. Ramazani, Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East (Baltimore: The John Hopkins Univ, 1986), s.35-37.

(38) Bu oranlar için bkz. Martin, op.cit., s.82; Ramazani, ibid., s.39.

malar üzerine rejim, Şiilerin durumunu iyileştirme yolunda birtakım düzenlemere gitti. Altyapı sorunlarının çözülmesi, okul ve hastane ihtiyaçlarının giderilmesi ve konut kredileri verilmesi bunlar arasındaydı. (39)

İran'da ise nüfusun yaklaşık yüzde 85-90'ını oluşturan Şiiler, 1979 Devrimi'yle birlikte yönetime tamamen hakim oldular. Ülkede bulunan yüzde 10 dolaylarındaki Sünniler ise örgütlü bir muhalefet oluşturmamaktadırlar. (40) Şiilerin çoğunluğu, ülkede yaşayan etnik gruplardan Azeriler ve Farslar'dan meydana gelmektedir. Bununla beraber, İran'da Şiilik, farklı dili konuşan ve farklı gelenekleri olan etnik grupları bir arada tutan bir bağ niteliğindedir. Sünnilerin çoğunluğunu ise Kürtler, Baluçiler ve Türkmenler oluşturmaktadır. (41)

Bahreyn'de nüfusun yaklaşık yüzde 55-75'ini Şiilerin oluşturduğu tahmin edilmektedir. Irak'ta olduğu gibi, burada da Şiiler çoğunluğu oluşturduğu halde, yönetim Sünnilerin elindedir. Ayrıca, Sünniler ülkedeki seçkin sınıfı oluştururken işçi sınıfının hemen hepsi Şiidir. Bununla beraber, ekonomik durumları oldukça iyi olan, resmi görevlerde çalışan, hatta kabinede yer almış Şiilere de rastlamak mümkündür. (42)

Kuveyt'te bulunan Şiiler ise, nüfusun yüzde 25'ini oluşturmak tadırlar. Fakat, ülkede yaşayan tüm yabancılar

(39) Martin, *ibid.*, s.83.

(40) *ibid.*, s.82.

(41) John W. Limbert, *Iran at War with History* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1987), s.31-32.

(42) Martin, *op.cit.*, s.81.

dikkate alındığında, bunun yüzde 9 olduğu görülmektedir.⁽⁴³⁾
Ekonomik durumları diğer Körfez ülkelerine göre daha iyi olan Şiiler arasındaki bağlar da daha zayıftır.⁽⁴⁴⁾

Bunların dışında Şiiler, Birleşik Arap Emirlikleri'nde nüfusun yüzde 40'ını, Katar'da ise yüzde 80'ini oluşturmakla birlikte, bu ülkelerde yaşayan bütün yabancılar dikkate alındığında, bu oranların yüzde 11 ve yüzde 21 olduğu ortaya çıkmaktadır⁽⁴⁵⁾

Görüldüğü gibi, İran başta olmak üzere, Şiiler Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturmaktadır. Ayrıca hemen her yerde Şiilerin iktisadi ve sosyal durumlarının diğer kesimlerin gerisinde kaldığı dikkati çekmektedir. Bunun ilk etkisi İran'da kendini göstererek radikal ve yayılcı bir Şii idaresini işbaşına getirmiştir. Aynı zamanda bu, Şiilerin hayat standartlarının gelişmesi ve Körfez'de yayılmaları anlamına gelmektedir. Bu gelişme, diğer Körfez ülkelerindeki Şii toplumlarını da harekete geçirmiştir.

(43) Ramazani, Revolutionary Iran..., s.259.

(44) Martin, op.cit, s.85.

(45) Ramazani, loc.cit.

2. Etnik Yapılar

Bu çerçevede ele alınması gereken, gerek siyasal rejimler gerekse bölgedeki güç dengesinin devamı açısından önemli birer istikrarsızlık faktörü olan Irak ve İran'daki Kürtler, etnik gruplar ve diğer Körfez ülkelerinde bulunan önemli sayıdaki yabancılardır.

Irak'ta toplam nüfusun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan ve ülkenin daha çok kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan Kürtler'in, Araplar'dan sonra ülkede en kalabalık etnik grup olduğu görülmektedir. Güneybatı Asya'da yaşayan Kürtlerin en büyük kısmını oluşturan Irak'taki Kürtlerin büyük bölümü Sünnidir. Buldukları her yerde bağımsız bir Kürdistan hayali peşinde olmuş olan Kürtlerin bu düşleri bir türlü gerçekleşmemiştir. Irak'taki Kürtlerin rejime karşı mücadelelerine uzun süre Molla Mustafa Barzani önderlik etmiştir. Ancak Barzani'nin 1979'da ölümünden sonra, Kürtler iki kola ayrılmışlardır. Bunlardan biri Barzani'nin oğlu Mesut Barzani'nin önderlik ettiği ve muhafazakâr grup olarak da bilinen "Kürdistan Demokratik Partisi," diğeri ise Celal Talabani önderliğindeki "Kürdistan Vatansever Birliği" 'dir.⁽⁴⁶⁾ Araplar ve Kürtlerin dışındaki etnik gruplara gelince, Irak'ta yüzde 10 dolaylarında Türk bulunmaktadır. Musul ve Kerkük, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin başında gelmekle beraber, Erbil ve Süleymaniye de Türkler'in buldukları şehirler arasında yer almaktadır.

(46) Martin, op.cit., s.88-89.

iran'da Kürtler, nüfusun yüzde 11'ini oluşturmaktadırlar. Bunlar daha çok iran-Irak sınırının kuzeybatısında, Kermansah'ın kuzeyinde ve Tebriz'in güneyinde bulunmaktadır.⁽⁴⁷⁾ Çok az bir kısmı Şii olan Kürtlerin büyük çoğunluğu Sünnidir. Irak'takilerin aksine, iran'daki Kürtler rejimle sürekli bir çatışma halinde olmamışlardır. Bununla beraber, 1979 Devrimi ile birlikte, diğer etnik gruplar gibi bunlar da özerklik isteğinde bulunmaya başlamışlardır.

iran'ın, Kürtlerin dışındaki etnik yapısına gelince, nüfusun yüzde 50'sini oluşturduğu tahmin edilen Farslar en büyük etnik gruptur. Isfahan, Şiraz, Meşhed ve Kermen, Farsların yoğun olarak yaşadıkları şehirlerin başında gelmektedir. Bunların hemen hepsi Şiidir. Farsçanın resmi dil olması bunlara ayrı bir üstünlük sağlamaktadır.⁽⁴⁸⁾

Farslardan sonra iran'da en önemli etnik grup Azeri Türkleri'dir. Nüfusun yaklaşık yüzde 22'sini oluşturduğunu tahmin edilen Azeriler arasındaki bağlar zayıftır. iran'ın kuzeybatısında yaşayan Azeriler, aynı zamanda ülkenin en önemli sanayi, ticari ve tarımsal bölgelerinde bulunmaktadır. Genelde Şii olan Azeri Türkleri bu yönleriyle Kürtlerden ayrılmaktadırlar. Azerilerin Şii olması, bunları, Farslara yaklaştıran en önemli faktörü oluşturmaktadır. Azeriler ve Farslar birlikte, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 75'ini meydana getirmektedir.⁽⁴⁹⁾

(47) Limbert, op.cit., s.24.

(48) ibid., s.21-24.

(49) ibid., s.27.

Bunların dışında diğer etnik gruplardan Türkmenler'in, yaklaşık 500 bin dolaylarında oldukları ve nüfusun yüzde 1'ini oluşturdukları tahmin edilmektedir.⁽⁵⁰⁾ Ayrıca ülkede, 500 bin dolaylarında Baluçi, 400-500 bin kadar Qaşkay (Türk), yine 570 bin dolaylarında olduğu tahmin edilen Bakhtuari, 500 bin kadar Lur ve hepsi 520 bini geçmeyen Şahseven (Türk), Basseri ve Afşarlar (Türk) bulunmaktadır.⁽⁵¹⁾

İran'da ayrıca, Irak'a yakın Kuzistan bölgesinde 1.5 milyon civarında olduğu tahmin edilen Arap nüfusu yaşamaktadır. Bu bölge petrol bakımından, hemen hemen ülkenin en zengin bölgesidir. Fakat İran için Arap nüfusun olumlu tarafı çoğunluğunun Şii olmasıdır.

Öte yandan İran ve Irak'ın dışında diğer Körfez ülkelerinde yabancılar önemli bir çoğunluk teşkil etmektedir. Bu durum, İran ve Irak'ın nisbeten yeterli işgücüne sahip olmasına karşılık, diğerlerinin bu işgücünü dışarıdan karşılamak zorunda oluşlarından ileri gelmektedir.

Suudi Arabistan'da yaklaşık 3-4 milyon dolaylarında oldukları tahmin edilen yabancı nüfusunun 1-2.5 milyon dolaylarında bir kısmı çalışan işgücünü oluşturmaktadır.⁽⁵²⁾ Yabancılar arasında yaklaşık 1 milyona varan nüfuslarıyla Yemenliler başta gelmektedir. Bunların dışında, Pakistanlıların çoğunlukta olduğu, Korelilerin Filipinlilerin, Beng-

(50) *Ibid.*, s.21; Martin, *op.cit.*, s.91.

(51) Bu sayılar 1980 yılına aittir. *Bkz.* Martin, *ibid.*, 91-93.

(52) Verilen rakamlar 1982-83 yıllarına aittir. *Bkz.* *Ibid.*, s.95.

ladeş ve Srilankalıların oluşturduğu Arap olmayanların toplamı 1983 rakamlarına göre, 1 milyon 235 bindir. Suudi Arabistan'da 180 bin dolaylarında olduğu tahmin edilen ve 80 bini çalışan işgücünü oluşturan Filistinlilerin yabancılar arasında en aktif grubu oluşturduğu görülmektedir. (53)

Kuveyt'te ise nüfusun yüzde 60'ını yabancıların oluşturduğu tahmin edilmektedir. Kuveyt'te çalışan işgücünün de yüzde 70'ini yabancılar meydana getirmektedir. Yabancılar arasında en önemli grup yaklaşık 350 bin dolaylarında olan Filistinliler'dir. Bunları 200 bin ile Mısırlılar izlemektedir. Kuveyt ordusunun etnik yapısının da oldukça karışık olduğu görülmektedir. Yabancılar arasında yine Filistinliler, Mısırlılar ve Ürdünlüler çoğunluktadır. (54)

Birleşik Arap Emirlikleri'nde nüfusun yaklaşık yüzde 69'unu yabancılar oluşturmaktadır. Çalışan işgücünün de yaklaşık yüzde 90'ı yabancıardan meydana gelmektedir. Orduda ise, kesin olarak belli olmamakla birlikte Pakistanlı ve Ürdünlülerin çoğunlukta olduğu tahmin edilmektedir. (55)

Diğer Körfez ülkelerinden Katar'da da nüfusun yüzde 70 dolaylarındaki bir kısmının yabancıardan oluştuğu görülmektedir. Umman'da, yabancılar daha az olmakla beraber (1981'de 984 bin olan nüfusun 179 bini) ordunun yüzde 25'ini meydana getirdikleri; Bahreyn'de ise nüfusun yüzde 35'inin

(53) Rakamlar 1980 yılına aittir. Bkz. ibid.

(54) Kuveyt'teki yabancılarla ilgili sayılar 2 Ağustos 1990'a kadarki durumu yansıtmaktadır.

(55) Ramazani, Revolutionary Iran..., s.33-34.

yabancılardan oluştuğu, ancak fakat orduda yabancı bulunmadığı görülmektedir. (56)

C. BÖLGE DEVLETLERİNİN SİYASAL YAPILARI

Körfez devletlerinin hemen hepsinde otoriter hükümetler işbaşında bulunmaktadır. Bunlardan Suudi Arabistan ve İran'ın siyasal rejimleri İslami ilkelere dayanmaktadır. İslâma yakınlık bakımından Suudi Arabistan ve İran'dan sonra Katar gelmektedir. Bunları, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Bahreyn, Kuveyt ve Irak izlemektedir. Yönetim, Suudi Arabistan'da Sünnilerin, İran'da ise Şiiilerin elinde bulunmaktadır. Hemen hepsinde Batı siyasal kültürünün etkisi görülmekle beraber, bunlardan en "laik" olanı Irak'tır. Irak'ın bir başka özelliği, nüfusunun yüzde 50'den fazlasının Şii olmasına rağmen, yönetimde Sünnilerin bulunmasıdır.

1. İran

İran, bölgenin Arap olmayan tek devleti olmasının yanında, nüfus olarak da diğer yedi devletin toplam nüfusundan fazladır. İran, 1979 Devrimi'ne kadar, yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını tanıyan bir hükümetle yönetilen anayasal monarşiydi. Devrimle birlikte rejimin adı "İran İslam Cumhuriyeti" olmuştur. 1979 Anayasası'na göre, 270 üyeli bir parlamento, kabine, Başbakan ve halk tarafından seçilmiş bir Cumhurbaşkanı bulunmaktadır.

(56) Martin, op.cit., s.96; Ramazani, Revolutionary Iran..., s.33.

Bunların hepsinin üstünde ise bir dini lider vardır. Ayrıca ülkede, parlamentonun çıkardığı yasaların islami kurallara uygun olup olmadığını kontrol eden 12 kişilik bir "Konsey" bulunmaktadır. (57)

iran'da tek örgütlü parti, devrimden sonra kurulan islam Cumhuriyeti Partisi(I.R.P.)'dir. Bütün güç bu partinin elinde toplanmaktadır. Bunun yanında solda Tudeh, Halkın Mücahitleri ve Halkın Fedayileri muhalefet partilerini oluşturmaktadır. (58) I.R.P. içinde de Maktabi, Huccatiye, islam Mücahidleri, Pandaran ve Devrim Muhafızları gibi değişik gruplar vardır. (59)

1979 Devrimi'ni Şah'ın iç politikasına olduğu kadar, dış politikasına karşı da bir tepki olarak düşünmek gerekir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ile ilişkileri sürekli gelişen iran, 1972-1978 döneminde bu devletin fiili müttefiki haline gelmiştir. 1977'ye gelindiğinde, iran'ın ABD'den satın aldığı silah miktarı 6 milyar doları bulurken, 12 milyar dolarlık da sipariş verilmişti. Şah, iran'ı, dünyanın beşinci büyük konvansiyonel gücü yapmak istiyor, Washington ise iran'ı Körfez'in güvenliği açısından iyi bir "jandarma" olarak görüyordu. Öte yandan, bu durum, iran halkı tarafından, bağımsızlığın yitirilmesi ve ülkenin ABD'ye bağımlı hale getirilmesi olarak yorumlanıyordu. (60)

(57) Limbert, op.cit., s.123-24.

(58) Martin, op.cit., s.97-99.

(59) James A. Bill, "The Politics of Extremism in Iran", Current History, Vol. 470, No. 471 (Jen. 1982), s.10-11.

(60) Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", The Middle East Journal, Vol. 43, No. 2 (Spring 1989), s.203-204.

Şah'ın devrilmesinden sonra, ABD ile olan fiili ittifaka son verilerek artık ilişkilerin iki taraf arasında eşitlik ilkesi doğrultusunda yürütülmesi kararlaştırıldı. İran'ın dış politikasının bağlantısızlık politikası olacağını açıklayan geçici Başbakan Mehdi Bazargan'a göre, İran'ın büyük güçlere yönelik politikası, Musaddık'ın politikası gibi olmalıydı. Musaddık'ın bağlantısızlık politikası İngiltere'nin İran üzerindeki hakimiyetine son verilmesini amaçladığı gibi Bazargan da benzer şekilde, ABD'nin İran üzerindeki hakimiyetine son vermek istiyordu. Bu doğrultuda İran, 12 Mart 1979'da CENTO'dan ayrıldığını, arkasından 3 Kasım'da da 1959 tarihli ABD-İran savunma anlaşmasının feshedildiğini açıkladı. Aynı gün, 1921 tarihli Sovyet-İran antlaşması da feshedilmişti. Sovyetler Birliği, bunu kabul etmediğini ve antlaşmanın hâlâ kendisine tek taraflı olarak gerektiğinde İran'a müdahale hakkını verdiğini açıkladı. Aynı şeyi, daha önce 1935'de Rıza Şah ve 1958-59'da oğlu Rıza Pehlevi yapmak istemiş ancak Sovyetler bunu reddetmişti; fakat İran, bu defa kararlı görünüyordu. (61)

2. Irak

Filistin ve Ürdün'ün yanısıra Irak da, Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere'nin mandası altına verilmişti. Fransızlar tarafından Şam'a sürülen Haşimi ailesine mensup Emir Faysal, 23 Ağustos 1921'de, İngiltere'nin yardımıyla Irak Kralı oldu (62) ve arkasından bu devletle 1922 yılında

(61) İbid., s.205; Ramazani, Revolutionary Iran..., s.136-140.

(62) Meryem İmazade, Irak Dosyası (İstanbul: Akabe Yayınları, 1986), s.67.

yapılan bir anlaşma ile de irakyarı otonom hale geldi. Fakat İngiltere danışmanlık adı altında askeri, mali ve dış ilişkiler ile ilgili konularda bir süre daha kontrolünü sürdürdü. Nitekim Irak, 1932'de tam bağımsızlığına kavuşurken, arkasından da Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edildi. (63)

1958'e kadar monarşiyle idare edilen Irak'ta, devrimle monarşinin yıkılması üzerine, o güne kadar geçerli olan 1924 Anayasası feshedildi. Yeni anayasaya göre ülke, bağımsız ve egemen bir İslam Cumhuriyeti oldu. 1968'deki hükümet darbesinden sonra ise, Başbakanlık kurumu kaldırılarak Başkanlık sistemine geçildi. (*) Yürürlükte olan 1970 Anayasası'na göre, Irak halkçı, demokratik bir İslam devletidir. Kamu alanında planlı bir sosyalist ekonomiyi öngörmektedir. Irak'ta en üst siyasal güce sahip olan "Devrim Komite Konseyi," yasaları yapmakta olan ve Bakanlar Konseyi'nin üyelerini atamaktadır. Arap Sosyalist Baas Partisi, ülkenin en önemli ve hakim siyasal kuruluşudur. (64)

Irak, bu özellikleri ile lâik karakteri ağır basan tek Arap devletidir. 1958'den beri iktidarda bulunan Baas Partisi'nin yönetime ağırlığını koyması 1968'deki hükümet darbesinden sonra olmuş ve yeni Devlet Başkanı Hasan el-Bekr, bütün yönetim kademelerine Baas üyelerini yerleştirmişti. (65)

(63) Arthur C. Turner, "Iraq: Pragmatic Radicalism in the Fertile Crescent", Current History, Vol. 81, No. 471 (Jen. 1982), s.18.

(64) Önder Arı, Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları (İstanbul: Güray Matbaacılık, 1977), s.18.

(*) 1991 Martında yapılan kısmi Anayasa değişikliği ile Başbakanlık kurumu tekrar ihdas edildi.

(65) Turner, op.cit., s.16.

ilk defa 1940'larda Suriye'de gelişmeye başlayan Baas ideolojisinin önderliğini bir ortodoks-yunan olan Mişel Eflak yapmıştır. (66) Partinin temel felsefesi Arap ulusçuluğunu sosyalizmle birleştirmeyi öngörmektedir. Bir kitle partisi görünümünde olan Baas'ın Körfez bölgesindeki ideolojik muhalifleri, sağda tutucu ideolojiler ile solda Marksist ideolojilerdir. Arap ulusçuluğunun ve sosyalizmin bölgede önderliğini yapmak isteyen Irak, Nasır'a karşı mücadele vermiştir. Irak'ta 1958'den, Suriye'de ise 1963'den beri iktidarda bulunan Baas partileri arasındaki görüş ayrılıkları zaman zaman bu iki devleti çatışma noktasına kadar getirmektedir. (67)

Irak'ta 1979 Haziranındaki hükümet darbesiyle, bir Baaslı ve Devrim Komuta Konseyi üyesi olan Saddam Hüseyin, Hasan el-Bekr'i iktidardan uzaklaştırarak Devlet Başkanı oldu. Irak'ta 1958'de monarşinin devrilmesinden sonra ilk defa 1980 Temmuzunda ulusal parlamento için seçimler yapıldı. Kadınların da katıldığı seçimlerde 6 milyon seçmen oy kullandı. (68)

İngiltere'nin ve Batı'nın Irak üzerindeki etkisi 1958 Devrimi'yle İngiliz taraftarı Başbakan Nuri Said Paşa'nın iktidardan uzaklaştırılmasına kadar devam etti. Bu yönüyle, yani 1958 öncesi ve sonrası Irak'ın durumu ile 1979 öncesi ve sonrasındaki İran'ın durumu birbirine benzemektedir. Her

(66) İmamzade, op.cit., s.85-86.

(67) Martin, op.cit., s.100; Turner, loc.cit.

(68) Turner, ibid.

iki ülkede de Batı yanlısı monarşiler yerini devrimci ve Batı karşıtı yönetimlere terketmiştir. Bununla beraber, Irak'ın 1968'den beri ABD ve SSCB'ye yönelik politikasında bir denge takip ettiği görülmektedir. SSCB ile 1972'de yaptığı ittifak antlaşması doğrultusunda bu ülkeden büyük miktarda askeri ve ekonomik yardım aldı. Irak'ın Sovyetler'le ilişkileri, bu antlaşmanın feshedilmemiş olmasına rağmen, 1970'lerin sonlarına doğru soğumuş ve 1978'den itibaren Irak, Batı ile ve özellikle ABD ve Fransa ile ilişkilerini geliştirme çabası içine girmiştir. (69)

Arap-İsrail çatışmasında Irak, İsrail'e karşı sertlik politikası izlenmesini isteyenlerin başında gelmektedir. Mısır'ın 1977'de İsrail ile barış anlaşması yapılmasına istekli olduğu ortaya çıkınca Arap devletlerinin, Mısır'ın yalnız bırakılması girişiminin önderliğini yapmıştır. Öte yandan, Irak'ın Körfez'deki diğer küçük devletlerle ilişkileri pek iyi sayılmaz. (70) Irak'ın Kuveyt'ten toprak istekleri, taraflar arasında zaman zaman sınır çatışmalarına neden olmaktadır. (71)

(69) *ibid.*, s.16-18, ayrıca bkz. Paul C. Bradley, Recent United States Policy in the Persian Gulf (Granham, New Hampshire: Tompson and Rutter Inc., 1982), s.14.

(70) *Bradley, ibid.*

(71) Son olarak Irak 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiş, 8 Ağustos'ta ilhak ettiğini, 28 Ağustosta ise 19. ili olduğunu açıklamıştır. Ancak BM kararları doğrultusunda uygulanan ambargonun ve diğer diplomatik girişimlerin Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasını sağlayamaması üzerine ABD'nin önderliğinde 28 ülkenin katıldığı çok uluslu güç 17 Ocak 1991'de kuvvet kullanmaya başlamış ve 28 Şubat'ta Irak'ın Kuveyt'i tamamen boşaltması sağlanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *infra*, s.26/-82.

3. Suudi Arabistan

Abdül Aziz İbni Suud, uzun bir askeri mücadele ve başarılı bir diplomasi sonucu Ocak 1926'da kendisini Hicaz Kralı ve Necd Sultanı ilan etti. 1932'de de bütün bu topraklar üzerindeki Suud egemenliği Suudi Arabistan Krallığı adını aldı.⁽⁷²⁾ Suudi Arabistan'da zengin petrol kaynaklarının yanı sıra, Mekke ve Medine gibi Müslümanların iki kutsal şehrinin burada bulunması, bu devletin önemini ve prestijini arttırmaktadır.

Krallıkla yönetilen ülkede ayrıca bir Başbakan ve onun başkanlık ettiği bir kabine bulunmaktadır.⁽⁷³⁾ Kabile toplumu gelenegine göre yönetilmekte olan ülkede geçerli olan anayasa ve yasalar önemli ölçüde Kur'ana dayanmaktadır; yasama organı ve siyasal partiler yoktur.⁽⁷⁴⁾

Suudi Arabistan'da hakim ideoloji Vahhabiliktir. Abdül Aziz İbni Suud'un çeşitli kabile unsurlarını bir araya getirerek bir devlet meydana getirmesinde ve yönetimi güçlendirmesinde bu ideolojinin çok önemli bir yeri vardır.⁽⁷⁵⁾

Suudi Arabistan, hem İslamı geliştirmek, hem de kendi güvenliğini garantiye almak için, diğer ülkelerdeki İslami hareketlere yardım etmektedir. Somali'ye, Umman'a, Pakis-

(72) Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih: 1789-1960, ikinci baskı (Ankara: Sevinç Matbaası, 1973), s.522.

(73) Suudi Arabistan'da ilk bakanlar kurulu 1953'de oluşturulmuştur. Bkz. Don Peretz, "Saudi Arabia", Encyclopedia Americana, Vol. 24 (New York; Americana Corporation, 1973), s.300-307.

(74) İbid.

(75) Martin, op.cit., s.100.

tan'a, Bengladeş'e ve Uganda'ya bu amaçla yardımlar yapmıştır. Sovyetler tarafından desteklenen Etiyopya ile savaşan Somali'ye yaptığı yardım 600 milyon doları bulmuştur. Umman'da çıkan Dofar (Zufar) isyanı sırasında, bu devlet Suudi Arabistan'dan 500 milyon dolar yardım aldı. Bu çerçevede 80'li yıllarda Suudi Arabistan'ın, İslam dünyasındaki ağırlığının önemli ölçüde arttığı söylenebilir. Filistin ile ilgili dış politikasında ise, İsrail'e tam muhalefet, sorunun bir an önce çözümü ve özellikle İsrail'in Batı Şeria'dan çekilmesi Suudi Arabistan'ın temel amacı gibi görünmektedir. (76)

Suudilere göre, ülke, düşmanca tutum içinde olan rejimlerle çevrilidir. Stratejik önemi ve petrol kaynakları böyle bir hedef olması açısından önemli faktörlerdir. Suudi Arabistan'ın kuzeyinde bulunan Irak, Suriye ve İran ülke açısından potansiyel düşmanlar olarak dikkate alınmaktadır. (77)

Diğer taraftan Suudi Arabistan, hem bölgedeki çıkarlarını korumak hem de Sovyetler'in Orta Doğu'daki etkisini dengelemek için ABD'nin desteğini aramaktadır. 1920'lerde başlamış olan ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler özellikle 1945'ten sonra daha da gelişerek iki ülke arasında özel bir niteliğe kavuşmuştur. (78) Ancak bu ilişki, zaman

(76) Ramon Knaurhase, "Saudi Arabia's Foreign and Domestic Policy, Current History, Vol. 80, No.462 (January 1981), s.19-20.

(77) Knaurhase, "Saudi Arabia: Our Conservative Muslim Ally", Current History, Vol. 78, No. 453 (January 1980), s.18-19.

(78) Bradley, op.cit., s.13; Knaurhase, "Saudi Arabia: Our Conservative ...", s.20.

zaman Arap-İsrail çatışmasından olumsuz şekilde etkilenmektedir.

4. Diğer Körfez Devletleri

1961'de bağımsızlığını kazanan ve yarı otoriter bir yönetim yapısına sahip olan Kuveyt'te, 1962 Anayasası'na göre, yarısı seçimle gelen 50 üyeli bir meclis ve bir kabine bulunmaktadır.

Kuveyt'te, yönetimdeki El-Sabah ailesinin Kabine'deki ağırlıkları ülkede bulunan diğer ailelere göre çok daha fazladır. 1962'de 14 bakandan 11'i (yüzde 78.5'i) ve 1963'te 15 bakandan 10'u (yüzde 66.7'si) bu ailedendi. Bu oran daha sonraları düşmüş olmakla birlikte, üçte birin altına pek inmemiştir. 1986'da 21 Kabine üyesi bakandan 6'sı Sabah ailesindendi. (79)

Modern ve geleneksel unsurları aynı anda yansıtması ve bir Kabine ve parlamentoya sahip olması, (80) Kuveyt'i, diğer Arap devletlerinden farklı kılan özelliklerdir. Kuveyt'in liberal demokrasi yolunda önemli adımlar attığı görülmektedir. Özgür basın, seçimle gelen çok sesli bir parlamento, yasama, yürütme ve yargı güçlerini ayıran bir anayasa bunun göstergeleridir. (81) Bununla beraber, ülkede siyasal partiler bulunmamaktadır.

(79) Abdul Reda Assiri ve Kamal Al-Monoufi, "Kuwait's Political Elite: The Cabinet," The Middle East Journal, Vol. 42, No.1 (Winter 1988), s.49.

(80) 1962 Anayasası'na göre, oluşturulan ve daha çok danışma kurulu niteliğindeki parlamento 1986'da dağıtılmıştır. Ancak 1990 Martında yapılan açıklamada parlamento seçimlerinin bir yıl içinde tekrar yapılacağı belirtilmiştir.

(81) Assiri ve Monoufi, op.cit., s.48.

Birleşik Arap Emirlikleri, yedi emirliğin (Abu Dabi, Dubai, Ra's al Hayma, Şarja, Um-al Kayvayn, Ajman ve Fujayra) birleşmesiyle kendine özgü federal yapısını 1972'nin başında oluşturdu. Emirlikler içinde hem en zengin, hem de nüfus olarak en kalabalık olanı Abu Dabi'dir. Bunu Dubai izlemektedir. (82)

Birleşik Arap Emirlikleri Anayasası'na göre federal mekanizma üç temel unsurdan meydana gelmektedir. Bunlar Yüksek Konsey, Federal Ulusal Konsey ve Kabine'dir. Yüksek Konsey, yedi emirliğin başında bulunan yöneticilerden oluşmaktadır. 40 üyesi bulunan Federal Ulusal Konsey'de, Şarja ve Ra's al Hayma altışar, Um-al Kayvayn, Ajman ve Fujayra dörder ve Abu Dabi ile Dubai sekizer üye ile temsil edilmektedir. (83)

Umman'da ise, 23 Temmuz 1970'deki darbeyle yönetimi 1932'den 1970'e kadar başta bulunan babası Said bin Taymur'dan devralan Sultan Kabus bin Said, monarşiye yeni bir görünüm kazandırmaya çalıştı. Sultan Said bin Taymur, halktan kopmuş ve halkına yabancılaşmıştı. Kabus bin Said, yönetime geçer geçmez halkla kopan bağları tekrar kurmaya çalıştı. Devletin "Muskat ve Umman Sultanlığı" şeklindeki adını, Umman Sultanlığı olarak değiştirdi. 1981 Ekiminde, o güne kadar var olan Bakanlar Kurulu'nun yanısıra "Devlet Danışma Konseyi" adıyla 44 üyesi yeni bir kurum oluşturuldu. Fakat bu, sadece bir danışma kurumu niteliğinde olup,

(82) Emile A. Nakhleh, The Persian Gulf and American Policy (New York: Praeger, 1982), s.10.

(83) Ibid.

bilinen anlamda bir parlamento veya meclis değildir. Görevi, Sultana öneriler sunmaktır. Fakat bu önerileri kabul edip etmemek yine Sultana bağlıdır. Kabul edilen öneriler, ilgili bakan tarafından uygulanmaktadır.⁽⁸⁴⁾ Ülkede ayrıca bu Konsey tarafından seçilen ve ikisi başkan ve başkan yardımcısı olmak üzere 7 kişiden oluşan bir yürütme bürosu vardır.

1971 öncesinde bağımsızlığını kazanmış Körfez ülkelereinden biri olan Bahreyn'de, Şeyh, 1952'ye kadar mutlak otorite durumundaydı. Fakat, gelişmeler ve halkın istekleri karşısında reformlara gidildi. Bu amaçla, üyelerinin önemli bir kısmı seçimle gelen birtakım komite ve kurullar oluşturuldu.⁽⁸⁵⁾

Bahreyn'de, 1972'de oluşturulan Kurucu Meclis tarafından 1973'te kabul edilen anayasa, başta Emir olmak üzere, yasama, yürütme ve yargı organlarıyla ilgili ilkeleri içermektedir. Anayasa, ulusal meclisin doğrudan yapılacak seçimlerle oluşmasını öngörüyor. Anayasaya göre, Emir'in başkanlığında toplanan meclis, ülkenin tek yasama organı niteliğindedir. Bununla beraber, Anayasa, Emir'e geçerli sebepler olduğunda meclisi dağıtma yetkisi veriyor.⁽⁸⁶⁾ Anayasa'da ayrıca, Bahreyn'in egemen ve bağımsız bir islam devleti olduğu, yönetimde verasetin esas olduğu, ülkenin Şeyh İsa bin Süleman el-Halife soyundan biri tarafından

(84) Sözkonusu mekanizmanın işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dale F.Eickelman, "Kings and People:Oman's State Consultative Council", The Middle East Journal, Vol.38, No.1 (Winter 1984), s.52-59.

(85) Bkz. "Bahreyn", Ancyclopedia Britannica, Vol.2, s.1034-1035.

(86) Nakhleh, op.cit., s.26-29.

yönetileceği ve yönetimin babadan oğula gececeği, İslam Dini'nin devletin resmi dini olduğu, İslam hukukunun, yasalar için temel kaynak oluşturduğu ve Emir'in Devlet Başkanı olduğu konuları ayrıntılı olarak yer almaktadır. (87)

1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle bağımsızlığını kazanan Katar da, Bahreyn gibi şeyhlikle yönetilmekte ve bütün yetkiler idari mekanizmanın başı olan Şeyhte toplanmaktadır. Ülkede İslami kurallar geçerlidir. (88)

(87) Bkz. İbid., s.31.

(88) Daha geniş bilgi için bkz. "Qatar," Encyclopedia Americana, Vol.18, s.51; Encyclopedia Britannica, Vol.18, s.910.

İkinci Bölüm

TARİHSEL ÇERÇEVEDE BASRA KÖRFEZİ'NDE GÜÇ DENGESİ

ABD'nin bölge devletleriyle ilişkileri, Amerikan petrol şirketlerinin ayrıcalıklar elde etmeye başladıkları 1930'lu yıllara dayanmaktadır. Bu çerçevede bölge, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu-Batı çatışmasının yoğun olarak yaşandığı bölgeler arasında yer almıştır. Bununla beraber ABD, İngiltere'nin 1971'de çekilmesine kadar bölgedeki çıkarlarının korunmasına yönelik olarak Körfez ülkeleriyle doğrudan askeri ilişkilere girmedir. Ancak bu tarihten sonra ABD, bir taraftan Nixon Doktrini doğrultusunda bölgesel çatışmalara karışmayacağını açıklarken diğer taraftan İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurarak iki ayaklı politika (twin pillar policy) çerçevesinde İran ve Suudi Arabistan'la ilişkilerini geliştirdi.

Öte yandan Sovyetler Birliği, hemen II. Dünya Savaşını izleyen dönemde İran ve Türkiye'ye yönelik tehdit oluşturmuş, ayrıca 1956'da ortaya çıkan Suveys krizinden yararlanarak Araplar arasında etkin bir yer kazanmaya çalışmıştır. Bunu takibeden yıllarda Moskova, bir taraftan Araplar arasındaki mücadelelerden, diğer taraftan Batı'nın Araplarla ilişkilerindeki soğukluktan faydalanmak istemiştir. Bu açıdan 1973 Arap-İsrail Savaşı Sovyetler'in bölgedeki etkinliğinin artmasında oldukça önemli rol oynamıştır.

Şah'ın devrilmesiyle birlikte ABD'nin iki ayaklı Körfez stratejisinin en önemli dayanağı olan İran'ı kaybetmesi, Sovyetler Birliği tarafından büyük bir kazanç olarak görülmüş, ancak İran'la ilişkilerinin Irak'la uzun bir geçmişi olan ilişkilerine zarar vermesini istemeyen Moskova, daha ihtiyatlı bir politika izleme gereğini duymuştur.

Diğer taraftan, bölge, Hindistan yolu üzerinde bulunduğu için XX. yüzyıla kadar İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere Rusya ve Almanya'nın da dahil edilebileceği büyük devletlerin egemenlik mücadelelerine sahne olmuştur. Bu durum, XX. yüzyılın başında, bölgedeki büyük petrol rezervlerinin keşfedilmesiyle birlikte daha da şiddetlenmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra sözkonusu devletlerden İngiltere'nin dışında kalanlar bu mücadeleyi yürütecek durumda olmadığından, bütün bölge tek başına bu devletin egemenliği altına girmiştir. Bununla beraber, İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan zayıflayarak çıkmasından dolayı bölgedeki denetimi gevşemeye başlamış ve 1971'de tamamen çekilerek bölge devletlerinin bağımsızlıklarını tanımıştır. Dolayısıyla bölgede güç dengesi sisteminin özelliklerinin ortaya çıkması esas itibarıyla bu tarihten sonra sözkonusu olmuştur.

Önceki bölümde güç dengesi sistemine kavramsal düzeyde getirilen açıklamanın yanısıra, bölge devletleri ana hatlarıyla ele alınmıştır. Bu bölümde ise Körfez bölgesinde güç dengesi sistemine ve ABD ve SSCB'nin bölgeye yönelik politikalarına tarihsel çerçevede bakılmaya çalışılacaktır.

I. ABD'NİN KÖRFEZ POLİTİKASI

1970'lerin başına kadar ABD'nin Körfez'e yönelik politikası genelde Orta Doğu politikasının bir parçası gibi görünse de, tarihsel süreç içinde ilişkilerin seyrine bakıldığında bölgeye ayrı bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, İngiltere 1971'de Basra Körfezi'nden çekilinceye kadar Batı'nın bölgedeki çıkarlarını korumaktaydı. İngiltere'nin bölgeden ayrılmasıyla birlikte, ABD derhal harekete geçmiş ve Vietnam'la başı dertte olmasına rağmen İran ve Suudi Arabistan'a dayalı iki ayaklı politikayı geliştirerek, bölgedeki güç dengesinin korunmasında bir dengeleyici devlet işlevi görmüştür. Bu dengenin kimin tarafından bozulduğu önemli olmamaktadır. Denge, ister bölgesel isterse bölge dışı bir güç (SSCB, İran, Irak...) tarafından bozulsun, sonuç değişmemekte ve ABD'nin müdahalesi gündeme gelmektedir. Zira, Afganistan'ın işgali İran-İrak Savaşı ve son Kuveyt krizinde ABD'nin politikası aynı doğrultuda olmuştur.

A. ABD'NİN BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Körfez'e yönelik Amerikan politikasını uzun bir geçmişi olan stratejik, ekonomik ve siyasal çıkarlar belirlemektedir. Bu çıkarlar, petrolün ve onun düzenli bir şekilde sevkinin sürekliliğini sağlamak, bölgenin Sovyet etki ve kontrolüne girmesini önlemek ve Körfez'deki

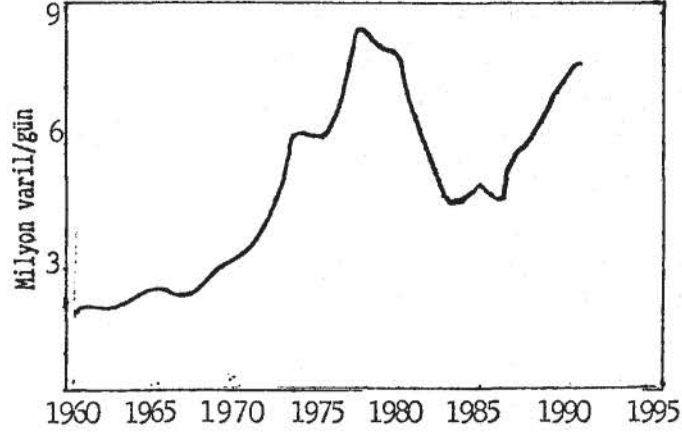
geleneksel rejimleri iç ve dış tehditlere karşı korumak ve bu arada İsrail'in güvenliğini sağlamaktır. Bu üçlü çıkar ilişkisi birbirleriyle o kadar içiçe ve birbirlerine o kadar bağımlı ki, ayrı ayrı ele alınırken son derece dikkatli olmayı gerektirmektedir.

1. ABD'nin Ekonomik Çıkarları

ABD'nin bölgeye yönelik politikasının belirlenmesinde temel kaygının ekonomik çıkarların korunması olduğu düşünüldüğünde, ilginin odak noktasını petrolün oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü petrole olan bağımlılıkları her geçen gün biraz daha artan ABD ve Batılı müttefikleri, petrol gereksinmelerinin önemli bir kısmını dünya petrol rezervinin yaklaşık yüzde 60'ının bulunduğu bu bölgeden karşılamaktadır. Petrol tüketimlerinin ABD yüzde 13'ünü, Batı Almanya yüzde 32'sini, İngiltere yüzde 45'ini, Japonya yüzde 76'sını ve Fransa yüzde 89'unu bu bölgeden sağlamaktadır.⁽⁸⁹⁾ Dolayısıyla Batılı ülkelerin petrol gereksinmesi arttığı ve petrole alternatif olabilecek yeni enerji kaynakları devreye sokulmadığı sürece bölgeye olan bağımlılığın devam edeceği beklenmektedir.

(89) Oranlarla ilgili rakamlar 1979 yılına aittir.

Şekil 1: ABD'nin Petrol ithalatı (1960-1990)

Kaynak: DOE/EIA, Annual Energy Review,
DOE/EIA Monthly Energy Review. May 1990
dan Christopher Flavin, "Beyond the Gulf
Crisis: An Energy Strategy for the 90s."
Challenge. (November/December 1990),
s.7.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, ABD'nin petrol ithalatı 1985'den sonra hızlı bir artış gösterirken, üretimde aynı oranda bir düşüş gözlenmektedir. Bu durumun devam etmesi halinde, 2000'li yıllarda ABD'nin günlük petrol ithalatının 10 milyon varil dolaylarında olacağı tahmin edilmektedir. Üretime gelince 1985-89 arası dönemde yüzde 10'luk bir azalma olmuştur. 1989'da petrol tüketiminin yüzde 58'i iç üretimden karşılanırken 1990'larda ithalatın üretimi geçeceği anlaşılmaktadır. (90)

Diğer taraftan Amerikan şirketleri bölgede petrol ayrıcalığı elde etmeye 1920'lerde başlamışlardır. Örneğin

(90) Christopher Flavin, "Beyond the Gulf Crisis: An Energy Strategy for the 90s," Challenge, November/December 1990 s.5-6.

Suudi Arabistan'da ilk ayrıcalık, 1923'te, Nejd'in El-Hasa yöresinde Standart Oil Company of California'ya (Socal) verilmiştir. Bu ayrıcalığın yarısı 1936'da Texas Corporation'a (Texaco) devredilmiş ve iki şirket 1944'te ARAMCO (Arabian-American Oil Company) adıyla yeni bir ortaklık kurmuşlardır. Aynı şekilde, Bahreyn'de de ilk ayrıcalık 1927'de bir Amerikan şirketi olan Gulf Oil Corporation (Gulf)'a verilmişti. Kuveyt'te ise, bir İngiliz şirketi olan Anglo-Persian Oil Company ile bir Amerikan şirketi olan Gulf Oil Corporation tarafından kurulan Kuveyt Oil Company, 1934'te Kuveyt Şeyhliğiyle tüm Kuveyt toprağını kapsayan bir ayrıcalık anlaşması yapmıştı. Daha sonra ARAMCO da Suudi Arabistan'la 1939'da yaptığı bir anlaşmayla Suudi Arabistan-Kuweyt arasındaki tarafsız bölgede ayrıcalık sağlamıştır. (91)

Benzer şekilde, Amerikan şirketleri elde ettikleri ayrıcalıklar çerçevesinde 1940'larda Katar'da, 1960 ve 1970'de de BAE ve Umman'da petrol üretimine başlamışlardır. Bu doğrultuda, Amerikan ve İngiliz petrol şirketleri başta olmak üzere Batılı petrol şirketleri bu bölgede petrol üretiminin artmasında ve gerekli alt yapının tamamlanmasında önemli bir rol oynamışlardır. (92)

Bunların yanında ABD ile Batılı müttefiklerinin Körfez ülkeleri ile ekonomik ilişkileri öyle boyutlara

(91) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sükrü Gürel, Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri (Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1979), s.62-65.

(92) Caspar W. Weinberger, A Report to the Congress on Security Arrangements in the Persian Gulf, June 15, 1987 Washington, D.C.:U.S. Government Printing Office, 1987, s.5.

ulaşmıştır ki ufak bir değişiklik ekonomiler üzerinde karşılıklı olarak son derece olumsuz etkiler yapabilecek durumdadır.

Nitekim petrol gelirlerinin belirli bir petrol üreticisi ülkenin elinde toplandığı ve petro dolarların sirkülasyonunun sağlanamadığı durumlarda dünya ekonomisi beklenmedik zararlara uğrayabilmektedir. Ayrıca OPEC⁽⁹³⁾ ülkelerinin, özellikle de üç Körfez ülkesinin (Suudi Arabistan, Kuveyt, B.A.E.) uluslararası ekonomik sisteme önemli ölçüde entegre olduklarının gözönünde bulundurulması gerekir. Örneğin, Chase Manhattan Bank'ın 1978 itibariyle 188 milyar dolar olan mal varlığının yüzde 70'inin bu üç devlete ait olduğu açıklanmıştır.⁽⁹⁴⁾ Bunun dışında Körfez ülkeleri dış yatırımlarının çok önemli bir kısmını Batılı sanayileşmiş ülkelere yapmaktadırlar. Diğer taraftan, Körfez devletleri içinde sayıları gittikçe artmakta olan petro dolar zengini elitlerin durumları da gözönünde bulundurulmalıdır. Avrupa'da bile eşine rastlanmadık servet sahibi bu kişilerin paraları bugün Batı ülkelerinin para ve sermaye piyasalarına akmaktadır.

(93) Irak, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Venezuelle'nın 1960 Ağustosunda kurmuş oldukları OPEC, 1975'e kadar Libya, Endonezya, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Nijerya, Ekvator ve Gabon'un da üyeliğe kabul edilmesiyle onüç üyeye ulaşmıştır. OPEC ülkeleri dünya petrolünün yüzde 85'ini ellerinde bulundurmaktadır. (Bkz. Gürel, op.cit., s.106-107).

(94) Herbert L. Sawyer, Soviet Perceptions of the Oil Factor in US Foreign Policy, The Middle East-Gulf Region (Boulder, Colo.: Westview Press, 1983), s.17-18.

2. ABD'nin Stratejik Çıkarları

Bölge, gerek ABD gerekse Batılı müttefikleri için hayati derecede stratejik bir öneme de sahiptir. Dolayısıyla ABD, Batı'nın çıkarlarını tehdit eden bir gücün bölgeyi denetimine veya hegemonyası altına almasını kesinlikle istememektedir. Bu bakımdan ABD, Sovyetler Birliği'nin bölgede kontrolünü veya etkisini geliştirmesine karşı duyarlı olmuştur. ABD'nin bu amaçla bölgede askeri güç bulundurması, Bahreyn'in Jufayr deniz üssünden yararlanan MIDEASTFOR'un (Orta Doğu Gücü) 1949'da kurulması ile beraber başlamıştır. Bu güç, sembolik bir niteliğe sahip olmakla beraber, ABD'nin bölgeye yönelik politikasının sürekliliğini göstermesi açısından önemlidir.

Nitekim, savaşın bitmesinden itibaren altı hafta içinde İran'dan çekilme konusunda anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, 1946 Martına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin çekilme konusunda ısrar etmesi ve ancak ABD ve İngiltere'nin karşı çıkmasıyla çekilmesi Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmış olan güvensizliği tırmandırmıştı. Bu çerçevede George Kennan tarafından geliştirilen ve "çevreleme teorisi" olarak nitelenen görüş, gerek Truman yönetiminin dış politikasında gerekse daha sonraki yıllarda birtakım değişiklikler yapılarak temel Amerikan görüşü haline gelmiştir.

Öte yandan savaştan önemli ölçüde güç kaybederek çıkan İngiltere, Orta Doğu'daki taahhütlerini yerine

getirecek durumda olmadığından, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik siyasi taahhütlerinden vazgeçerken 1940'ların sonlarına doğru Hindistan ve Filistin'den ve 1950'lerin ortalarında Süveyş'ten çekilmek zorunda kalmış ve 1960'ların sonlarında da Basra Körfezi'nden çekileceğini açıklamıştı. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bölgedeki siyasal sorumluluklarından kurtulmaya çalışan İngiltere, ekonomik çıkarlarını sürdürme konusunda oldukça istekli görünmüş, hatta İran ve Arap devletleri üzerinde ABD ile zaman zaman çıkar çatışmaları bile sözkonusu olmuştur. (95)

Diğer taraftan ABD, Orta Doğu'nun ve Körfez'in Sovyet etki ve kontrolüne geçmesine karşı geleneksel İngiliz politikasının yerini alarak, bir taraftan bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan tampon işlevi gören kuzey kuşak ülkelere askeri ve teknik yardımlar yapmıştır. (96)

3. ABD'nin Siyasal Çıkarları

ABD, İsrail'in güvenliğinin sağlanması politikası ile bölgedeki gelenek rejimlerin korunması ve bu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi politikasını birleştirmeye çalışmaktadır. ABD için ılımlı Körfez devletlerinin güvenliği ve bu nedenle bu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Başkan Roosevelt 1943'te Suudi Arabistan'ın savunmasının ABD'nin

(95) Gürel, op.cit., s.68.

(96) Bkz. Richard G.Lugar, "US Arms Sales and the Middle East," Journal of International Affairs, Vol. 40, No.1 (Summer 1986), s.24-26.

güvenliği için hayati olduğu gerekçesiyle bu devleti "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" kapsamına almış ve Suudi Arabistan hükümetine doğrudan Amerikan yardımlarını başlatmıştır.⁽⁹⁷⁾ Nitekim ilki 1960'ların başında Baas radikalizmi olmak üzere, İran'da Humeyni'nin İslami radikalizmi, İran-İrak Savaşı ve Irak'ın Kuveyt'i işgali gibi olaylar bölgedeki geleneksel rejimlerin istikrarını ve güvenliğini tehdit eden önemli gelişmeler olmuştur.

Diğer taraftan aralarında önemli kültürel ve siyasal bağlar bulunan İsrail ile ilişkileri ABD'nin bölge devletleriyle ilişkilerini geliştirmesi bakımından önemli bir handikap oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ABD'nin İsrail'le ilişkileri, Filistin sorununu çözümsüzlüğe götürürken, ılımlı Arap devletlerini de önemli ölçüde tedirgin etmektedir.

Nitekim Birleşmiş Milletler'de 1947-48 yıllarında Filistin'in bölünmesi ile ilgili tartışmalarda ABD yönetimi, bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasını savunan devletlerin başında gelmekteydi. Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları o gün için bu durumun Orta Doğu politikasını olumsuz şekilde etkileyeceğini belirterek bu tutuma karşı çıkmışlardı. Dışişleri Bakanlığı'na göre, İsrail devletinin kurulması petrolün Batı'ya sevkini tehlikeye sokacağı gibi, bölgede ortaya çıkabilecek istikrarsızlıktan da Sovyetler Birliği yararlanacaktı.⁽⁹⁸⁾ Bu görüşler karşısında Truman yönetimini en çok etkileyen, Kamu oyunda İsrail devletinin kurulması

(97) Gürel, op.cit., s.62.

(98) Kupchan, op.cit., s.15.

doğrultusunda aşırı bir istegin bulunmasıydı. Yaklaşan Kongre seçimlerinin Truman'ın bu yöndeki kararlarını etkilediği anlaşılmaktadır. (99)

Nitekim ABD, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Filistin'in Arap ve Yahudi devleti kurulacak şekilde bölünmesini öngören 29 Kasım 1947 tarihli kararını desteklemiş ve 1948'de kurulan İsrail'i ilk tanıyan devlet olmuştur. 1950'ye gelindiğinde, ABD ile İsrail arasında "Dört Nokta" olarak bilinen anlaşma imzalanarak, İsrail'e Arap devletlerinin toplamından daha fazla ekonomik yardımın yapıldığı bir döneme girilmiştir. (100)

Yukarıda özetlenmeye çalışılan tüm bu nedenlerden dolayı ABD, Körfez'de denetimi elinden kaçırmak istemediği için sistemin devamlılığında yarar görmektedir ve dolayısıyla bölgedeki çatışmaların çözümünde aktif olarak yer almaktadır. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, hemen hemen her ABD Başkanı, Orta Doğu'nun ve Körfez'in Amerika için hem ekonomik, hem siyasal, hem de stratejik olarak önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda Truman Doktrini, Eisenhower Doktrini, Nixon Doktrini, Carter Doktrini ve Reagan ve Bush döneminde ABD'nin bölgeye askeri müdahaleleri bu politikanın somut ifadeleri olmuştur.

(99) Ibid., s.16.

(100) William Stivers, America's Confrontation with Revolutionary Change in the Middle East, 1948-83 (New York: St.Martin's Press, 1986), s.9.

B. TRUMAN DOKTRİNİ

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra İran'dan askerlerini çekmemesinin yanısıra, Türkiye'ye yönelik olarak Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'dan toprak isteklerinde bulunması ve Yunanistan'daki iç savaşta komünistleri desteklemesi bu devletleri doğrudan Sovyet tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştı.

Dolayısıyla İngiltere, Amerikan hükümetine, Türkiye ve Yunanistan hakkında vermiş olduğu notalarla bu ülkelere yönelik geleneksel sorumluluklarını yerine getiremeyeceğini ve bir Sovyet saldırısının ancak etkin Amerikan taahhütleriyle önlenebileceğini bildirmiştir.⁽¹⁰¹⁾ Çünkü, İran ve Türkiye'nin Sovyet etkisine girmesi tüm Orta Doğu'yu doğrudan Sovyet tehdidi ile karşı karşıya bırakabileceği gibi, Yunanistan'ın Sovyetler'in kontrolüne girmesi de tüm Batı Avrupanın güvenliğini tehdit eden bir durum ortaya çıkaracaktı. Böylece gerek Orta Doğu'da gerekse Avrupa'da güç dengesi Sovyetler'in lehine bozulmuş olacaktı.⁽¹⁰²⁾

Öte yandan Sovyet askerlerinin İran'dan 1946 Mayıs'ında çekilmesine rağmen, bu kriz, Truman yönetimine, Sov-

(101) John W. Spanier, American Foreign Policy Since World War II, 8th ed. (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980), s.27; ayrıca bkz. Mehmet Gönübol, et al., Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1973, 5. b. (Ankara: A.U. S.B.F. Yay. 1982), s.201-202; Ernest R. May, "Cold War," Joseph S. Nye, Jr. ed., The Making of America's Soviet Policy (London: Yale Univ. Press, 1984), içinde s.212.

(102) Nitekim İngiltere, İspanya Kralı II. Filip'e, Fransa Kralı 14. Lui ve Napolyon'a ve Alman Kayseri II. Wilhelm ve Hitler'e karşı Avrupa'da güç dengesini başarıyla korumuştur. Ancak 20. yüzyıla gelindiğinde dengeli korumaya yönelik gücü hızla azalmaya başlamış hatta iki defa (I. ve II. Dünya Savaşında) Amerika'nın yardımına gerek duyulmuştur. Ancak II. Dünya Savaşıyla Avrupa'da bütün devletlerin çökmesi ve ABD karşısında süper devlet olarak Sovyetler Birliği'nin kalması ile birlikte sistemin yapısı da iki kutuplu bir nitelik kazanmıştır.

yetlere karşı bir hat oluşturularak çevrelenmesi gerektiği inancını vermişti.⁽¹⁰³⁾ Sonuçta ABD, başka seçeneğinin kalmadığını düşünerek harekete geçti. Başkan Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'de yaptığı konuşmasında, özgür insanların kendi ulusal bütünlüklerini saldırgan hareketlere karşı korumalarına yardım etmekte isteksiz davranıldığı takdirde totaliter rejimlerin kendilerini zorla empoze edeceklerini bildiriyor ve ABD'nin politikasının, özgür insanların iç ve dış baskılara karşı desteklenmesi doğrultusunda olması gerektiğini vurgulayarak bu tür baskılarla karşı karşıya olan ülkelere ekonomik ve mali yardım yapılmasının zorunlu olduğuna işaret ediyordu.⁽¹⁰⁴⁾

Kısaca Truman, özgür ulusların Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini aradığını, eğer ABD bu desteği sağlamada tereddüt gösterirse, dünya barışının tehlikeye düşeceğini söylüyordu.⁽¹⁰⁵⁾ Truman, bu nedenle Kongre'den Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar ekonomik yardım yapılmasını ayrıca bu ülkelere askeri teçhizat ve ordularını modernize etmeleri için Amerikan sivil ve askeri personeli gönderilmesini istiyordu.⁽¹⁰⁶⁾

ABD, kuzey kuşak ülkelere Truman Doktrini çerçevesinde yapılan yardımların yanısıra, 1947'de Suudi Arabistan ile üs ve 1949'da Bahreyn ile liman kolaylığı öngören

(103) Kupchan, op.cit., s.14.

(104) ibid., s.28.

(105) Bruce Kuniholm, "Retrospect and Prospects: Forty Years of US Middle East Policy," The Middle East Journal, Vol.41, No.1 (Winter 1987), s.11.

(106) Spanier, op.cit., s.28-29.

birer anlaşma yaptı. (107) Öte yandan, Truman Doktrini'nin ilanı ve Orta Doğu'da Amerikan taahhütlerinin artmasıyla birlikte, bölgedeki İngiliz-Sovyet rekabetinin yerini artık ABD-Sovyet rekabeti almış oluyordu. Bu arada İngiltere'nin bölgeden çekilmesini pek çok devlet memnunlukla karşılarken, Türkiye ve Yunanistan, Sovyetler'e karşı yeni bir denge unsuru aramaya başlamışlardı. (108)

Öte yandan, Soğuk Savaşın ilk yıllarında Birleşik Devletler hükümeti içinde, gerek Batı Avrupa'daki gerekse Orta Doğu'daki güç dengelerinin korunmasının önemi konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bazıları, Orta Doğu'daki çıkarların hayati olmadığını ve buralara kaynak aktarılmasının gereksiz olduğunu, Batı Avrupa'da ise mevcut savunma örgütlerinin (NATO) olası bir Sovyet tehdidi için caydırıcı olabileceğini öne sürüyordu. Bunlara göre, İngiltere, Orta Doğu'dan tam anlamıyla çekilmiş değildi. İngiltere hâlâ Süveyş'in kontrolünü elinde bulundurmakta, İran'da etkinliğini devam ettirmekte ve Basra Körfezi'ndeki dominyonlarını korumaktaydı. (109)

Kore Savaşı ile birlikte fikir ayrılıkları sorunu da çözülmüyordu. Böylece, hayati çıkarlar ile daha az öneme sahip çıkarlar arasındaki ayırımın daha doğru yapılması gereği ortaya çıkmış ve bu doğrultuda ABD bütçesinden savunmaya ayrılan pay önemli ölçüde artırılmıştı. Bu arada

(107) Kupchan, loc.cit.

(108) Kuniholm, loc.cit.

(109) ibid., s.12.

Orta Doğu'ya (dolayısıyla petrolün güvenliğine) yönelik Sovyet tehdidi için önemli bir engel oluşturan Türkiye'nin rolünün ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştı. Aynı zamanda, Türkiye oldukça büyük sayılabilecek ordusuyla Sovyetler Birliği'nin güney sınırı için önemli bir tehdit unsuru özelliği taşımakta ve bu durumuyla NATO'nun merkez devletlerine yönelik olası bir Sovyet saldırısı için de caydırıcı olabilecek bir konuma sahip bulunmaktaydı.⁽¹¹⁰⁾ Dolayısıyla, hem Avrupa'da hem de Orta Doğu'da güç dengesinin korunması için Türkiye'nin rolünün önemle vurgulanması gerekiyordu. Bunun sonucu olarak, ABD'nin desteğiyle önce Türkiye ve hemen arkasından Yunanistan 1951'de NATO'ya kabul edildi.

C. EISENHOWER DOKTRİNİ

Eisenhower'ın dönemi, ABD'nin Orta Doğu'da aktif olarak yer almaya başladığı yılları kapsamaktadır. Artık hakim olan görüş, çıkarların hayati olduğu bu bölgede Washington'un belirsizlik politikasını terketmesi gerektiği şeklindeydi. Çünkü bir taraftan Doğu-Batı çatışması diğer taraftan Arap ulusçuluğunun giderek yayılması İngiltere'nin bölgedeki konumunun sarsılmasında etkili olmuştu. Nitekim, tek başına üstesinden gelemeyeceği bu gelişmeler yüzünden İngiltere'nin etkinliğinin giderek azalması ile Orta Doğu'da ancak ABD'nin doldurabileceği bir güç boşluğu ortaya çıkmıştı.

(110) Ibid., s.13.

Öte yandan, daha Truman döneminde, İngiliz ve Amerikalı stratejistler bir Orta Doğu Komutanlığı veya bir Orta Doğu Savunma Örgütü kurulması doğrultusunda çalışmalara başlamışlardı. Her ikisinde de İngiltere'nin önderliği ve ABD'nin desteği sözkonusu edilirken, Mısır'ın anahtar rol oynaması düşünülüyordu. Fakat Arapların tepkisinin planın gerçekleşmesini engellemesi üzerine, dikkatler bu defa kuzey kuşağın savunulması üzerinde yoğunlaştırıldı. Nitekim, ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in de teşvikiyle 24 Şubat 1955'te Türkiye ve Irak arasında yapılan anlaşma ile Bağdat Paktı oluşturuldu. Pakt'a, İngiltere 5 Nisan'da, Pakistan 23 Eylül'de ve İran 23 Ekim'de katıldı. (111)

İngiltere, Bağdat Paktı'nın tek Batılı üyesi iken, Amerika Pakt'ı dışarıdan desteklemeyi tercih etmişti. ABD, Arap-İsrail çatışmasının yaşandığı bir dönemde Pakt'a katılarak Arap devletlerinin tepkisini çekmek istemiyordu. Çünkü, Bağdat Paktı'nın kuruluşu, başta Mısır olmak üzere Arap dünyasında tepkiyle karşılanmış ve İngiliz egemenliğinin devam ettirilmek istenmesinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştı. (112) Dolayısıyla ABD bu tepkiyi dikkate alarak Pakt'la hukuki bir bağ kurmaktan kaçınmıştı.

Ancak Bağdat Paktı fazla uzun ömürlü olmadı. Irak'ta, 14 Temmuz 1958 Devrimi'yle monarşinin yıkılması sonucu

(111) Stivers, op.cit., s.12; Kuniholm, ibid, s.20; Gary Sick, "The Evolution of U.S. Strategy Toward the Indian Ocean and Persian Gulf Regions," Rubinstein, ed., 1983, içinde s.55; Bağdat Paktı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Gönülöbol, et al., Olaylarla Türk Dış Politikası:1919-1973, 5.b., s.261-282.

(112) Stivers, ibid., s.13; Sick, ibid.

yönetimi ele geçiren General Kasım, artık Irak'ın tarafsızlık ve bağlantısızlık politikası izleyeceğini açıklıyordu. Bunun üzerine, ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in çabaları sonucu 31 Temmuz 1958'de ABD, Türkiye, Pakistan ve İran arasında ikili savunma anlaşmaları imzalandı. Irak'ın, 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını resmen açıklaması üzerine Pakt'ın geri kalan üyeleri 1979 İran Devrimi'ne kadar devam edecek olan CENTO'yu oluşturdular. (113)

Diğer taraftan, 1950'lerin ilk yarısında Mısır'da, ulusculuğu ve toplumsal reformculuğu savunan Nasır yönetimi egemen hale geldi. Batılı devletlerin Mısır'a ekonomik yardımda bulunmayı reddetmeleri üzerine, Nasır hükümeti 26 Haziran 1956'da Süveyş Kanalı Şirketi'ni millileştirdiğini açıkladı. (114) Millileştirme girişimi, Asvan Barajının finansmanı için ABD tarafından söz verilen yardımdan vazgeçilmesinden bir hafta sonra sözkonusu olmuştu. Nasır, Kanal Şirketi'nden elde edilen gelirle Barajın finansmanını karşılayacağını açıklıyordu. Bu arada İngiltere, Fransa ve İsrail ortak bir plan çerçevesinde 22-23 Ekim'de Mısır'a saldırmak üzere anlaşmışlardı. İsrail'in 19 Ekim'de Sina bölgesini işgale başlaması üzerine İngiltere ve Fransa, İsrail ve Mısır'a gönderdikleri ultimatomlarla oniki saat içinde kuvvetlerini Kanal'ın en az on kilometre gerisine çekmesini istediler. Ancak Mısır'ın çekilmesinin İsrail'in bütün Sina'yı işgaline yol açacağını düşünen Nasır, bunu derhal reddetti. Bunun

(113) Stivers, *ibid.*, s.13.

(114) Süveyş Krizi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1989), s.152-170.

üzerine, 31 Ekim'de uçaklarla Mısır üslerini bombalamaya başlayan İngiltere ve Fransa Kanal bölgesini işgal etti. (115)

ABD Başkanı Eisenhower, Nasır'ı düşürmek amacıyla İngiltere, Fransa ve İsrail'in giriştikleri harekete ve güç kullanmalarına karşı çıktı ve Mısır, Kanal ağzı ve Sina'dan çekilmeleri için bu devletlere baskı yaptı. Ancak Eisenhower'ın girişimi sadece görüntüyü kurtarmaya yönelik olup, tamamen taktik meselesiydi. Zira ABD'nin bu devletlerle temel konularda bir anlaşmazlığı yoktu ve Millileştirme girişimi Eisenhower'ın da hoşuna gitmemiştir. Çünkü, Avrupa'nın petrol gereksiniminin yüzde 75'i Orta Doğu'dan karşılanmakta ve bunun önemli bir kısmı Süveyş Kanalı'ndan geçmekteydi. Dolayısıyla, Kanal'ın Mısır'ın kontrolüne girmesi Batı açısından büyük bir tehlike oluşturuyordu. Öte yandan dünya kamu oyu işgal karşısında Nasır'ı desteklerken, işgali onaylamayan Asya-Afrika ülkeleri de Batı karşısında birlik görüntüsü vermeye çalışıyorlardı. Diğer taraftan bu durum, Sovyetler tarafından kaçırılmayacak bir fırsat olarak görülebilir ve Sovyet yayılmasına zemin oluşturabilirdi. (116) Dolayısıyla ABD, gerek Araplar aleyhinde bir tutum içinde görünmemek, gerekse dünya kamu oyunu karşısına almamak için İngiltere, Fransa ve İsrail'i en azından açıkça desteklemekten kaçınmıştı.

(115) Stivers, op.cit., s.23. Böylece tüm orta Doğu petrolünün yüzde 45'inin ve tüm Batı Avrupa petrol ithalatının yüzde 64'ünün geçtiği Süveyş Kanalı temizlenerek ulaşılma açıldığı 1957 Martının sonuna kadar kapanıyordu (Gürel, op.cit., s.92)

(116) Stivers, op.cit., s.22-24.

Nitekim, Süveys krizinin arkasından bölgede Sovyet etkisinin artması üzerine, Başkan Eisenhower kendi adıyla bilinen doktrini ilan etmiştir. Bu, sadece İngiltere'nin bıraktığı boşluğun doldurulacağı anlamına gelmemekte, aynı zamanda olası Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin Orta Doğu'yu savunacağını açıkça ifade etmekteydi. ABD, bu politikayla, "uluslararası komünizm" in kontrolündeki herhangi bir devletin saldırısına uğrayan Orta Doğu devletlerini, askeri güç de dahil olmak üzere gerekli her türlü araçla koruyacağını ve bu doğrultuda askeri yardım yapacağını ilan ediyordu. (117)

Böylece ABD, İngiltere'nin etkinliğinin azalmasıyla Sovyet etkisi altına giren bölgenin korunmasını üsleniyordu. Ancak doktrinde bazı noktalar belirsizlik taşımaktaydı. Örneğin "uluslararası komünizmin kontrolündeki herhangi bir devletin saldırısı" deyimini açık değildi. Buradan dolaylı bir Sovyet saldırısına karşı da tepkide bulunulacağı ortaya çıkıyordu. Fakat hangi durumların "dolaylı saldırı" olarak yorumlanacağını doktrinden çıkarmak da oldukça zordu.

D. NIXON DOKTRİNİ

Nixon, görevi devraldıktan kısa bir süre sonra Vietnam'ın getirdiği yükün de etkisiyle ABD'nin Körfez politikasında büyük bir değişiklik başlatmıştır. Değişikliğin odak noktasını, kendi adını taşıyan ve 1969'da ilan edilen doktrinin bölgeye nasıl uygulanacağı oluşturuyordu.

(117) Kuniholm, "Retrospect and Prospect...", s.15.

Nitekim Başkan Nixon'ın Guam Adası'nda 25 Şubat 1969'da yapmış olduğu açıklama ile başlayan ve daha sonra 18 Şubat 1970'de Kongre'ye gönderdiği raporda da dile getirilen ve kendi adını alan doktrinle birlikte ABD'nin dış politikasında önemli bir değişiklik oldu. Şüphesiz bu politika değişikliğinde, Vietnam'ın getirdiği yükün yanında, uluslararası sistemde yumuşama doğrultusunda ortaya çıkan gelişmelerin de büyük ölçüde etkisi olmuştur.

Nixon, 1970'de Kongre'ye gönderdiği raporda, dünyada değişen durumlara uygun olarak Amerika'nın rolünün de temel değişiklikleri gerektirdiğini vurgulamaktaydı. Nixon, uluslararası ilişkilerde, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin sona ermiş olduğunu ve yeni bir dönemin gereklerini karşılayacak şekilde bir dış politika oluşturulmasının gerekli olduğunu belirtiyordu. Nixon, raporunda uluslararası sistemde ortaya çıkan değişikliklerle ilgili olarak, iki kutuplu yapının sona erdiğini ve bunun kalıcı bir barışın egemen olduğu yeni bir yapının oluşturulmasına fırsat vereceğini ve özellikle müttefiklerin ve dostlarının ortak çabalarda gerekli sorumluluğu üstlenmeleri gerektiğini dile getiriyordu. (118)

Böylece ABD, özgür ulusların savunulması ile ilgili bütün kararları, bütün planları ve bütün programları yalnız başına yürütmek durumunda olmadığını açıklamakta ve yükün bir kısmını Amerikan'ın dost ve müttefiklerinin üstlenmesini istemekteydi. Bununla beraber ABD, nükleer olmayan çatışma-

(118) Richard Nixon, US Foreign Policy for the 1970's The Emerging Structure of Peace, A Report To The Congress, February 9, 1972 (Wash., D.C: US Government Printing Office, 1972), s.2-3.

larda askeri taahhütlerine uygun olarak ekonomik ve askeri yardımda bulunmaya devam edecek, ancak savunmaları için asıl sorumluluk ülkelerin kendilerinde olacaktı. (119)

ABD'nin Körfez politikasında da bu doğrultuda değişikliğe gidilmişti. Değişikliğin odak noktasını ise Nixon Doktrini'nin bölgeye nasıl uygulanacağı sorusu oluşturuyordu. Öte yandan İngiltere, 1968'de yaptığı açıklama ile 1971'de Körfez'den çekilme niyetini ortaya koymuştu. Nitekim politika gözden geçirildi, fakat yeni durumda ABD, İngiltere'nin bölgedeki yerini almaya niyetli görünmüyordu. Birleşik Devletler, Körfez'deki devletlerle diplomatik ilişkileri geliştirerek ve ekonomik ve teknik yardım yaparak bunların çabalarını teşvik edecekti. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, bölgenin güvenliğini sağlamada ve barışın korunmasında asıl sorumluluk bölgede bulunan devletlere düşmekteydi. (120) Zaten Nixon Doktrini'nin en büyük özelliği, bundan böyle bölgesel çatışmalara ABD'nin doğrudan askeri müdahalede bulunmayacağını ve bunun yerine askeri ve ekonomik yardımla yetineceğini öngörmesiydi.

Nitekim gerekler dikkate alınarak Nixon Doktrini'ne ilginç bir özellik kazandırıldı ve bölgedeki diğer ülkeler bir tarafa bırakılarak İran ve Suudi Arabistan'a silah transferinin arttırılmasını öngören "iki ayaklı" (Twin Pillar) politika uygulamaya konuldu. Nixon'ın planına göre,

(119) Stivers, op.cit., s.18.

(120) Ibid., s.62; ayrıca bkz. Bruce Kuniholm, Persian Gulf and the United States Policy (California: Regan Books, 1984), s.22.

bölgenin savunmasından sorumlu olacak bu devletlerin kapasiteleri nicelik ve nitelik açısından Amerikan silahları ile geliştirilecekti.⁽¹²¹⁾ Öte yandan ABD, birbirinin varlığından rahatsız olan bu iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinin gerekli olduğuna inanıyordu. Kaldı ki stratejik ve ekonomik çıkarların sözkonusu olduğu bu devletlerden yalnız birini desteklemek, diğerini uzaklaştırabilirdi.⁽¹²²⁾

ABD'nin öncelikle bölge devletleriyle güvenlik işbirliğine dayanan görüntüyü azaltma (low profile) politikası dört noktada toplanmaktaydı:⁽¹²³⁾

1. Körfez bölgesindeki istikrarın sağlanması için İran ve Suudi Arabistan arasındaki işbirliğinin teşvik edilmesi.

2. ABD'nin Körfez'deki bir miktar deniz gücünü olası muhalefetlere rağmen muhafaza etmesi.

3. ABD'nin Körfez'deki diplomatik temsilcilerinin ve teknik yardımlarının arttırılması.

4. Zayıf durumdaki Körfez ülkelerinin desteklenmesi.

Bundan sonra, 1979'daki İran Devrimi ve Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgaline kadar devam eden döneme bu ruh hakim olmuştur. Bununla birlikte, bölgede herhangi bir gücün dengeyi bozacak şekilde egemenlik kurması ya da etkisini arttırması petrolün güvenliğini ve Batı'nın bölgedeki

(121) Stivers, op.cit., s.63.

(122) Kuniholm, Persian Gulf..., s.22.

(123) Sick, s.58.

çıkarlarını tehlikeye sokacağından, ABD'nin çıkarlarına da aykırı olacağı vurgulanmaktaydı. Örneğin 24 Ekim 1975'de Kongre'de, ABD'nin Körfez politikasının amaçları Dışişleri Bakanı yardımcılarında Sidney tarafından şu şekilde açıklanıyordu: (124)

(a) Bölgedeki petrolün bizim ve müttefiklerimizin gereksinmelerini karşılayacak miktarda ve makul fiatlarla sevkini sağlamak.

(b) Petrol ihraç eden ülkelerin, artmakta olan gelirlerini ekonomik kalkınmayı destekleyecek şekilde ve uluslararası sistemi geliştirici yönde kullanmalarını sağlamak.

Nitekim Nixon Doktrini ile başlayan ve İran ve Afganistan'daki gelişmelere kadar devam eden Amerikan politikasını etkileyen olaylar yalnız bunlar değildi. 1978 Kasımında Sovyetler'in Etiyopya ile bir anlaşma yapması, 1979'da Güney Yemen (PDRY)'nin Kuzey Yemen (YAR) topraklarını işgal etmesi, İran'daki gelişmelerden sonra Türkiye ve Pakistan'ın da CENTO'dan ayrılmaları ve 1980'de rehinelere kurtarma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması ABD'yi bölgeye yönelik politikasını tekrar gözden geçirmek zorunda bırakmıştır.

(124) David E. Long, "The United States and the Persian Gulf," Current History, Vol.76, No.443 (January 1979), s.29.

1. iran'la ilişkiler

iran ile ABD arasındaki ilişkiler 1950'lerin başından beri devam etmekle beraber, ilişkilerin gelişmesi esas itibariyle 1971'de başlamış ve iki ayaklı politikada iran'a ayrı bir önem verilmiştir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin olası saldırısına karşı güçlü bir iran, bu devleti -bir süre için de olsa- engelleyerek tampon işlevi görebilirdi. Ayrıca Şah, iç veya dış tehditler karşısında bölge devletlerine yardım edebilirdi. Dolayısıyla, Batı için hayati önem taşıyan Körfez bölgesinin güvenliğini sağlamada iran'ın önemli bir yeri vardı ve bu nedenle ABD, İngiltere'nin çekilmesiyle birlikte bölgede ortaya çıkan güvenlik sorununu iran'a yapılacak askeri ve ekonomik yardımlarla çözümlenmeyi amaçlıyordu.

Bu doğrultuda 1972 Moskova zirvesinden dönerken Tahran'a uğrayan Başkan Nixon, Şah'a istediği silahı alabilmesi konusunda sınırsız bir imkân sağlanacağını ve her türlü konvansiyonel silahın verileceğini açıklıyordu. Bu açıklamadan bir yıl sonra ortaya çıkan enerji krizinin ABD-iran ilişkilerinde çok yönlü etkileri olmuştur. iran, petrol gelirlerinin büyük ölçüde artmasıyla birlikte, ABD başta olmak üzere, Batılı ülkelerden silah alımını hızlandırmıştır.⁽¹²⁵⁾ Nitekim, ABD'nin iran'a yönelik silah satışı 1950'den 1971'e kadarki yirmi yıllık dönemde 1.2 milyar dolar dolaylarında gerçekleşirken, 1971-76 dönemi

(125) Sawyer, op.cit., s.10.

için bu rakamın 12 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Böylece İran, ABD'nin dünya genelindeki silah satışı gözönünde bulundurulduğunda ilk sırayı almaktaydı. (126)

Bu doğrultuda çok sayıda Amerikalı askeri ve sivil uzman ve danışman İran'a gelmeye başlamıştı. 1975'te İran'da bulunan Amerikalı askeri danışmanların 5000'i geçtiği belirtilirken, 1977'ye gelindiğinde İran ve Suudi Arabistan'da bulunan toplam Amerikalı askeri ve sivil uzmanların sayısı 80.000'e ulaşmıştı. İran Devrimi'nin hemen öncesinde bu iki devletteki Amerikalı uzman ve danışmanların toplam sayısı 150.000'i bulmuştu. (127)

Diğer taraftan, İran, Körfez bölgesinde güvenliği sağlama yönünde üstlendiği rolü gayet iyi yerine getirmekteydi. Nitekim İran, bir taraftan Dofar ayaklanmasının bastırılmasında Umman'a yardım ederken, diğer taraftan Irak'taki Baas rejimini yıkmak için Kürtlerin ayaklanmasını destekliyordu.

Şah, 1973-76 döneminde, sözkonusu ayaklanmanın bastırılması için Sultan Kabus'la anlaşarak bu ülkeye 3000 dolaylarında asker gönderdi. 1975'te İran ile Umman, Körfez'de ortak tatbikatlar yapmak için askeri işbirliğini geliştirdiler. Öte yandan Dofar ayaklanması sırasında Umman'a ABD, Pakistan, İngiltere ve Ürdün'ün yardımları

(126) Bradley, op.cit., s.35.

(127) Sawyer, op.cit., s.11.

söz konusu olurken, ayaklanma Sovyetler Birliği, Irak ve Güney Yemen tarafından desteklenmekteydi. (128)

İran Devrimi ve Şah'ın devrilmesi ile birlikte Amerika'nın İran'daki varlığı sona ermişti. Bu, ABD için hem stratejik hem politik hem de ekonomik bir kayıptı. Batı'nın İran'daki etkisinin tersine dönmesiyle ortaya çıkan son durumda, gerek bölgede gerekse global anlamda uluslararası sistemde güç dengesi Sovyetler lehine bozulmuş oluyordu. Zira İran, ABD için oldukça önemli bir ülkeydi. ABD, İran aracılığıyla Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri yakından takip etme olanağına sahipti. Ayrıca ABD'nin İran'la yakın ilişkiler içinde olması, Pakistan ve Çin'le de olumlu ilişkiler kurulmasını sağlıyordu. Bunun dışında ABD'nin İran'la ekonomik ilişkileri de tehlikeye girmişti.

2. Suudi Arabistan'la ilişkiler

Ekonomik ilişkilerin dışında, her ikisinin de amacı Sovyet etkisini sınırlama ve bölgede istikrarın korunması olan ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler 1970'li yıllarda hızlı bir gelişme göstermiştir. Nitekim bu gelişen ilişkiler çerçevesinde, 1970-78 döneminde, ABD'nin Suudi Arabistan'a askeri malzeme satışları sürekli bir şekilde artmıştır. Söz konusu satışların 1970'de 200 milyon dolar iken tam yirmi bir kat artarak 1978'de 4.8 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde en yüksek rakama 5.6 milyar dolarla 1976'da ulaşılmıştır. (129) Ayrıca 1976

(128) Bradley, op.cit., s.38.

(129) Sawyer, s.96.

yılında Suudi Arabistan'da savunma ile ilgili projelerde çalışan 30 bin Amerikalı bulunmaktaydı.⁽¹³⁰⁾ Öte yandan aynı dönemde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler çerçevesinde, 1973 petrol krizinden olumsuz şekilde etkilenen ABD, bütçe açıklarını kapatmak için petro- dolarları çekmek istiyordu. 1974'te güvenlik alanında varolan ortak komisyonun yanısıra ekonomik alanda da bir ortak komisyon oluşturuldu.⁽¹³¹⁾

Diğer taraftan Suudi Arabistan, savunmasını modernize etmek için Amerika'dan yalnız silah almakla yetinmeyerek, ABD'nin bu konudaki önerilerine de başvuruyordu. Riyad hükümetinin isteği üzerine, ABD Savunma Bakanlığı 1970'lerin başında bir araştırma yaparak Suudi Arabistan'ın askeri ihtiyaçlarını değerlendirdi. Bu doğrultuda Suudi hükümeti ile ABD arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde ordunun modernize edilmesi kararlaştırıldı.⁽¹³²⁾

Daha önce de belirtildiği gibi, ABD ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri belirleyen temel faktör, Amerika'nın bu ülkedeki ekonomik çıkarlarını ve petrolün düzenli bir şekilde sevkinin güvence altına alma endişesi olmuştur. Ayrıca ABD, toplam ticaretinin yüzde 5'ini bu ülke ile yapmaktadır. Bu nedenle bölgede istikrarın korunması, Sovyet etkisinin ve bölgede herhangi bir gücün egemenlik kurmasının önlenmesi gereklidir. ABD, bu doğrultuda Suudi Arabistan'daki tutucu rejimi sürekli desteklemektedir.

(130) Bradley, op.cit., s.46.

(131) Ibid.

(132) Stivers, op.cit., s.67.

Öte yandan Suudi Arabistan da İran gibi bölgedeki geleneksel rejimleri destekleyerek iç ve dış tehditlere karşı korumuştur. Suudi Arabistan, bu doğrultuda Mısır, Ürdün, Suriye ve Kuzey Yemen'e (Yemen Arap Cumhuriyeti = YAR) önemli mali yardımlarda bulundu. Suudi Arabistan Dofar ayaklanmasının bastırılması sırasında da Umman'ı destekledi. (133)

3. Diğer Körfez Ülkeleriyle ilişkiler

Bahreyn, İngiltere'nin 1971'de Körfez'den çekilmesiyle birlikte onun bıraktığı boşluğu doldurarak ABD'nin bölgeye yönelik yeni askeri stratejisinde yerini aldı.

Nitekim 1948'den 1968'e kadar geçen sürede ABD, Körfez'i İngiltere'nin korumasında gördüğü için bölgeye yönelik özel bir strateji geliştirmemişti. Çünkü, sözkonusu bölge askeri ve siyasal bakımdan İngiltere'nin denetimi altındaydı. Dolayısıyla, Suveys Kanalı'nın doğusunda kalan bu bölge, Sovyet etkisine karşı da güvence de sayılmaktaydı. Bu dönemde bölge Arap-İsrail çatışmasıyla da doğrudan ilgili görülüyordu. (134)

Bununla beraber, ABD'nin bölgeye olan ilgisi Amerikan petrol şirketlerinin imtiyazlar sağladıkları ve petrol üretimine başladıkları 1930'larda başlamıştır. Hatta bunu, Suudi Arabistan'dan ilk petrol ayrıcalığının elde edildiği 1920'lerin başına kadar götürmek mümkündür. Amerikan şirketlerinin bölgedeki yatırımları artmaya ve petro dolarlarının

(133) ibid., s.68.

(134) Nakhleh, op.cit., s.96.

ABD'ye gelmeye başlamasına paralel olarak bu ilgi de yoğunlaşmıştır. Fakat, 1970'lerde bölgede başlayan ulusallaştırma girişimlerine kadar bol miktarda çıkarılarak düşük fiattan satıldığı için, ABD'nin petrole yönelik fazla bir endişesi yoktu. Nitekim 1970'lerde ulusallaştırma faaliyetlerinin başlaması ve petrol üzerindeki egemenliğin şirketlerden devletlere geçmesi ile birlikte, devletleri de içine alacak şekilde bölgede kontrol sağlamak ABD'nin temel askeri ve siyasal politikası haline gelmiştir.

Dolayısıyla 1970'lere kadar ABD'nin bölgedeki deniz gücüne gerekli kolaylıklar sağlanması ile ilgili anlaşmalar İngiltere ile yapılmaktaydı. Bu çerçevede, ABD'nin Orta Doğu Gücüne (MIDEASTFOR) Bahreyn'de liman kolaylığı verilmesine ilişkin ilk anlaşma 1949'da İngiltere ile yapılmıştı. Nitekim İngiltere'nin çekilmesi ve Bahreyn'in 1971'de bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, gerekli kolaylıklar ile ilgili anlaşma ABD ile Bahreyn arasında doğrudan yapılan görüşmelerle 23 Aralık 1971'de tekrar yenilendi. Bahreyn, sözkonusu anlaşmayla Amerikan deniz gücüne liman kolaylıkları ve askeri personeline birtakım yargısal ayrıcalıklar tanımaktaydı. (135)

Ancak yukarıda adı geçen ve Jufayr Anlaşması olarak da bilinen Bahreyn'le yapılan bu anlaşma, Bahreyn'le komşuları arasında birtakım sürtüşmelere neden olmuştur. Çünkü bölge devletleri, ABD'den silah almalarına ve zaman zaman

(135) Ibid.

destegine gerek duymalarına ragmen, bu devletin bölgede askeri varlık bulundurmasına ve bunun kalıcı olmasına karşı çıkmaktaydılar. (136)

Nitekim 1973 Ekim Savaşı sırasında ABD'nin İsrail'i desteklemesi ve bu devlete 2.2 milyar dolar dolaylarında askeri yardım yapmasına tepki olarak Bahreyn, sözkonusu anlaşmayı feshetti. Bununla beraber, ABD ile Bahreyn arasında 1975'te yeni bir anlaşma yapıldı. Buna göre, Bahreyn, Amerikan askeri personeline Jufayr Anlaşması ile tanıdığı yargı bağışıklıklarını geri alıyor ve bu bakımdan Bahreyn'in egemen hakları olduğu belirtiliyordu. Anlaşma 1977'de tekrar yenilendiğinde ise, öncekilerden farklı olarak, "ABD gücü" yerine "İdari Destek Birimi" kavramı kullanılıyordu. (137)

İlk başlarda bir amiralin komutasında olan ve görevi sadece bayrak gösterme ve limanları rotasyonel olarak dolaşarak bölge devletlerine dostluk ziyaretleri yapmak olan MIDEASTFOR, 1980'lerin başında oluşturulan Çevik Kuvvet'in (Acil Müdahale Ortak Görev Gücü:RDJTF) gölgesinde kalmıştır.

Diğer Körfez devletlerinden Kuveyt ile ABD arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, bu devletin Irak'la olan sınır sorunlarının büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Kuveyt, Irak'a karşı güvenliğini koruyabilmek için Sovyetler'le olduğu gibi ABD ile de ilişkilerini geliştirmekte

(136) Ibid., s.114.

(137) Ibid., s.116, ayrıca bkz. J. Cottrell ve Michael L. Moodie, The United States and the Persian Gulf (New York: N.Y.: National Strategy Information Cent., 1984), s.32.

yarar görmüş ve güç dengesi sistemi içinde esnekliğini korumaya çalışmıştır.

Bununla beraber, Kuveyt ile ABD arasındaki ilişkilerin geçmişi petrol üretiminin başladığı 1930'lara kadar gitmektedir. Öte yandan ABD ile Kuveyt arasında ilk askeri ilişki 1970'lerin başında başlamıştır. ABD, Kuveyt'e bu devletin askeri durumu hakkında araştırma yapmak üzere ilki 1970'de, ikincisi 1973'te olmak üzere iki kez araştırma ekibi yollamıştır. Birincisinde, Kuveyt'in dış yardıma gerek kalmadan kendini savunacak ölçüde askeri güce sahip olması, ikincisinde ise, Kuveyt'in askeri gücünü etkin bir hava savunma sistemi üzerine kurması gerektiği belirtilmişti. 1973-76 döneminde ABD'nin Kuveyt'e silah satışı 600 milyon doları buldu. Bunlar arasında HAVK füzeleri ve A-4 uçakları da vardı. Ayrıca bu dönemde 1500 Kuveyt askeri, eğitim görmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderildi. (138)

ABD'nin Umman ile ilişkisi, bu devletin Hürmüz Boğazı'nın kontrolünde İran kadar önemli bir pozisyonda bulunmasına dayanmaktadır. Ayrıca Sultan Kabus'un ABD'ye karşı olumlu duygular taşımasının ve Umman'ın Sovyetler tarafından desteklendiği ileri sürülen Umman'ın Kurtuluşu için Halk Örgütü (PFLO) ile mücadele etmesinin de bu

(138) Bradley, op.cit., s.57-58.

ilişkinin gelişmesinde etkili olduğu sanılmaktadır. (139)

Nitekim ABD, hem doğrudan hem de dolaylı olarak Dofar ayaklanmasının bastırılmasına yardım etmiştir. Sultan Kabus'un 1975'te Washington'u ziyareti sırasında bu devlete TOW füzeleri satılması kararlaştırılmıştır. Bununla beraber, Nixon Doktrini ile benimsenen bölgeye yönelik politika çerçevesinde ABD, Umman'da askeri güç bulundurmaktan ve bu devlete askeri danışmanlar göndermekten kaçındı. (140)

(139) 1964'te başlayan ve Sovyetler Birliği, Çin ve Güney Yemen'in yanısıra bölge ülkelerinden Irak tarafından da desteklendiği öne sürülen Dofar ayaklanmasının bastırılmasında etkili olamaması üzerine Sultan Said bin Taymur oğlu Sultan Kabus tarafından 1970'de bir darbe sonucu görevden uzaklaştırılmıştır. Dofar ayaklanması ABD başta olmak üzere bölge devletlerinin yardımıyla 1976'da bastırılmıştır. Bunda Irak'ın 1975 Cezayir Antlaşması'ndan sonra bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istemesinden dolayı ayaklanmayı desteklemekten vazgeçmesi de etkili olmuştur. Bkz. Thomas L. Mc Naugher, Arms and Oil: US. Military Strategy and the Persian Gulf (Washington, DC.:The Brookings Institution, 1985), s.103; ayrıca bkz. infra., s.106.

(140) Bradley, op.cit., s.58.

II. S.S.C.B. 'NİN KÖRFEZ POLİTİKASI

ABD'nin bölgeye yönelik politikalarından, Körfez'in bu devlet için ne kadar hayati bir öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla, bölgeye yönelecek bir Sovyet tehdidi, ister işgal isterse dolaylı kontrol sağlama şeklinde olsun ABD'nin sözkonusu hayati çıkarlarını tehlikeye sokacaktır. Bununla beraber, geleneksel Rus ve Sovyet politikası açısından bu bölge stratejik bakımdan oldukça önemli olmuş, Hint Okyanusu ve Körfez bölgesinde denetim sağlamak ve sıcak sulara ulaşmak bu politikanın bir parçası haline gelmiştir.

SSCB'nin Körfez bölgesiyle ilgili davranışlarını anlayabilmek için, bu ülkenin bölge devletleriyle ilişkilerini tarihsel çerçevede ele almak gerekir. Ancak bunu yapmadan önce, bölgeye yönelik Sovyet politikasının amaç ve özelliklerine ana hatlarıyla da olsa değinmekte yarar vardır.

A. SOVYET POLİTİKASININ AMAÇ VE ÖZELLİKLERİ

Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya ve özellikle Basra Körfezi'ne yönelik politikası, bazı iniş çıkışlar gösterse de, genel olarak Batı'nın bölgedeki etkinliğini sınırlamak, bölgenin denetimini ele geçirerek Sovyetler Birliği'nin de güvenliğini tehdit edecek bir süper gücün ortaya çıkarak güç

dengesini bozmasına izin vermemek ve nihayet fiyatının yüksek tutulmasına çalışılması kaydıyla petrolün sevkinin sürekliliğini sağlamak, şeklinde özetlemek mümkündür.

Sovyetler, özellikle ABD'nin bölgedeki etkinliğini sınırlamak istemektedir. Çünkü XX. yüzyıl sona ererken, Sovyetler Birliği'nin güneyinde hiçbir devlet, Onu çıkması muhtemel bir savaşta yenecek kapasiteye erişerek doğrudan bir tehdit olarak ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa'nın önemli ölçüde güç kaybederek bölgeden çekilmeleriyle ortaya çıkan boşluğu dolduran ABD'nin dışında, bölgede stratejik tehdit oluşturacak bir güç kalmamıştır. Ayrıca Orta Doğu petrolünün öneminin giderek artması, her ne kadar Sovyetler'in buna gereksinmesi olmasa da bölgede etkin olacak herhangi bir gücün (ABD olabileceği gibi bölgedeki herhangi bir devlet de olabilir) Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarlarını tehdit edeceği açıktır.⁽¹⁴¹⁾ Bu nedenle Moskova, 50 milyon dolayında Türk ve Müslümanın yaşadığı Orta Asya bölgesinde İran'ın etkin bir süpergüç durumuna gelmesini istemediği gibi, Irak'ın da güçlenerek bölgeyi tamamen denetimi altına almasını istememektedir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği, güney sınırına yakın olan bu bölgede gücdengesinin bozulmasına yol açacak gelişmelere karşı her zaman duyarlı olmuştur.

(141) Lawrence S. Caplan, Robert W. Clawson ve R. Luroghi, Nato and the Mediterranean (Wilmington, Delaware: SR inc., 1985), s.30-31.

Öte yandan Sovyetler Birliği bölge devletleriyle ilişkilerinde, güç dengesi sisteminin bir gereği olarak esnekliğini korumaktadır.

Bu esneklik Marksist ideoloji ile Sovyet Rusya'nın ulusal çıkarları arasında bir seçim yapmak gerektiğinde çoğu zaman ideolojinin ulusal çıkar uğruna feda edilmesine neden olmaktadır. Örneğin 1970'lerde Baas rejimi, Irak Komünist Partisi'nin faaliyetlerini sınırlamaya çalışırken, Sovyetler bu ülkeye destek vermeye devam etmiştir. Yine aynı şekilde İran'da Tudeh'in muhalefetine rağmen Şah ile Moskova arasında yakın ilişkiler kurulmuştur.

Bölgedeki güç dengesinin korunmasını ulusal çıkarları açısından gerekli gören SSCB'nin dış politikasındaki bu esneklik özelliğinden dolayı bir taraftan Afganistan'ın işgaline karşı çıkarak, mücahidleri destekleyen Tahran yönetimini suçlarken, diğer taraftan İran-İrak Savaşı'nın başında tarafsızlığını koruyarak bu devlete dolaylı yoldan yardım sağlamıştır. Aynı şekilde Moskova, Irak'la aralarında 1972'de imzalanmış 15 yıl süreli bir Dostluk ve İşbirliği Antlaşması bulunmasına rağmen, bu devletle 1970'lerin sonlarına doğru ilişkilerin soğuması üzerine, Suriye ile 1980 yılında 20 yıl süreli benzer nitelikte bir antlaşma yaparak ilişkilerini, Irak'la sürekli çatışma halinde bulunan Suriye'ye kaydırmıştır. (142)

(142) Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Benson Lee Grayson, Soviet Intentions and American Options in the Middle East (Washington, D.C: National Defense University, Press, 1982), s.3-7.

Bunun bir başka örneğini de Sovyetler Birliği'nin Kuveyt'le ilişkilerinde görmek mümkündür. Sovyetler'in Irak'a yaptıkları silah transferinin bu devletin kendine yönelik saldırı kapasitesini artırdığını düşünen Kuveyt, Irak'ı dengelemek için Sovyetler'e dayanmanın ve bu devletten silah alımını hızlandırmanın gerekli olduğuna inanmaktaydı. Buna karşılık Irak'ın 1975'te İran'la imzalanan antlaşmayla bu devletle ilişkilerini düzeltmesiyle birlikte, Sovyetlerle ilişkilerinin soğumaya başlaması üzerine, SSCB de Kuveyt'le ilişkilerini geliştirme ve Irak'ı bu devletle dengeleme yoluna gitmiş ve bu doğrultuda iki ülke arasında 1977'de geniş kapsamlı bir anlaşma imzalanmıştır.

Sovyetler Birliği benzer şekilde Şah'ın ABD'den aldığı silahlarla gücünün artırması karşısında bu devleti dengelemek amacıyla 1972'de imzalanan antlaşmayla Irak'a silah transferini arttırmıştı.

B. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN BÖLGE DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin politikası, bu ülkenin Körfez devletleri ile ilişkileri ayrı ayrı ele alındığında daha iyi anlaşılacaktır. Körfez ülkeleri içinde Sovyetler Birliği ile ilişkileri en yoğun olan Irak'tır. Bu devletle Sovyetler Birliği arasında 1972'de bir Dostluk Antlaşması yapılmıştır. Irak'ın dışında, 1980'lerin ortalarına kadar Sovyetler'in diplomatik ilişkisi olan tek bölge devleti Kuveyt'ti.

1. Sovyetler Birliği-İran İlişkileri

Sovyetler'in İran'la ilişkilerinin gelişme süreci dikkate alındığında, bölgenin Moskova açısından taşıdığı önem ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Afganistan gibi İran da Çarlık Rusyası'nın yayılma hedeflerinden birini oluşturmaktaydı. Bunun nedenlerinden biri, İran'ın Rus ekonomisi için zengin bir bölge olması, diğeri ise Rusya'ya sınır komşusu olmasından dolayı taşıdığı stratejik önemdi. Rusya, İran'ı hem kendi güvenliğine yönelik olası tehlikelere karşı tampon bölge hem de uygun bir yayılma alanı olarak görmekteydi. Rus Çarları, Hindistan'ı egemenliği altında bulduran İngiltere'nin İran'ı da etki alanı içine almasını önlemek amacıyla bir çok defa bu ülkeye saldırılar düzenleyerek kendi topraklarına katmak istediklerini ortaya koymuşlardır.

XIX. yüzyılın sonuyla XX. yüzyılın başında, İran üzerindeki İngiliz-Rus mücadelesi bu devletin bütünlüğünü koruyarak bağımsız bir devlet olarak kalmasına yardım etmiştir. Ancak, bir taraftan 1905'te Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi diğeri taraftan Almanya'nın giderek güçlenmesi, İngiltere ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmış ve 31 Ağustos 1907'de bu iki devlet arasında varılan bir anlaşmayla İran, kuzeyi Rusya'nın, güneyi İngiltere'nin etki alanı ve ortada bir tarafsız bölge kalacak şekilde üçe ayrılmıştır. (143)

Bununla beraber, 1917 Ekim Devrimi'yle Romanof hanedanının yıkılması ve yerine Bolşevik hükümetinin kurul-

(143) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A.Halük Ulman, Birinci Dünya Savaşına Giden Yol (ve Savaş) (Ankara: A.Üniversitesi SBF Yayınları, 1973), s.164-67.

ması ile birlikte Sovyet yönetimi, Çarlık döneminden kalan ve emperyalist olarak nitelediği anlaşmaları feshederken, İran'ı etki alanlarına bölen anlaşmanın da geçersiz olduğunu açıkladı. Buna göre, İran'da bulunan kuvvetler derhal geri çekilecek ve İranlıların kendi geleceklerine kendilerinin karar vermelerine izin verilecekti. (144)

Bu doğrultuda, 26 Şubat 1921'de Sovyetler Birliği ile İran arasında bir Dostluk Antlaşması imzalandı. 1921 Aralığında İran Meclisi tarafından onaylanan bu antlaşma, daha önce iki devlet arasında yapılmış olan tüm anlaşmaları ve İran'la ilgili üçüncü taraflarla yapılmış anlaşmaları geçersiz kılıyor, iki ülke arasındaki sınır sorunlarını çözüme kavuşturuyor ve her iki tarafın da diğerinin içişlerine karışmasını yasaklıyordu. Antlaşma, 5. ve 6. maddeleri hariç tutulursa, İran için olumlu bir içerik taşımaktaydı. 5. maddeye göre taraflar, topraklarını diğeri aleyhinde herhangi bir amaçla kullanılmayacaklarını taahhüt etmekteydi. 6. madde ise, İran'a karşı herhangi bir devlet tarafından yöneltilecek saldırı durumunda veya İran'ı üs olarak kullanarak Rusya'ya saldırılmak istendiğinde veyahut bir yabancı güç tarafından Rusya'nın veya müttefiklerinin sınırı tehdit edildiğinde, İran'ın bu tehlikeleri karşılayamaması halinde Rusya'nın İran'a askeri güç göndererek bu durumu önleyeceği, ancak bu gücün tehlike geçer geçmez geri çekileceği öngörülmüştü. (145)

(144) Alvin Z. Rubinstein, Soviet Policy toward Turkey, Iran, and Afghanistan: the Dynamics of Influence (New York: Praeger, 1982), s.60; Grayson, op.cit., s.18.

(145) Rubinstein, ibid., s.61; Grayson, ibid.

Sovyetler Birliği ile İran arasında 1927 Ekiminde imzalanan Tarafsızlık ve Garanti Antlaşması'yla da 1921 antlaşması teyid edilmiştir. Bu tarihten sonra, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda Hazar Denizi'ni Basra Körfezi'ne bağlayan İran'ın 900 km uzunluğundaki ilk demiryolu Ruslar tarafından yapılmıştır. Bununla beraber, Rıza Şah'ın Sovyetler'den korkması, özellikle 1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte Almanya'ya yönelmesine neden olmuştur. (146)

II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanlarla 1939 Ağustosunda imzaladığı ve tarihe Nazi-Sovyet Paktı olarak geçen antlaşma ile Polonya'nın yarısını, Baltık devletlerini ve Romanya ile Finlandiya'nın bir kısmını ele geçiren Stalin, Almanya'ya, 26 Kasım 1940'da, ortaya çıkan işbirliği havasından yararlanarak, İtalya ve Japonya'nın da katılacağı başka yerlerin yanısıra Basra Körfezi doğrultusunda Bakü ve Batum'u da içine alan ve etki alanlarının paylaşımını öngören bir pakt yapılmasını teklif etmiştir. Bu, Hitler için de cazip bir öneri olmakla beraber, Stalin'in Balkanlar'da çok şey istemesinden dolayı anlaşmaya varılamaması üzerine, Hitler 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya geçmiştir. (147)

Savaşın hemen başında Şah'ın tarafsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen, İran, 15 Ağustos 1941'de İngiltere ve Sovyetlerin ortak işgaline uğradı. Amaç, hem İran'ın Almanya

(146) Rubinstein, *ibid.*, s.61-62.

(147) *ibid.*, s.62; ayrıca bkz. Grayson, *op.cit.*, s.19.

tarafında yer almasını önlemek hem de Rusya'ya yapılacak müttefik yardımlarının bu ülke üzerinden kolayca geçirilmesini sağlamaktı. Bu durumda İran tekrar işgal bölgelerine ayrılmış bulunuyordu. Sovyetler ülkenin kuzeyini (Azerbeycan, Gilan, Mazanderan, Gorgan ve Horasan'ı), İngilizler ise güney kısmını işgal etmişlerdi. Sovyetler, durumunu meşrulaştırmak için bunu 1921 antlaşmasının 6. maddesine dayanarak yapğını ileri sürüyordu. 29 Ocak 1942'de müttefikler (İngiltere, ABD ve SSCB) arasında yapılan anlaşmaya göre, işgal kuvvetleri savaşın bitiminden sonra en geç altı ay içinde geri çekilecekti. Bu işgal olayı sırasında Rıza Şah, oğlu Muhammed Rıza Şah (Pehlevi) lehine tahttan ayrılmak zorunda kalmış ve 1944 yılında da Güney Afrika'da ölmüştür. (148)

İşgalle güdülen amaç, bu devlet üzerindeki Alman baskısını bertaraf etmek ve Amerika'dan ve İngiltere'den gelecek yardımların İran üzerinden kolaylıkla Sovyetler'e ulaşmasını sağlamak olmakla birlikte, Sovyetler Birliği bu fırsatı İran'daki durumunu güçlendirmek ve tüm ülkeyi kontrolü altına almak için kullanmaya çalıştı. (149) Sovyetler, bu doğrultuda savaş boyunca işgal bölgelerine İran ordusunun girmesine izin vermedi ve Azeri ve Kürtlerden oluşan ayrılıkçı hareketleri teşvik ederek Tahran'ın otoritesini zayıflatmaya yöneldi. (150)

(148) Rubinstein, ibid.

(149) Grayson, op.cit., s.20.

(150) Rubinstein, loc.cit.

Dolayısıyla Sovyetler Birliği, savaş sona ermesine rağmen işgal edilmiş bölgelerden çekilmeye niyetli görünmüyordu. 12 Aralık 1945'te Tudeh, Azerbaycan'da Cafer Pişaveri yönetimi altında bir özerk Azerbaycan Cumhuriyeti kurarken, 22 Ocak 1946'da da Kürdistan Demokratik Partisi lideri Gazi Muhammed, Mehabad'da Kürtlerin özerkliğini ilan etti. Bu arada İran, durumu 19 Ocak 1946'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne iletti. İran, Sovyetler'in davranışınının 29 Ocak 1942 tarihli üçlü müttefik anlaşmasına, 1943 Moskova deklarasyonuna ve B.M. Antlaşmasına aykırı olduğunu ileri sürmekteydi. Sonunda uluslararası ortamda durumun gerginleşmesi üzerine Sovyetler 1946 Mayısında İran'dan çekildiler. (151)

Moskova'nın İran'ı bir sıçrama tahtası durumuna getirme çabaları, savaştan sonra ABD ile SSCB arasında çatışmanın başlamasınının temel nedenlerinden birini oluşturmuştur. Nitekim Kremlin'in kuvvetlerini istemeyerek çekmesiyle birlikte Azerbaycan'daki hükümet çökmüştür. Böylece Sovyetler Birliği Batı ile çatışmak yerine daha uygun bir zamanı beklemeyi tercih etmişti. (152) Sovyetler'in amacı, büyük bir olasılıkla Körfez'in ağzında bir sosyalist devletin ortaya çıkmasını sağlayarak bu bölgenin denetiminde söz sahibi olmaktı.

(151) Ibid., s.63-64; ayrıca bkz. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980, 2.b (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983), s.425.

(152) Bkz. Morris, Mc Cain, "On Moskow's Southern Flank: Soviet Interests in Iran, Afghanistan and Pakistan," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol. 11, No.1-2 (Fall/Winter 1987), s.9-10.

Stalin'in iktidarda kaldığı geri kalan yıllarda, Sovyet-İran ilişkileri oldukça düşük düzeyde seyretmiş, ticaret ihmal edilebilecek ölçülerde kalmış ve Tudeh⁽¹⁵³⁾ de 1949'da Şah'a yönelik bir hareketten sonra yasadışı ilan edilerek faaliyeti yasaklanmıştır.

Stalin sonrası Sovyet hükümetleri, bütün diğer ülkelerle olduğu gibi İran'la da barış içinde yaşamayı tercih ederek hükümetler arası düzeyde de olsa ilişkileri normalleştirmenin yollarını aradı. Bu doğrultuda, Sovyetler'in, 1954 Haziranında sınır sorunlarının ve II. Dünya Savaşı'ndan kalan mali sorunların çözüme kavuşturulması teklifinin İran tarafından da kabul edilmesi üzerine ilgili protokoller 2 Aralık 1954'de Tahran'da imzalandı. Ancak sınır sorunlarını çözümlen nihai anlaşma 14 Mayıs 1957'de imzalanmıştır. Diğer taraftan, 1956 Haziranının sonlarına doğru Moskova'yı ziyaret eden Şah, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi gereği üzerinde durmuş olmakla beraber Sovyetler'le yoğun bir ilişkiye girmekten kaçınmıştır.⁽¹⁵⁴⁾

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesinin birinci amaç olmasına rağmen, Sovyetler, İran'ın 1955'de Bağdat Paktı'na katılmasını protesto ederek, 1921 ve 1927 antlaşmalarını dikkate almadığını, özellikle bunun 1927 antlaşmasının 3. maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüştür.⁽¹⁵⁵⁾

(153) 1941 Ekiminde kurulmuş olan Tudeh'in, 1943 yılında imzalanan İran ve Sovyet toplulukları arasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesini öngören anlaşma doğrultusunda faaliyetleri serbestleştirilmişti. (Rubinstein, *Soviet Policy toward Turkey...*, s.62.

(154) *Ibid.*, s.66.

(155) Bkz. Grayson, *Loc.cit*; Mc Cain, *loc.cit*. 1927 Soviet-İran Garanti ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 3. maddesi -de facto veya de jure- tarafların birbirinin aleyhine yöneltilmiş anlaşmalara katılmasını ve ittifaklarda yer almasını yasaklamaktaydı. (Bkz. Rubinstein, *Ibid.*)

Bununla beraber, Şah'ın 1962 Eylülünde ülkesini Sovyetler'e yönelik bir saldırı amacıyla kullandırmayacağı ve yabancı ülkelere izin vermeyeceği şeklindeki Moskova'ya garanti veren açıklaması, iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur.⁽¹⁵⁶⁾ Şah'ın Sovyetler Birliği'ne yönelik dış politikasındaki bu önemli değişiklikte, Küba krizi sırasında Türkiye'deki füzelerin sökülmesinin, ABD'nin kendi ulusal çıkarları için müttefiklerini feda edeceği ve bu doğrultuda bir gün İran'ın da pazarlık konusu yapılabileceği endişesinin önemli bir rol oynadığı sanılmaktadır. Bu durum, aynı zamanda İran'ın güç dengesi sistemi içinde esnekliğini koruduğunun önemli bir göstergesidir. İran'ın Sovyetler'le ilişkilerini geliştirmesi, hem Irak'a hem de ABD'ye karşı bu devleti önemli bir denge unsuru olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı.

Diğer taraftan İran'dan sözkonusu garantiyi alan Moskova, derhal ilişkileri geliştirmek için harekete geçmiş ve öncelikle ekonomik bağların güçlendirilmesine çalışmıştır. Bu doğrultuda, çelik fabrikası ve doğal gaz boru hattı inşasını öngören bir proje üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bunların dışında Şah, Sovyetler'den 1967-78 yılları arasında 1 milyar dolar tutarında silah satın almıştır. Dolayısıyla, Şah'ın devrilmesinin öncesine rastlayan son on yılda iki ülke arasındaki ilişkilerin daha önceki yıllara göre daha iyi olduğu söylenebilir. Sınırlar oldukça sakin ve her iki tarafta da birbirine karşı

(156) Alvin Z. Rubinstein, "Soviet Policy toward South and Southwest Asia: Strategic and Political Aspects", A.Z. Rubinstein ed., 1983 içinde s.81; Grayson, ibid.

yöneltirilmiş bir hareketlilik sözkonusu değildi; ayrıca ufak tefek sorunların taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözümlenmesine çalışılmaktaydı. (157)

Sovyetler Birliği, Şah ile ilişkileri iyi olmasına rağmen, yine de İran Devrimi'ni memnuniyetle karşıladı. Şah'ın son zamanlarda Amerika'dan aşırı miktarlarda modern askeri gereçler alması ve Körfez'in jandarmalığına soyunması doğrusu Sovyetler'i endişelendirmekteydi. Devrim'le birlikte bir taraftan ABD ile İran arasındaki ittifak ilişkisi sona ererken diğer taraftan ABD'nin İran'daki elektronik dinleme istasyonları kapatılmış ve İran'ın ABD'den silah alımı durdurulmuştu. Dikkate alınması gerekir ki, ABD'nin İran'la birlikte burada bulunan askeri tesislerini ve bu ülkeyle o güne kadar var olan siyasal ve ekonomik işbirliğini kaybetmesi, şüphesiz Sovyetler açısından hiç de küçümsenmeyecek bir avantajdı. Sovyetler Birliği İran'a yaklaşarak, Humeyni'nin Amerikan karşıtı politikasına destek vermiş ve CENTO'dan ayrılmasına katkıda bulunmuştur. (158)

2. Sovyetler Birliği - Irak ilişkileri

Sovyetler Birliği ile Irak arasındaki ilişkiler, 1958'de monarşinin yıkılması ve yerine gelen Batı karşıtı milliyetçi rejimin Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını açıklaması ile birlikte başlamıştır. Irak, bu tarihten itibaren Sovyetler'in İran'dan sonra ilişkilerini geliştirmeyi arzu

(157) *ibid.*, s.84.

(158) *ibid.*, s.90; ayrıca bkz. John C. Campbell, "Soviet Policy in the Middle East", *Current History*, Vol.80, No.462 (January 1981), s.2.

ettiği en önemli devlet olmuş ve bu çerçevede iki ülke arasında 1972 Nisanında Sovyet-İrak Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.

1972 antlaşması Moskova'ya geçici fakat önemli avantajlar sağlamıştı. Sovyetler Birliği Irak'a silah ve sanayi teçhizatı satan en önemli ülke durumuna gelmiş, petrolün işletilmesinde önemli katkıları olmuş, Irak Komünist Partisi'nin Baas hükümetinde önemli rol oynamasını sağlamış, Baas rejimini tehdit eden Kürt sorununun sona erdirilmesi için 1975'de İran'la bu konuda bir anlaşmaya varılmasına yardım ederek Baas'ın ve kendisinin Irak'taki durumunu güçlendirmiştir. Askeri alanda ise, 1977'de Etiyopya-Somali savaşında Etiyopya'ya yardım götüren Sovyet uçaklarının Irak'ta ikmal yapması sağlanmıştır. Ancak bu uyumlu ilişki 1978 ilkbaharında, Sovyetler'in tersine Irak'ın Hıristiyan Etiyopya yönetimine karşı Eritre Müslüman ayrılıkçıları desteklemesi ile birlikte bozulmaya başlamıştır. (159)

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği ile Irak arasında 1972 Nisanında yapılan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması Kremlin'in Orta Doğu'daki en önemli müttefiki olan Mısır'ın yerine Irak'ı ikame ettiğinin önemli bir işaretiydi. Fakat Sovyetler, bu niyetlerini hemen açığa vurmaktan kaçınarak ilk anda her iki ülkeyle de ilişkilerini sürdürmeyi tercih etmiştir. Sovyet liderleri henüz hangisinin daha önemli olduğuna karar verememiş görünüyordular. Irak, büyük bir

(159) Rubinstein, "Soviet Policy towards South and ...", s.94.

petrol üreticisi ülke olarak OPEC içinde dördüncü sırayı alıyordu. Ayrıca Irak, coğrafik yakınlığından dolayı Mısır'dan daha büyük bir stratejik öneme sahipti. Çünkü Irak, Sovyetler Birliği'nden sadece 200 km uzaklıkta bulunmakta ve aynı zamanda Suudi Arabistan ve İran'la ortak sınırları paylaşmaktaydı. (160)

Ancak 1970'lerin sonuna doğru iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Irak, dış ticaretini sadece Sovyetler'e bağımlı kılmamak ve bir kısmını Batı ile yaparak çeşitlendirmek amacıyla Fransa ve Brezilya ile silah alımı konusunda anlaşmalar yaptı. Bu arada Irak Komünist Partisi üyeleri orduda hücre faaliyetlerine giriştikleri gerekçeyle tutuklanmaya başladı. Ayrıca Irak, bir taraftan gerek Batılı devletlerle gerekse Körfez'deki monarşilerle ilişkilerini normalleştirmeye çalışırken, diğer taraftan Sovyetler'in Afganistan'da, Etiyopya'da ve Güney Yemen'de (PDRY) bu ülkelerin içişlerine müdahale ettiğini ileri sürmekteydi. Yine bu arada Irak, Bağdat'daki Sovyet büyükelçilik binasının hükümet binalarına yakın oluşundan dolayı, bunların elektronik dinleme yoluyla birtakım casusluk faaliyetlerine bulaşmış olabileceklerinden şüphelenerek elçiliğin yerinin değiştirilmesini istemiştir. (161) Sovyet-İrak ilişkilerinde ortaya çıkan bu durum güç dengesi sistemlerinde ittifakların ve düşmanlıkların geçici olduğunun önemli bir göstergesidir. Sovyetler'in, yukarıda belirtildiği gibi

(160) Bu konuda bkz. Grayson, op.cit., s.37.

(161) Rubinstein, "Soviet Policy towards South and ...", s.95.

Irak'la bozulan ilişkileri İran'la telafi etmeye çalışması, ideolojilerin ilişkilerde pek belirleyici olmadığını göstermektedir. Sovyetler, benzer şekilde İran-İrak Savaşı'nın başında bir taraftan tarafsız bir tutum sergilerken diğer taraftan bir takım dolaylı yollarla İran'a yardım yapmıştır. Yine bu çerçevede SSCB, Irak'la sürekli çatışma halinde olan Suriye ile 1980'de bir dostluk antlaşması imzalamıştır.

3. Sovyetler Birliği - Suudi Arabistan ilişkileri

Suudi-Sovyet ilişkileri için kesin olarak bir genellemeye gitmek gerçekten zor görünmektedir. Çünkü 1926-38 yılları dışında iki ülke arasında diplomatik ilişki bir türlü kurulamamış olmakla beraber, her iki ülke de diğerine karşı ölçülü davranmaya dikkat etmiştir. Bunun yanında Sovyetler Birliği ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler daha çok ikili temaslar düzeyinde seyretmiş ve bu çerçevenin dışına çıkamamış, ticari ilişkiler ise son derece sınırlı kalmıştır. Zaman zaman, Suudileri Amerikan emperyalizmine hizmet etmekle suçlamasına karşılık, Sovyetler, Arap-İsrail sorununda ve diplomatik ilişki kurulmasına yönelik isteklerinde, daha dostça ifadeler kullanmaya özen göstermiştir.

İki ülke arasındaki ilişkiler 1920'lerde iyi bir ortamda gelişmiştir. Abdül Aziz'in (İbni Suud) 1925'de Hicaz'da kontrolü sağlayarak 1926 Ocak ayında kendisini Kral ilan etmesi karşısında Suudi Arabistan'ı 26 Şubat 1926'da diplomatik olarak ilk tanıyan devlet Sovyetler Birliği olmuştu. Bundan oldukça memnun olan Kral Suud, Sovyet

elçisinin Cidde'de kalmasına izin vermişti. (162)

Ancak Sovyetler, 1938'de Hitler'in Avrupa'da gücünün artması üzerine, İngiltere ile ilişkilerini düzeltme isteği dahil, bilinmeyen birtakım nedenlerle Yemen, Türkiye, Afganistan ve İran'ın yanısıra Suudi Arabistan'daki diplomatik temsilcisini de geri çekti. Bu çerçevede, gerek II. Dünya Savaşı sırasında gerekse bundan sonraki yıllarda Stalin'in ölümüne kadar Sovyetler Birliği ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde bir değişiklik olmadı. Bu yıllarda, Sovyetler'in Suudilere karşı kullandıkları ifadeler pek dostça sayılmazdı. Çünkü bu arada Suudi Arabistan, ABD'nin Dahran'da bir hava üssü tesis etmesine izin vermişti. (163)

Bununla beraber Moskova, özellikle Kruşçev'in işbaşına geldiği 1950'lerin ortalarından itibaren Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Yeni Sovyet lideri Kruşçev, Üçüncü Dünya ülkelerinin liderlerine dost ve müttefik olabilecek kimseler gözüyle bakıyordu. Kruşçev, bu doğrultuda, Suudi Arabistan'ın 1954'de ABD yardımını kabul etmemesinden övgüyle söz etmişti. Nitekim, Kral Suud'un 1955 Ekiminde Mısır ve Suriye ile bir güvenlik anlaşması imzalaması ve bu çerçevede Mısır'lı askeri danışmanların ülkesinde bulunmasına izin vermesine bakarak, Sovyetler Birliği Riyad'la ilişkilerin geleceğinden ümitlendi. Ancak, İbni Suud ile Nasır'ın

(162) Mark N. Katz, Russia and Arabia: Soviet Foreign Policy toward the Arabian Peninsula, (Baltimore: The John Hopkins Univ. Press, 1986), s.132.

(163) *Ibid.*, s.133.

dostlukları uzun sürmedi ve Kral 1956 Ağustosunda ülkesinde bulunan Mısır'lı danışmanları sınırdışı etti. Suveys krizi sırasında iki ülke arasında kısa süren yakınlaşmanın yerini ise kriz sonrasında tekrar düşmanlıklar aldı. Sovyetler'in her iki ülkeyle de ilişkilerini bozmak istememesine karşılık Suudi Arabistan'ın 1957'de ABD ile üs anlaşmasını yenilemesi Moskova'ya hayal kırıklığına uğratmıştır. Nitekim 1958'de Sovyet yazarları Suudi Arabistan'ın emperyalist kamp içinde yer aldığını yazıyorlar ve daha önce İngilizlere karşı ve ilerici bir hareket olarak övgüyle söz ettikleri Vahhabiliği bu defa toplumları baskı altında tutmaya yarayan bir araç olarak niteliyorlardı. (164)

Bundan sonra gelen birkaç yıl içinde, özellikle 1963'de kuzey Yemen'de monarşinin yıkılmasına yol açan gelişmelere kadar iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu bir hava içinde gelişti. Sovyetler, 1961'de Suudi Arabistan'ın 1962'de süresi bitecek olan ABD ile sözkonusu üs anlaşmasını yenilememesinden son derece memnun olmuştu. Hatta 1962 Eylülüne gelindiğinde iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulacağını andıran bir hava ortaya çıkmıştı. (165)

1963'de Kuzey Yemen'de bir darbe sonucu monarşinin yıkılması ve yerine devrimci bir rejimin gelmesi üzerine Suudi Arabistan bu ülkedeki geleneksel rejim yanlılarını desteklerken, Sovyetler, Mısır aracılığıyla Yemen'deki yeni

(164) Rubinstein, "Soviet Policy towards South and ...", s.103-104.

(165) Katz, op.cit., s.134.

rejimi desteklemekteydi.⁽¹⁶⁶⁾ Sovyetler'in Yemen iç savaşına bu şekilde karışması hem Riyad ile Moskova arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu hem de Arap yarımadasındaki durumlarını olumsuz şekilde etkiledi. Bunun üzerine, 1964 Şubatında Kruşçev'in yerine gelen yeni Sovyet lideri Leonid Brejnev, Sovyetler'in Orta Doğu'ya yönelik politikasında değişiklik yapılmasına karar verdi. Bununla beraber, Kuzey Yemen'deki barış çabalarının sonuçsuz kalması ve Sovyetler'in Mısır'ın yanında yer alması, iki ülkeyi tekrar karşı karşıya getirmiştir.⁽¹⁶⁷⁾

Diğer taraftan Mısır'ın Kuzey Yemen'deki iç savaşa karışması 1967 Arap-İsrail Savaşı'na kadar devam etti ve bu tarihte Suudilerin Mısır'a yardım etmesi ve Yemen'le ilgilenmekten vazgeçmeye söz vermeleri üzerine Mısır, Yemen'deki kuvvetlerini geri çekti.

Mısır, kendi başına Suudi Arabistan için bir tehlike olarak dikkate alınmıyordu. Fakat Kral'ı asıl endişelendiren, bu ülkedeki Sovyet silahlarının ve danışmanlarının her geçen gün biraz daha artmasıydı. Mısır'ın Yemen'den kuvvetlerini çekmesi üzerine, bu defa Sovyetler Birliği Mısır'ın yerini alarak yardıma başladı. Diğer taraftan Sovyetler, Suudi Arabistan'ın Güney Yemen'deki NLF hükümetini devirmek amacıyla 1968-73 arasında rejim karşıtlarını desteklemesi üzerine Aden'e yardımlarını arttırdı. Sovyetler

(166) Grayson, op.cit., s.24. Yemen iç savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, Filistin Meselesi..., s.176-190.

(167) *ibid*; ayrıca bkz. Katz, op.cit., s.135.

bu arada Umman'daki Dofar ayaklanmasını da desteklemekteydi. Dolayısıyla 1960'larda iki ülke arasındaki ilişkiler en olumsuz dönemine girmiş bulunuyordu. (168)

Nitekim 1970'in ortalarında, bir taraftan Kuzey Yemen'deki iç savaş Suudi Arabistan ile uzlaşma yanlısı olan ılımlı cumhuriyetçilerin galibiyeti ile sona ermiş, diğer taraftan 1970 Eylülünde Nasır'ın ölmesiyle yerine geçen Enver Sedat, 1972 Temmuzunda ülkede bulunan Sovyet danışmanlarının büyük bir kısmını sınır dışı etmişti. Bu arada 1973'de İran, Umman'daki isyanın bastırılması için asker göndermişti. Ayrıca, Suudiler 1973 Ekim Savaşı ve petrol ambargosu dolayısıyla diğer Arap devletleriyle birlikte hareket etmişlerdi. Diğer taraftan Sovyetler, 23 Eylül Suudi Ulusal Günü dolayısıyla Kral Faysal'a bir kutlama telgrafı göndermiş ve buna Kral Faysal 1987 Ekim Devrimi'nin yıldönümü dolayısıyla 7 Kasım'da bir kutlama mesajı ile karşılık vermişti. Bununla beraber, Kral Faysal yine de Sovyetler'e pek güvenemiyordu. Dolayısıyla bu girişimlerin arkası gelmedi ve 1975 Martında Faysal'ın ölümüne kadar iki ülke arasında arzu edilen düzeyde sıcak ilişkiler kurulamadı. (169)

Kral Halid'in görevi devraldığı sıralarda Arap Yarımadasının güney kısmında güvenlik konusunda önemli gelişmeler olmuştu. Yılın sonunda Umman'daki ayaklanma Suudi Arabistan ve İran'ın yardımıyla bastırılmış, Güney Yemen

(168) Katz, ibid.
(169) ibid., s.136.

1975 yılı içinde Bahreyn, Katar ve B.A.E. ile ve 1976'da Suudi Arabistan'la diplomatik ilişkiler kurmuştu. Bunun yanında Suudi Arabistan ile Sovyetler Birliği, birbirlerine karşı olan kuşkuları tamamen ortadan kalkmış olmasa da dostça ifadeler kullanmaya özen gösteriyorlardı. Bu arada Veliahd Prens Fahd, bir konuşmasında, Riyad'ın hem Doğu hem de Batı ile iyi ilişkiler kurmak istediğini ve bu doğrultuda Sovyetler'le de ilişkilerini düzeltebileceğini söyledi. Ancak Moskova bu sözlerden memnun olmakla beraber diplomatik ilişkiler sözkonusu olmaksızın sadece dostça ilişkiler kurulmak istenmesinden dolayı tatmin olmamıştı. (170)

1978 Eylülünde ABD, Mısır ve İsrail'in katıldığı Camp David görüşmeleri, Suudi Arabistan'ın ABD ile ilişkilerini olumsuz şekilde etkilemiştir. 1978 Kasımında Bağdat'ta bir toplantı yapan Arap Birliği Örgütü Mısır'ı üyelikten çıkardı. Ancak Sovyetler bu durumu kendi lehine çeviremedi. Çünkü aynı dönemde Etiyopya ve Güney Yemen'in tamamen Sovyet kontrolüne girmesi ve Afganistan'da Sovyetler'in desteğiyle bir darbe gerçekleşmesi Moskova'nın müdahaleci olduğu inancını yaygınlaştırmıştı.

Bununla beraber Sovyetler Birliği, Suudi Arabistan ile ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusundaki arzusunu sürekli tekrarladı. 1979 Ocakının sonlarında Kuveyt'i ziyaret eden Sovyet Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Bölümü Başkanı O.G. Grinevski, bölge devletlerine Moskova'nın girişimlerinin barışçıl olduğu konusunda garanti verebile-

(170) İbid.

ceklerini ve İran'daki gelişmelerle hiçbir ilgilerinin olmadığını açıklıyordu. Gene aynı tarihlarda Sovyet-Suudi yakınlaşması hakkında bir makale yayınlayan Igor Believ, farklı toplumsal yapılara sahip olmalarına rağmen, Sovyetler Birliği ile Suudi Arabistan arasında, çözülemeyecek nitelikte herhangi bir sorunun olmadığına dikkat çekerek iki tarafın da ortak arzusunun Orta Doğu'da kalıcı bir barışın sağlanması olduğunu belirtmekte ve bu doğrultuda iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinin, Orta Doğu'daki sorunlara adil bir çözüm getirilmesine yardım edeceğine işaret etmekteydi.⁽¹⁷¹⁾ Diğer taraftan, Sovyetler'in olumlu yaklaşımlarından ve özellikle Arap-İsrail sorunu karşısındaki tutumundan memnun olan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal da yaptığı açıklamada, Moskova'nın Arapları desteklemeleri karşısındaki takdirlerini dile getirdi.⁽¹⁷²⁾

Fakat 1979 yılının ikinci yarısında meydana gelen gelişmeler, iki devlet arasındaki bu olumlu havanın kısa sürmesine neden oldu. Sovyetler Birliği ile Güney Yemen (PDRY) arasında 1979'da bir dostluk anlaşması yapılması, Moskova'nın Kuzey Yemen'e silah satışını arttırması⁽¹⁷³⁾ ve Aralık'ta Afganistan'ın işgali Suudi Arabistan'ın Sovyetler hakkındaki kaygılarını arttırmıştı. Nitekim Afganistan işgalini kınamak için İslam Konferansı'nın 1980 Ocak ayında

(171) Rubinstein, *ibid*, s.103.

(172) Katz, *op.cit.*, s.137.

(173) Sovyetler'in bir taraftan Güney Yemen'deki Marksist hükümetle dostluk anlaşması yaparken diğer taraftan Kuzey Yemen'e silah satışını arttırması bu devletin bölgeye yönelik politikasındaki esneklik özelliğini ortaya koymaktadır.

toplantmasını sağlayan en önemli ulke Suudi Arabistan oluyordu. (174) Suudi Arabistan, bu doğrultuda Moskova olimpiyatlarını boykot eden devletler arasında yer alırken, Kabil elçiligini kapattı ve Brejnev'in Yeni Delhi'de açıklamış olduğu Basra Körfezi'nin güvenliği ile ilgili önerilerini reddetti. (175)

4. Sovyetler Birliği'nin Diğer Körfez Ülkeleriyle İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin 1980 öncesinde Irak'tan sonra bölgede diplomatik ilişki içinde olduğu diğer Arap devleti Kuveyt'ti. Bununla beraber Moskova ile Kuveyt arasındaki ilişkilerin bağımsızlıktan önce hatta bağımsızlığın ilk iki yılında dostça olduğu söylenemezdi. Nitekim Sovyetler Birliği 1961 yılında bağımsızlığını kazanan bu ülkeye herhangi bir kutlama mesajı göndermediği gibi, ilk iki yıl içinde veto yetkilerini kullanarak Birleşmiş Milletler'e üyeligine de karşı çıkmıştı. Yine aynı dönemde Sovyetler, bir taraftan Şeyh'in İngiltere'nin ve petrol şirketlerinin güdümünde olduğunu ileri sürerken, diğer taraftan Irak'ın bu devlet üzerindeki iddialarına da seyirci kalmıştır. (176)

Bununla beraber, Irak'ta 1958'de Haşimi Hanedanı'nı devirerek monarşiyeye son veren General Kasım'ın, 1963 Şubatında yine bir darbe sonucu devrilmesi ve yeni rejimin

(174) Katz, op.cit., s.138.

(175) Rubinstein, "Soviet Policy towards South and ...", s.106.

(176) Katz, op.cit., s.162.

anti-Komünist ve anti-Sovyet bir eğilimde olması Moskova ile Bağdat arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Sovyetler Birliği 1963 Martında Kuveyt'e diplomatik ilişkilerin kurulmasını teklif etmiştir. Nitekim 1963 Mayısında Sovyetler'in vetosunun kalkmasıyla Kuveyt Birleşmiş Milletler'e kabul edildi ve arkasından Haziran ayında iki ülke arasında karşılıklı elçi değişimi gerçekleştirildi. (177)

Ancak 1963 Kasımında Bağdat'ta yeni bir pro-Sovyet hükümetin işbaşına gelmesiyle, Sovyetler'le Kuveyt arasındaki ilişkiler tekrar soğukluk dönemine girdi. Fakat bu çok kısa sürdü ve Kruşçev'in görevden ayrılması üzerine yerine gelen yeni Sovyet lideri Brejnev, Kuveyt'e yönelik ifadelerinde samimi ve içten gözükmeye özen gösterdi. Bu süreç içerisinde, 1964 Kasımında Kuveyt Başbakanı ve Maliye Bakanı'nın Moskova'yı ziyaretinin arkasından Şubat ayında Kuveyt'e gelen Sovyet heyeti ile bir teknik yardım anlaşması imzalandı. Bundan sonra 1967'de de iki ülke arasında bir kültürel değişim anlaşması yapıldı. Sovyetler Birliği, Kuveyt'in 1968'de İngiltere ile arasındaki 1961 tarihli savunma anlaşmasını feshetmesinden son derece memnun oldu. (178)

1970'lerin başında Sovyet-Kuveyt ilişkileri çerçeve itibarıyla dostça gözükmeye rağmen, Suudi Arabistan ve İran gibi Kuveyt de Moskova ile Bağdat arasındaki bağların güçlenmesinden özellikle 1972 Nisanında imzalanan Sovyet-

(177) Ibid., ayrıca bkz., Rubinstein, "Soviet Policy towards South and ...", s.97.

(178) Katz, ibid., s.163.

Irak antlaşmasından kaygı duydu. Bunun yanında, 1973 Martında iki ülke arasındaki ilişkilerin onuncu yıldönümü dolayısıyla Kuveyt'e yönelik Sovyet övgüsüne karşılık, aynı ayın sonunda Irak ile Kuveyt arasındaki sınır çatışmasında Sovyetler'in Irak'ı desteklemesi Kuveyt'i hayal kırıklığına uğrattı. Ancak Sovyetler'in Irak'a yönelik bu desteği uzun süreli olmamış ve tarafların anlaşmazlığı barışçıl yollardan çözmeleri istenmiştir. Bundan sonra Sovyet-Kuveyt ilişkileri tekrar dostluk zeminini üzerinde devam etmiştir. (179)

Kuveyt, bu olayın da etkisiyle Irak'tan gelebilecek tehlikeyi dengeleyebilmek için Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesinin gerekli olduğunu düşünerek bu devletten silah almaya karar verdi ve bu amaçla bir Kuveyt heyeti 1974 Ocagında Moskova'ya gönderildi. Sovyetler'in bunu Irak'la ilişkilerini bozacağını düşünerek reddetmesi üzerine 1975'de ikinci bir heyet gönderildi. Sovyetler Birliği, sonunda bu konuda anlaşma yapılmasına razı oldu ve 1976 Martında görüşmeler yapmak üzere Kuveyt'e bir heyet gönderdi. Ancak Kuveyt, Sovyet uzmanların yerine bunların Mısırlı ve Suriyeli olmasını tercih etmekte ve askerlerini de eğitim amacıyla Sovyetler Birliği'ne göndermek istememekteydi. Moskova'nın bu koşulları kabul etmesi üzerine, 1976 Aralığında 400 milyon dolar değerinde silah satımını öngören bir anlaşma yapılması konusunda görüş birliğine varıldı ve anlaşmanın son şekli taraflarca 1977 Martında imzalandı. (180)

(179) Ibid.

(180) Ibid.; ayrıca bkz. Rubinstein, "Soviet Policy towards South and ...", s.99.

Anlaşmanın yapılması ile birlikte, taraflar, Körfez'e yönelik her türlü yabancı müdahalesine karşı olduklarını açıkladılar. Ayrıca Sovyetler Birliği bölge devletlerinin kendi doğal kaynakları üzerinde ulusal denetim kurmalarını desteklediğini belirtmekteydi.⁽¹⁸¹⁾ Nitekim Afganistan işgaliyle birlikte diğer Körfez ülkeleriyle olduğu gibi Sovyetler'in Kuveyt'le ilişkileri de bozulmaya başlamış ve Kuveyt de işgale tepki gösteren ülkeler arasında yer almıştır.

Sovyetler Birliği'nin Umman ile ilişkisine gelince, bu devlet kendisiyle daha yakın işbirliği içinde olabilecek bir hükümeti işbaşına getirmek amacıyla 1965-75 yılları arasında aralıksız bir şekilde Umman'daki Dofar ayaklanmasını destekledi. Ancak Sovyetler Birliği'nin yanısıra Güney Yemen ve Çin tarafından da desteklenen ayaklanma, İran başta olmak üzere Arap ülkelerinin de yardımıyla 1976'de bastırıldı.

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nin Dofar ayaklanmalarını desteklemesi hem Sultan Said bin Taymur'u hem de oğlu Sultan Kabus bin Said'i endişelendirmiştir. Oysa Sovyetler gerek 1950'lerde gerekse 1960'larda Sultan Said bin Taymur'la diplomatik ilişkiler kurmaya istekli davranmıştı. Bununla beraber Sovyetler'e göre, Umman, Körfez bölgesindeki diğer emirlikler gibi resmi olarak İngiliz himayesinde olmamasına rağmen bu devletin denetiminde sayılırdı. Nitekim Sultan Said hükümetinin Birleşmiş Milletler

(181) Rubinstein, *ibid.*, s.94.

ve Arap Birliği'ne katılmayarak sadece İngiltere ve Hindistan'la diplomatik ilişki kurmakla yetinmesi Sovyetler'in bu düşüncesini doğrulamaktaydı. (182)

Moskova, 23 Temmuz 1970'de bir darbe ile babası Sultan Said'i devirerek yönetimi ele geçiren Sultan Kabus'u eleştirerek Onu İngiliz kuklası olmakla suçladığı gibi, yeni hükümetle diplomatik ilişki kurulması doğrultusunda da bir istekte bulunmadı. Oysa bu durum Sovyetler Birliği'nin darbe sonrası yeni hükümetlere karşı sıcak bakan davranışının tersi bir durum oluşturunuyordu. (183)

Sultan Kabus, içerde gerçekleştirdiği toplumsal ve ekonomik reformların yanısıra dış politika alanında da Umman'ın yalnızlığına son vererek Birleşmiş Milletler ve Arap Birliği'ne, 1980'lerin başında da Körfez işbirliği Konseyi'ne üye olmuş, Bahreyn, Katar, B.A.E.'nin yanısıra Yugoslavya ve Romanya da dahil pek çok ülke ile ilişki kurmuştur. Sovyetlerin beklentisinin aksine Sultan Kabus içerde de oldukça başarılı bir şekilde kamu oyunun desteğini sağlamayı başarmıştır. Sovyetler bu dönemde Umman ile Ra's al-Hayma arasındaki sınır sorunlarında Ra's al-Hayma'yı destekleyerek tamamen Batı yanlısı bir politika takibeden Umman'ın diğer emirlikler karşısında daha da kuvvetlenmesini istemediğini göstermiştir. (184)

(182) İbid., s.116.

(183) İbid., s.117.

(184) Birleşik Arap Emirlikleri'ni oluşturan yedi emirlikten biri olan Ra's al-Hayma ile Umman arasındaki sınır sorunu bölgedeki güç dengesi açısından bir istikrarsızlık ögesi olarak varlığını devam ettirmektedir. Bkz. İnfra., s.143-44.

Bununla beraber, 1982'nin sonlarına doğru Güney Yemen (PDRY) ile Umman arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesini öngören anlaşmadan sonra, Sovyetler Birliği ile Umman arasındaki ilişkilerde de göze çarpacak ölçüde bir iyileşme görülmüştür. 1981'de, Umman'ı, Çevik Kuvvet tatbikatları için ABD'ye izin vermekle suçlayan Moskova, 1982'nin sonunda bu defa ABD'yi Umman kıyılarında tatbikat yapmakla suçlayarak, Somali, Sudan ve Mısır gibi Umman'ı da ABD ile aynı kefeye koymamaya yani karşısına almamaya çalışmıştır. (185) Nitekim Gorbaçov'un işbaşına gelmesiyle birlikte, Sovyetler Birliği ile Umman arasında 1985 Ekiminde diplomatik ilişki kuruldu. (186)

Sovyetler Birliği'nin B.A.E., Bahreyn ve Katar'la ilişkilerine gelince, Moskova 1971'de bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte bu devletlerle diplomatik ilişki kurmanın yollarını aramıştır.

SSCB, bu devletlerden Birleşik Arap Emirlikleri'nin bağımsızlığını hemen tanıdı. Bunun arkasından, taraflar diplomatik ilişki kurulması doğrultusundaki arzularını açıkladılar ve 1972 Ocağının sonunda Abu Dabi'ye gelen Sovyet heyeti ile görüşmeler yapıldıktan sonra, 15 Şubat 1972'de bir açıklama yapan B.A.E. hükümeti her iki ülkenin, diplomatik ilişkilerin kurulması ve elçi değişiminin gerçekleştirilmesi konusunda görüş birliğine vardığını

(185) Ibid., s.118.

(186) Melvin A. Goodman ve Carolyn Mc Giffert Ekadahl, "Gorbachev's New Directions in the Middle East," Middle East Journal, Vol.42, No.4 (Autumn 1988), s.579; Galie Golan, "Gorbachev's Middle East Strategy," Foreign Affairs, Vol.66, No.1 (Fall 1987), s.48.

belirtti. Fakat Suudi Arabistan'ın buna karşı çıkması üzerine iki ay sonra BAE bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. (187)

Sovyetler Birliği bunu zor da olsa kabullenmenin yanında B.A.E. aleyhinde bulunmamaya özen göstermiştir. Moskova, Suudi Arabistan ile B.A.E. arasındaki sınır sorununda olduğu gibi, İran'ın B.A.E.'ne ait adaları işgal etmesi durumunda da bu devleti desteklemiştir. (188) Sovyetler böylece, güç dengesinin devamını istediklerini zayıf devleti destekleyerek ortaya koymaktaydı. Gorbaçov'la birlikte 1985 Ekiminde Umman'la olduğu gibi B.A.E. ile de diplomatik ilişkiler kurularak elçi değişimi gerçekleşmiştir. (189)

Moskova'nın Bahreyn'le ilişkilerine kısaca bakmak gerekirse, bu devletin 1971'de bağımsızlığını kazanmasını Sovyetler memnuniyetle karşıladı; hatta Moskova derhal harekete geçerek Bahreyn'de bir elçilik açılmasına izin vermesini istedi, fakat komşu Arap ülkelerinin Bahreyn'e baskı yapmaları yüzünden bu gerçekleşemedi. (190)

Bununla beraber, 1975'te Emir'in parlamentoyu feshetmesinden ve 1974-75'lerde etkinlikleri artan sol hareketi bastırmaya çalışmasından sonra Sovyetler'in Bahreyn'le arasındaki dostluk havası bozulmaya başlamıştır. 1978'de Moskova radyosundan yapılan bir açıklamada Batı bankaları, petrol şirketleri, ziyaretleri hiç eksik olmayan Amerikan

(187) Katz, op.cit., s.178.

(188) ibid.

(189) Golan, loc.cit., Rubinstein, "Soviet Policy towards South and ...", s.48.

(190) Katz, op.cit., s.180.

deniz kuvvetlerine mensup komutanlar ve Suudi etkisi dikkate alındığında Bahreyn'i tam olarak bağımsız bir ülke saymanın mümkün olmadığı belirtiliyordu. (191)

Fakat Sovyetler Birliği, ileride bu devletle diplomatik ilişkiler kurulabileceği ümidiyle bağları bütün bütün koparmaktan kaçınarak, örneğin gerek bağımsızlığın yıldönümünde gerekse başka vesilelerle kutlama mesajları göndermeye devam etmiştir. Bununla beraber Bahreyn, ülkede bir sol hareketin (BNLF: Bahreyn Ulusal Kurtuluş Hareketi) bulunmasından dolayı Sovyetler'le diplomatik ilişki kurulmasına B.A.E. kadar sıcak bakmamış, bunun yerine ABD ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir. (192)

Sovyetler Birliği, Katar'ın da bağımsızlığını desteklemiş olmakla birlikte 1972 Şubatında Emir Ahmedî devirerek onun yerine geçen Başbakan Şeyh Halife'nin gerçekleştirdiği darbeyi de memnuniyetle karşılamıştır. Sovyetler Birliği darbeden hemen önce Şeyh Halife'ye aralarında dostça ilişkiler kurulmasını istediğini açıklamıştı. (193)

Diğer taraftan Sovyetler, zaman zaman Katar'ın Batı ile ilişkilerini tenkit ederken, Katar da Suudi Arabistan'la yakın ilişkilerinden dolayı Moskova ile diplomatik ilişki kurmaktan kaçınmıştır.

Bununla beraber, bu devletler bazı dış politika konularında Sovyetler'le aynı görüşü paylaşmışlardır.

(191) *ibid.*

(192) *ibid.*, s.181.

(193) *ibid.*

Örneğin 1973 savaşında, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali sırasında ve daha önce Camp David anlaşmasında aynı ortak tavrı göstermişlerdir. Bunlara, son olarak Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak girişiminde sergilenen ortak davranışı da eklemek gerekir. Genelde Arap-İsrail çatışmasıyla ilgili konularda da aynı görüşü paylaşmışlardır.

III. 1978 ÖNCESİNDE BASRA KÖRFEZİ'NDE GÜÇ DENGESİ

XX. yüzyılın başında İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkar çatışmasına sahne olan bölge I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iki kutuplu bir özellik göstermiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve İngiltere ile bölgede mücadele edecek başka bir gücün kalmaması üzerine, bölge İngiltere'nin hakimiyetine girmiş ve gevşek yapıları bir İmparatorluk sistemini andırmıştır.

Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan çift kutupluluğun etkisi bölgeye de yansımıştır. Bölgede güç dengesi sisteminin ortaya çıkması esas itibarıyla 1970'lerin başlarında İngiltere'nin bölgeden çekildiği ve global uluslararası sistemde yumuşama ve işbirliği ilişkilerinin gelişmeye başladığı döneme rastlamaktadır.

A. 1970'E KADAR BÖLGENİN YAPISI

XIX. yüzyılın sonuyla XX. yüzyılın başında bölgede etkin olan devletler Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere olduğundan bölgedeki uluslararası politikayı belirleyen de bu devletler arasındaki mücadeleydi. Basra vilayeti dahil olmak üzere Yemen'e kadar olan Arap yarımadası Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altında bulunuyordu. İngiltere

ise Suveys Kanalı bölgesini ve Hindistan'a giden deniz yolunu kontrol etmekteydi. İngiltere, Osmanlı imparatorluğu başta olmak üzere herhangi bir devletin bu bölgede egemenlik kurmasına şiddetle karşı koymaktaydı.

Bu dönemde, çatışmanın daha ziyade Kuveyt üzerinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. 1826'ya kadar İngilizlerin elinde bulunan Kuveyt bu tarihte Türk hakimiyetine girmiş ve vergiye bağlanmıştı. Kuveyt'in Osmanlı imparatorluğu'na bağlanması ise esas itibariyle 1853'de olmuştur. Böylece doğrudan doğruya Osmanlı imparatorluğu'nun himayesi altına girmiş olan Kuveyt, 1870'de de Bağdat vilayetine bağlanmıştır. Ancak İngiltere ile Osmanlı imparatorluğu arasında Kuveyt üzerindeki mücadele devam etmiştir. 1898'de Konya'dan Bağdat ve Basra'ya kadar uzatılması öngörülen demiryolu projesi için gerekli imtiyazların Osmanlı imparatorluğu tarafından Almanlara verilmesi üzerine, stratejik olarak oldukça önemli bir duruma gelen Kuveyt üzerindeki mücadele daha da şiddetlenmiştir. (194)

İngiltere, bu vesileyle Türklerin ve Almanların bölgedeki etkinliklerinin artmasından çekinmekte ve bunu bölgedeki genişlemesi için bir tehlike olarak görmekteydi. Çünkü Almanya için Bağdat demiryolu ekonomik genişlemesini temsil ederken, Osmanlı imparatorluğu'nun da bölgedeki ekonomik ve askeri kapasitesinin artmasına neden olacaktı. Kaldı ki bu durum Türklerin Basra ve Kuveyt üzerindeki

(194) Bkz. J.C.Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East (Princeton, N.J.:D.Van Nostrand, 1956), s.218-219; ayrıca bkz. "Kuveyt," Meydan Larousse, C.VII (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972), s.688.

denetimlerini arttırmasına neden olurken, İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğünü tehdit etmekteydi.

Kuveyt aynı zamanda, Rusya ile İngiltere arasındaki stratejik rekabetin de ağırlık noktasını oluşturmaktaydı. Rusya'nın Kuveyt'le ilgilenmesi bu bölgede kömür havzalarının bulunmasından ve bu ülkeyi bir deniz üssü olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı.⁽¹⁹⁵⁾ Ayrıca Rusya, Hindistan yolunun denetiminde söz sahibi olarak, İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini sınırlamak istiyordu.

Diğer taraftan İngiltere, Körfez'deki kabile yönetimleriyle imzaladığı bir takım antlaşmalarla bölgedeki konumunu sağlamlaştırmıştı. Bu antlaşmalar sözkonusu şeyhlikleri yabancı güçlerden korurken, aynı zamanda bunların İngiltere'nin egemenliği altına girmesine yol açmaktaydı. Bunların başında Bahreyn ve Katar şeyhlikleri gelmekteydi.⁽¹⁹⁶⁾

Bu doğrultuda İngiltere, Kuveyt Seyhi Mübarek El-Sabah ile de 1899'da gizli bir antlaşma imzalamıştı. Antlaşma gereği Seyh, İngiltere'nin haberi olmadan hiç bir şehir ve arazi parçasını yabancı devletlere kiraya vermeyecek ve Kuveyt'e yabancı memurları kabul etmeyecekti. Osmanlı Devleti antlaşmayı öğrenir öğrenmez buna itiraz etmiştir. İngiltere bunun üzerine Osmanlı imparatorluğu'nun

(195) Martin, op.cit., s.15.

(196) Bkz. İbid. Bahreyn şeyhliği 13 Mart 1892'de İngiltere ile bir antlaşma imzalayarak bu devletin dışında hiç bir devletin nüfuzunu kabul etmeyeceği doğrultusunda tavır almıştı. Aynı tarihlerde yine Bahreyn gibi Türk hakimiyetinde olan Katar'la da bir antlaşma yapılmış ve Emir İngiltere'nin dışında başka bir devletle görüşmelerde bulunmama ve arazi terketmemeyi kabul etmişti.

olası saldırılarını caydırmak amacıyla 1902'de bölgeye güç yığdı. İngiltere bir taraftan da Rusya'ya uyarılarda bulunuyordu. Çünkü Rusya 1901 Aralığında Kuveyt açıklarına bir savaş gemisi yollamıştı. Nitekim Kuveyt üzerindeki mücadele, Osmanlı İmparatorluğu, İran, İngiltere ve Rusya'nın katılmasıyla 1913'te imzalanan ve bölgedeki sınır sorunlarını önemli ölçüde ortadan kaldıran kapsamlı bir anlaşmayla sona erdi. İstanbul Anlaşmaları olarak bilinmekte olan bu anlaşmayla ile Kuveyt'in Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir kaza olduğu kabul edildi. Ayrıca Kuveyt'in sınırları yeniden düzenlenerek İngiltere ile Kuveyt şeyhi arasında imzalanan anlaşmaların sürekliliği, Osmanlı İmparatorluğu tarafından onaylandı. Bağdat-Basra demiryolunun Kuveyt'e uzatılacak şube hattının yapımı da bir İngiliz şirketine bırakıldı. Nitekim 1914'de Kuveyt, İngiliz himayesinde bağımsız bir prenslik oldu. Böylece İngiltere'nin Kuveyt üzerindeki hakimiyeti Osmanlı İmparatorluğu tarafından da tanınmış oluyordu.⁽¹⁹⁷⁾ Çünkü Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na öngelen yıllarda İngiltere'yi bölgeden uzaklaştırmak için gücünün bütününü Körfez'e yoğunlaştıracak durumda değildi. İmparatorluk, Yemen'de, Makedonya'da ve Balkanlarda çıkan ayaklanmaları bastırmaya çalışmaktaydı. Oysa İngiltere, deniz üstünlüğünü kullanarak bölgeyi daha rahat etkileyebiliyordu.⁽¹⁹⁸⁾

(197) "Kuveyt" op.cit., s.688.

(198) Martin, op.cit., s.17.

I. Dünya Savaşı'nda imparatorluğun çökmesi, Almanya'nın yenilmesi ve Rusya'nın 1917'de savaştan çekilerek yalnızlık politikasına dönmesi İngiltere'yi bölgede tek egemen güç durumuna getirdi. Himaye anlaşmaları ve savaş sırasında yapılan ittifaklar sayesinde Yemen dışında Arap yarımadasının denetimi tamamen İngiltere'nin eline geçti. Bu arada daha sonra Irak'ı oluşturacak üç Osmanlı (Bağdat, Basra, Musul) vilayetinin kontrolünü de ele geçiren İngiltere, 1921'e kadar İran'ı da işgali ve denetimi altında bulundurdu.⁽¹⁹⁹⁾ Dolayısıyla bu dönemde Körfez'deki sistemin yapısı daha çok imparatorluk sistemini andırıyordu.

İngiltere'nin denetlediği Körfez'deki imparatorluk sistemi gevşek yapıli bir siyasal kontrol şeklindeydi ve askeri denetimi sembolik denecek kadar küçüktü. Bundan yararlanan İbni Suud Kuzey Yemen'in büyük bir kısmını denetimi altına aldı.⁽²⁰⁰⁾

Irak'ta ise İngiltere, gerek fiili işgaliyle gerekse savaş sonrasında oluşturulan Milletler Cemiyeti'nin manda sistemi aracılığıyla denetim kurmuştu. Nitekim İngiltere,

(199) İbid.

(200) Nitekim Nejd Sultanı İbni Suud ile Mekke Şeyhi Hüseyin arasında I. Dünya Savaşı sırasında başlamış olan rekabet Hüseyin'in İngiltere ile yaptığı anlaşmalara dayanarak 1916 Ekiminde kendisini Arap memleketlerinin Kralı ilan etmesi üzerine daha da kızışmıştı. Savaştan sonra, Hüseyin'in bir oğlunun Irak, diğer bir oğlunun Ürdün ve kendisinin de Hicaz Kralı olması, Haşimi ailesine Arap dünyasında büyük bir ağırlık sağlıyordu. Abdülaziz İbni Suud bundan da hoşlanmadı. Nihayet 3 Mart 1924'te Türkiye'de Hilafetin ilga edilmesi üzerine Hicaz Kralı Hüseyin'in 7 Mart 1924'te kendisini Halife ilan etmesi bardağı taşıran son damla oldu. Abdülaziz 1924 Ağustosunda Hicaz'a savaş açtı ve arkasından Ekim ayında Suud kuvvetleri Mekke'ye girdi. Nitekim 1925 Aralığında Cidde'nin Suudların eline geçmesiyle bütün Hicaz Abdülaziz'in eline düşmüş oluyordu. Böylece İbni Suud 1926 Ocağında kendisini Hicaz Kralı ve Nejd Sultanı ilan etti. İngiltere 20 Mayıs 1927'de de Cidde Anlaşmasıyla İbni Suud'u Nejd Sultanı ve Hicaz Kralı olarak tanıdı. 1932'de de bütün bu topraklar üzerindeki Suud egemenliği Suudi Arabistan Krallığı adını aldı. (Armaoğlu, Siyasi Tarih 1789-1960, s.522-23)

Şeyh Hüseyin'in oğlu Faysal'ın 1921'de Irak Kralı olmasında önemli rol oynamıştır. Ancak daha ilk günlerde beliren Irak milliyetçiliği karşısında denetim kurmakta güçlük çeken İngiltere, manda sistemini uygulamaktan bir ölçüde vazgeçerek Irak'la ilişkilerini antlaşmalar yoluyla düzenlemeye karar vermiş ve 10 Ekim 1922'de Irak'la bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşma, manda sistemini sona erdirmemekle beraber Irak'a iç ve dış işlerde sınırlı kontrol imkanı sağlıyordu, İngiltere 14 Aralık 1927'de de Irak üzerindeki kontrolünü biraz daha gevşeten ikinci bir anlaşma yaptı. Nihayet İngiltere 30 Haziran 1930'da yapılan anlaşma ile Irak'a tam bağımsızlık verdi. (201)

İran'a gelince bilindiği gibi bu devlet 1907 Anlaşması ile İngiltere ile Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştı. Rusya'da Çarlığın yıkılması üzerine, İngiltere tek başına İran üzerinde nüfuz kurma yoluna gitti ve 9 Ağustos 1919'da İran ile imzalanan antlaşmayla burayı da denetimi altına aldı. Sovyetler Birliği bir taraftan İran'ın kuzeyine askeri güç göndererek, diğer taraftan Azerbeycan da ayrılıkçı hareketleri destekleyerek buna tepki gösterdi. Sonuçta Rıza Şah'ın çabaları sonucu İngiltere ile İran arasındaki 1919 antlaşması 1921'de feshedilirken, İran ile Sovyet Rusya arasında 26 Şubat 1921'de bir Dostluk Antlaşması imzalandı. 1 Ekim 1927'de Sovyet Rusya ile İran arasında bir de Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. (202)

(201) Ibid., s.517-18.

(202) Ibid., s.525-26; Grayson, op.cit., s.18; Rubinstein, Soviet Policy toward Turkey..., s.60-61.

İngiltere'nin Körfez üzerindeki denetimi 1932'de manda yönetiminin sona ermesiyle belli ölçüde gevsemekle beraber 1930'da Irak'la İngiltere arasında karşılıklı savunma yardımını öngören ve İngiltere'ye hava üsleri kurma izni veren bir anlaşma imzalanmıştı.

Bu durumda İngiltere hâlâ gerek Irak'la gerekse İbni Suud'la ittifak halinde bulunuyordu. Ancak İngiltere diğer küçük şeyhliklerle de tebaiyet ilişkisi kurarken İran ile 1919 antlaşmasının feshedilmesinden sonra tekrar resmi bir ittifak ilişkisi kurması mümkün olmadı. Nitekim II. Dünya Savaşı'nın öncesine rastlayan 1930'lu yıllarda yine de İngiltere'nin bölgedeki denetiminin belli ölçüde gevşediği görülüyor. Bu dönem de Irak, İngiltere ile arasındaki ittifak ilişkisine rağmen, 1935'de İran, Afganistan ve Türkiye ile işbirliği ilişkisini geliştirerek bu devletlerle birlikte 1937'de Sadabat Paktını meydana getirdiler. Irak, İtalya'nın Etiyopya'yı işgali karşısında Avrupa'nın tepkisinin oldukça etkisiz kalması üzerine İngiltere ile olan ittifaktan ayrılarak kendisi gibi Sovyet işgalinden ve İtalyan tehdidinden çekinen bölgedeki diğer devletlerle ittifak yapmayı tercih etmişti.⁽²⁰³⁾ Öte yandan İran 1933'te Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve gerek Batılılara gerekse Sovyet Rusya'ya cephe alması üzerine, dış politikasını Almanya'ya kaydırды. Almanya ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler de genişleyerek bu devlet İran'ın dış politikasında Rusya'nın yerini aldı.⁽²⁰⁴⁾

(203) Martin, op.cit., s.20.

(204) Armaoğlu, Siyasi Tarih 1789-1960, s.526.

Bununla beraber İran, II. Dünya Savaşı'nın başında tarafsızlığını korumaya çalıştı. Fakat müttefiklerin Sovyetler Birliği'ne yapacakları askeri yardımın İran üzerinden geçirilmek zorunda oluşu, bu ülkenin 1941'de işgal edilmesine yol açmıştır. Rıza Şah, oğlu Muhammed Rıza (Şah) Pehlevi yararına tahttan çekildi.

Nitekim İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan zayıflayarak çıkması bölgedeki etkisini azalttığından güç dengesi sisteminin özelliklerinin bu dönemde az da olsa ortaya çıkmaya başladığı ileri sürülebilirse de, savaş sonrasında global uluslararası sistemin yapısı iki kutuplu bir görünüm kazanmış ve bunun etkisi bölgeye de yansımıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Soğuk Savaş ile ABD ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Doğu-Batı çatışmasının etkileri bölgede de görüldü ve bu doğrultuda Avrupa'da NATO ve Varşova Paktı, Güneydoğu Asya'da ise SEATO gibi askeri nitelikli savunma örgütleri oluşturulurken, Orta Doğu'nun bu bölgesinde de İran, Irak, Türkiye ve Pakistan, İngiltere'nin de katılımıyla olası bir Sovyet tehdidini caydırmak amacıyla 1955'te Bağdat Paktı'nı meydana getirdiler. Ancak Irak'ta 1958'deki darbeyle monarşinin devrilmesi ve İngiliz taraftarı Nuri Said Paşa'nın yerine General Kasım'ın gelmesi bu devletin Bağdat Paktı'ndan ayrılmasına neden olmuştur. (205)

Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması üzerine paktın adı CENTO olarak değiştirildi. Ancak bu dönemden, diğer bir

(205) Bkz. Supra, 65-6.

deyişle 1960'ların ortalarından itibaren bölgede güç dengesi sisteminin özelliklerinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Şüphesiz bunda global uluslararası sistemde soğuk savaşın sona ermeye başlamasının ve Küba ve Berlin krizlerinin arkasından Doğu-Batı arasında işbirliğinin gelişmeye başlamasıyla birlikte uluslararası sistemin sıkı iki kutuplu niteliğinin değişmesinin de büyük etkisi olmuştur. Diğer taraftan bu dönemde İngiltere, 1961'de Kuveyt'in ve hemen arkasından Aden'in (bu devlet 1967'de Güney Yemen adını aldı) ve 1971'de Körfez'deki diğer şeyhliklerin bağımsızlıklarını tanıdı. Öte yandan İngiltere gibi Fransa'nın da Orta Doğu'dan çekilmesiyle bu bölgede Mısır, İsrail, Suriye, Ürdün ve Lübnan gibi devletler de daha otonom bir dış politika sergilemeye başladılar. Nitekim yeni bağımsızlığına kavuşan Körfez ülkelerinin yanısıra İran, Irak ve Suudi Arabistan gibi bölge devletleri askeri kapasitelerini arttırmaya yöneldiler. Dolayısıyla önceki dönemlere göre bölge devletleri daha bağımsız bir tutum içine girdiler. Örneğin Irak'ın Pakt'dan ayrılmasının arkasından, İran'ın CENTO'da kalmakla beraber ABD ile ilişkilerinde esnekliğini koruduğu görülmektedir. İran, 1962'de ABD'nin kendi topraklarına füze yerleştirmesine karşı çıktı ve 1967'de de Sovyetler Birliği ile askeri nitelikli bir anlaşma yaptı. (206)

(206) Bkz. Supra., 92.

B. BASRA KÖRFEZİ'NDE GÜÇ DENGESİ:1970-78

1970'lerin başından itibaren Basra Körfezi'ndeki ilişkilerde dış faktörlerden çok iç faktörlerin, başka bir deyişle uluslararası sistemin yapısı yerine bölgesel sistemin kendi iç dinamiğinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu dönemde bölgede güç dengesi sisteminin hakim olduğu, dolayısıyla bölgesel politikalarda da sistemin davranış kurallarının etkin olduğu söylenebilir. Bu durum, özellikle 1973'den sonra daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim 1971'de İngiltere'nin Körfez'den çekilmesiyle birlikte İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın bölgede temel aktörler durumuna geldikleri görülmektedir. Bu dönemden sonra sözkonusu devletlerin üçü de OPEC'in 1973-1978 arası dönemde yaptığı zamlardan doğan gelir artışının etkisiyle askeri kapasitelerini arttırmaya yöneldiler.

Diğer taraftan, Körfez devletlerinin bölgesel politikalar üzerinde otonomileri artarken, süper devletlerle ilişkilerinde sistemin gereklerine uygun davrandıkları gözlenmektedir. 1972 Sovyet-İrak Dostluk Antlaşması bir tarafa bırakılacak olursa, bölge devletleri ile süper devletler arasında sürekli ittifak ilişkilerinin ve bağlayıcı taahhütlerin yerine, kısa süreli çıkarlara dayanan ilişkilerin sözkonusu olduğu görülmektedir. Kaldı ki Irak, 1970'lerin ortalarından itibaren Fransa ve ABD'ye yönelerek, Sovyetler Birliği'ne bağımlılığını azaltma ve ilişkilerini çeşitlendirme yoluna gitmiştir. Bu gelişmeler üzerinde, bu dönemdeki petrol gelirlerinin artmasının yanısıra, 1973'den

itibaren gerek Arap devletleri arasındaki işbirliğinin ve iletişimin gelişmesinin, gerekse Arap ulusculuğunun artmasının belirli oranda etkili olduğu sanılmaktadır. (207)

1. İran-İrak İlişkileri ve Cezayir Antlaşması

1968'de İngiltere'nin bölgeden çekileceğini açıklaması ve 1971'de çekilmesiyle birlikte daha önce de belirtildiği gibi bölgedeki devletlerin ilişkilerinde klasik güç dengesi sisteminin davranış kuralları egemen olmaya başlamıştır. Nitekim, 1968'de Irak'ta Baas partisinin yönetimi tamamen ele geçirmesi, Suudi Arabistan ve İran başta olmak üzere Körfez devletleri tarafından kuşkuyla karşılandı. Arkasından Irak'ın Şatt-ül Arap'ın tümü üzerinde egemenlik iddiaları ileri sürmesi üzerine İran, 1969'da, 1937 antlaşmasını feshettiğini açıkladı. Bu andan itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerde 1975'de yapılan Cezayir Antlaşmasına kadar çatışma havası hakim olmuştur.

a. İran ile Irak Arasındaki Sorunlar ve İlişkilerin Seyri

İran ile Irak arasındaki sorunların kökeni Osmanlı dönemine kadar dayanmakta olup 400 yıllık bir geçmişi vardır. XIX. yüzyılda Türk-İran sınırını belirlemek için 1823 ve 1847 Erzurum antlaşmaları yapılmış ise de sınır

(207) Kupchan, op.cit., s.45.

anlaşmazlıkları yine de eksik olmamış⁽²⁰⁸⁾ bunun üzerine İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınırı belirlemek için 1911'de Tahran Protokolü yapılmıştır.

Bu protokol iki tarafın İstanbul'da toplanacak karma bir komisyon teşkil edeceklerini ve sınır çizimini tam bir tarafsızlık ve hakkaniyet içinde tesbit edeceklerini hükme bağlamaktaydı. Bu aşamadan sonra teknik bir komisyon 1847 Erzurum antlaşmasının öngörüldüğü şekilde sınır çizimini arazi üzerinde yapacaktı. Protokol aynı zamanda sınırlar konusunda bir ihtilaf çıktığı takdirde tarafların çözüm yolunu bulabilmek için La Haye Daimi Adalet Divanı'na başvurmayı kabul ettiklerini içeriyordu.⁽²⁰⁹⁾

Ancak tarafların 1912'de İstanbul'da toplanmış olmalarına rağmen bir hareket plânı üzerinde anlaşmaya varamamaları üzerine Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın yanısıra İngiltere ve Rusya'nın da katılımıyla 1913'te İstanbul Protokolü imzalanmıştır.

Osmanlı Devletinin bu anlaşmaya göre, Muhammera/Hurremşehir/Liman rıhtımından başlamak üzere 4 millik bir arazi parçasını İran'a feragat ettiğini de belirtmek gerekir. Protokol hükümlerine göre, bu bölgede sınır sahile varabilmek ve ortadan tekrar denize uzanabilmek için 4 millik bir mesafe içinde Şattularabın tam ortasından geçecektir. İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti ve İran temsilcilerinden oluşan 4 kişilik bir komisyon sınır çizimine arazi üzerinde başladı. Bu çizim protokolde belirtildiğine göre, güneyde Şattularabın Arap Körfezine uzandığı noktadan başlayacak ve Kuzeyde Arafat'a kadar uzanacaktı. Komisyon, çalışmalarını sınır belirleme noktalarını belirleyerek ve gerekli haritaları çizerek ve toplantılarının zabıtlarını hazırlayarak 1914'de tamamladı. Bu zabıtlar "1914 Türk-İran sınır belirleme komisyonu zabıtları" ismi ile anılmaktadır.⁽²¹⁰⁾

Bu protokolle hem kara sınırı hem de Şatt-ül Arap ile ilgili sınır kesin olarak belirleniyordu.⁽²¹¹⁾ Ancak Lozan

(208) Irak Osmanlı idaresindeyken İran ile bir kısmı barış anlaşması diğer bir kısmı sınır düzenlemeleri ve iyi komşuluk ilişkileri kurulmasına yönelik olarak 16 adet anlaşma imzalanmıştır. (Iraq Republic, Ministry of Culture and Information, Iran's Hostility to Iraq, Follow-up of Statements by Khomeini and His Aides (Baghdadi: Ministry of Culture and Information, 1983), s.28.

(209) Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Irak-İran Çekişmesi, çev. Yabancı Dillerde Çeviri ve Yayın Dairesi (Ankara: İdeal Matbaası, 1982), s.34.

(210) İbid., s.34-35.

(211) Fahir Armaoglu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980 2.b., s.774.

Antlaşması ile Türkiye'nin Irak'tan çekilmesi ve İngiltere'nin bölgenin kontrolünü ele geçirmesinden sonra İran-İrak sınırında karşılıklı ihlaller oldu. Bu olayların 1932'de Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra daha da arttığı görülmektedir. 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne götürülen sorun hakkında, Cemiyet, doğrudan karşılıklı görüşmeler yoluyla çözülmesini tavsiye etmiştir. (212)

Bu arada, 1930'ların ortasında ortaya çıkan Sovyet ve İtalyan tehdidi ve İngiltere'nin caydırıcılığının yeterli görünmemesi üzerine daha önce de belirtildiği gibi İran, Irak, Türkiye ve Afganistan aralarında bir kolektif güvenlik anlaşması yapma gereği duymuşlar ve bu amaçla 1937'de Saadabat Paktı kurulmuştur. (213) Bu ittifak anlaşmasının hemen öncesinde İran ve Irak 4 Eylül 1937'de imzaladıkları antlaşmayla aralarındaki sınır sorununu çözmüşlerdi.

... Şatt-ül Arap konusunda anlaşmanın 2. maddesi ufak bir değişiklik getiriyordu. Sınır hattı konusundaki değişikliğe göre, Irak, Abadan karşısındaki küçük bir parçayı terk ediyor ve böylece sınır hattı dört millik bir uzaklıkta bir mesafede nehrin en derin noktası üzerinden geçiyordu.

İran, Muhammera kenti irtifacı üzerinde, 1913 protokolü gereğince yeni bir hak sahibi oluyordu. Bu iki istisnanın dışında, Irak-İran arasındaki sınır hattı Şattül-arabın İran sınırını takip ediyordu. (214)

Antlaşma'nın 3. maddesinde sınırla ilgili gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için bir Ortak Komisyon'un kurulması öngörülmüştü. Ancak her iki ülkenin de yetkileri

- (212) Bkz, Tareq İsmail, Iraq-Iran: Roots of Conflict (New York: Syracuse Univ.Press,1984), s.6-16.
(213) Sadaabat Paktı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi..., s.346-47; İsmail,ibid.,s.18; Mehmet Gönülöbol,et.al, Olaylarla Türk Dış Politikası:1919-1973, 5.b.s.111-12.
(214) Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, op.cit., s.35-36.

üzerinde anlaşamamalarından dolayı 1940'da komisyonun çalışmaları kilitlenmiştir. İran, komisyonun sadece danışma işlevi olduğunu Irak ise bunun bir yürütme organı olduğunu ileri sürüyordu. Bu anlaşma İran için Abadan'a serbest giriş imkanı sağladığı gibi Irak'a da Şatt-ül Arap'ın önemli bir kısmını kontrol imkanı sağlıyordu. (215)

Bununla beraber Irak'ın Şatt-ül Arap üzerindeki kontrol yetkisi konusunda zamanla anlaşmazlıklar oldu. Her iki devletin de 1955'te Bağdat Paktı'na girmesiyle birlikte sorun bir süre için dondurulmuş olmakla beraber 1958'de Irak'ta monarşinin devrilmesinden bir süre sonra bu devletin Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını açıklaması üzerine, özellikle 1959 yılından itibaren Şatt-ül Arap ile ilgili sorunlar tekrar gündeme geldi. Irak'ta 1968 darbesiyle yönetime Baas Partisi'nin gelmesi ve tüm Şatt-ül Arap üzerinde egemenlik iddiasında bulunmasına tepki olarak İran, 1969'da, 1937 anlaşmasını feshettiğini açıkladı. (216) Bundan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızla bozulmaya başladı.

(215) Martin, op.cit., s.38; Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, ibid., s.36.

(216) "İran'ın gerekçeleri iki iddiaya dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi Şattülarapta seyrüseferin düzenlenmesi için ortak bir idarenin kurulmasını öngören ve 1937 sınır anlaşmasında derpiş olunan Irak hükümetinin bir iş'ari tasarrufu idi. Diğer ise, 1937 yılında anlaşmanın imzası sırasında Irak'ın zahiren bağımsız olduğuna ve durumun değişmiş olduğuna ilişkin bulunuyordu... Ayrıca uluslararası seyrüsefere açık bir su yolu üzerinde sınır tesbitini sağlayacak tek çözüm Şattülarapta Thalweg hattının benimsenmesi olduğu gerekçesini her fırsatta tekrarlamaktaydı. Bu nedenle İran, Şattülarap üzerinde Irak hükümrancılığını ve nehir üzerinde 1937 anlaşması ile belirlenen seyrüseferi ihlal etmekte ısrarlı bulunuyordu." (Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, ibid.)

Öte yandan, Irak'ta Arap Sosyalist Baas Partisi'nin iktidara gelmesi, İran'ın Kuzistan⁽²¹⁷⁾ bölgesinde bulunan Araplar arasındaki milliyetçilik duygularını ortaya çıkarmış ve bu bölgede yer yer ayaklanmalar görülmeye başlanmıştır. İran, bir taraftan Irak'la Kuzistan bölgesindeki Arapların ittifakını önlemek, diğer taraftan Irak'ı anlaşmaya zorlamak için bu ülkenin kuzeyinde bulunan Kürtlere önemli ölçüde silah ve cephane sağlayarak Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a karşı ayaklanmasını desteklemeye başladı.⁽²¹⁸⁾

Bu dönemde İran, Başkan Nixon'un kendi adıyla bilinen Nixon Doktrini'nin Körfez'e uygulanış biçimi olan "iki Ayaklı" politika (twin pillar policy) olarak bilinen ve İran ve Suudi Arabistan ile ilişkilerin geliştirilmesini öngören ABD politikası çerçevesinde aldığı silahlarla ülke bir askeri cephane haline gelmişti.

Öyle ki 1970'lerde İran'ın askeri gücü kendi savunması için gerekli olanın çok üstündeydi. Şah, İran'ı dünyanın sayılı konvensiyonel güçleri arasına sokmak istiyordu. Nitekim 1973 Arap-İsrail Savaşı ve petrol krizi ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler Şah'ın bu düşünüyü gerçekleştirebilmesi için iyi bir fırsat oluşturmuyordu.⁽²¹⁹⁾ Söz konusu dönemde petrol gelirlerinde meydana gelen artış, Şah'ın 9

(217) Körfez'in kuzeyinde ve Şatt-ül Arap'ın doğusunda bulunan Kuzistan eyaleti İran'ın kalbi durumunda olup petrol ve doğal gaz yataklarının büyük bölümü bu bölgede bulunmaktadır. Eyalet merkezi olan Ahvaz kenti, kara, hava ve demiryolu ulaşımının merkezi olmasının yanında demir çelik tesislerine, petrol ve doğal gaz boru hatlarına sahip bir endüstri merkezidir. Hürremşehr, Abadan, Bender Hümeyni (eski adı Bender Şahpur) liman kentleri bu eyalette bulunmaktadır.

(218) İsmail, op.cit., s.19; Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi..., s.774.

(219) Rouhollah K. Ramazani, "Who Lost America? The Case of Iran", Middle East Journal, Vol. 36, No.1 (Winter 1982), s.15.

milyar dolar tutarında silah almasıyla sonuçlandı. (220)

iran, 30 Kasım 1971'de Körfezdeki Ebu Musa, Küçük Tamb ve Büyük Tamb adalarını işgal etti. Gerçi bunlardan Ebu Musa adasının işgali emirliklerden Şarjah ile varılan bir anlaşmaya dayanmaktaydı, Fakat Tamb adalarının işgaline Ra'sal Hayma emirliği karşı çıkmış ancak yeterli gücü olmadığı için işgali önleyememişti. Öte yandan iran'ın bu davranışı Irak'ın ulusal çıkarlarıyla da çatışıyordu. (221)

iran'ın sözkonusu adalarda hem ekonomik hem de stratejik çıkarları bulunmaktaydı. Ekonomik olarak önemli olması iran'ın bu adaları ele geçirerek kıta sahanlığı alanını genişletmek ve böylece yeni petrol kaynakları elde etmek istemesinden kaynaklanmaktaydı. Adaların stratejik önemi bir ölçüde sembolik olmakla birlikte, iran bu adalara sahip olarak Hürmüz Boğazı'ndan geçişin kontrolünü tamamen ele geçirmek istiyordu. iran aynı amaçla Sir Bani Yas ve Ebu Nuayr gibi Körfez'de başka adaları da işgal etmişti. (222)

Irak, iran ve ingiltere ile diplomatik ilişkilerini keserek sözkonusu adaların (Tamb Adaları ve Ebu Musa Adası) işgalini protesto etmekle beraber yine de, birkaç protesto notasının ötesinde ne Irak ne de bir başka Arap devleti iran'a karşı herhangi bir askeri harekette bulunmadı. (223) Fakat iran'ın bu davranışı Arap devletleri arasında da

(220) Bu konuda bkz. Kuniholm, "Retrospect" s.16.

(221) Martin, op.cit., s.48.

(222) Will D. Swearingen, "Source of Conflict Over Oil", Middle East Journal, Vol. 35, No.3 (Summer 1981), s.326.

(223) İsmail, op.cit., s.20.

huzursuzluğa ve özellikle Körfez devletleriyle ilişkilerinde soğukluğa neden olmuştur. (224)

Bununla beraber İran'ın yayılcı tutumu, özellikle 1968'de Irak'da denetimi ele geçirmesinden sonra Baas rejiminin Körfez'de egemenlik kurmak isteyen davranışları karşısında, fazla bir tepkiye de neden olmamıştır. Körfez devletleri, Şah'ın davranışlarından rahatsız olmalarına rağmen, güç dengesi sistemi içerisinde güçlü bir İran, Irak'ı dengeleyeceğinden çıkarlarına daha uygun gelmekte ve bu nedenle İran'ın davranışları karşısında sessiz kalmayı tercih etmekteydiler.

İran'ın da Baas rejimine karşı olması, Irak'ın Körfez'deki devrimci hareketleri desteklemesinden rahatsız olan bölgedeki diğer devletler için güvence oluşturmaktaydı. Çünkü Irak'ın bölgedeki ulusal kurtuluş hareketlerine ve bu doğrultuda Umman'da faaliyet gösteren "Arap Körfezi ve Umman'ın Kurtuluşu için Halk Cephesi" adlı örgütü desteklemesi ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri diğer Körfez devletlerini fazlasıyla tedirgin etmekteydi. (225) 1972 Nisanında Irak ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan antlaşmayla, iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktaydı. Antlaşma, Irak'ın bölgede egemenlik kurmasından endişe duyan Suudi Arabistan ve İran tarafından tepkiyle karşılandı.

(224) Limbert, op.cit., s.100.

(225) Bu konuda bkz. Michael Sterner, "Perceptions and Policies of the Gulf States Toward Regional Security and the Superpower Rivalry," Rubinstein ed., 1983, içinde s.29; Nakhleh, op.cit., s.13.

b. Cezayir Antlaşması

Irak ve İran arasındaki sınır sorunları 1971-74 boyunca devam ederken, bir taraftan da İran'ın desteklediği Kürtler Irak'ı zor durumda bırakmaktaydı. (226) Bir ortak cephenin oluşturulduğu 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında sınır çatışmaları bir süre için durur gibi olduysa da 1973'ün sonunda tekrar başladı. Sınır olaylarının tırmanması üzerine, Irak'ın 1974 Şubatında Birleşmiş Milletler'e başvurusu ve Örgütün arabuluculuk çabalarına rağmen çatışmalar 1974 Sonbaharında da devam etti. Bu arada İran, Kürtlerin ayaklanmalarını her türlü yardımı yaparak desteklemekteydi. Diğer taraftan Sovyetler Birliği 1975'in başında, Irak'a 1972 antlaşmasına dayanarak yaptığı yardımları arttırdı. Nitekim 1975 ilkbaharına gelindiğinde İran ile Irak arasında tekrar sınır çatışmaları beklenirken taraflar, aralarındaki sorunları Cezayir Antlaşması ile çözüme kavuşturdular. (227)

OPEC ülkelerinin 1975 Martında Cezayir'de yaptıkları zirve toplantısı sırasında Cezayir Başbakanı Bumedyen'in arabuluculuk çabaları sonucu, İran Şahı ile Irak Devrim Komite Konseyi Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin, birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve işlerine karışmama prensibine dayalı bir ortak bildiri yayınladılar. 6 Mart 1975 tarihini taşıyan bildiride taraflar şu kararlara varmışlardı: (228)

(226) İsmail, loc.cit; Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi..., s.774.

(227) Martin, op.cit., s.39, ayrıca bkz. Robert D. Tomasek, "The Resolution of Major Controversies between Iran and Irak," World Affairs, No.139 (Winter 1976-77), s.211.

(228) Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, op.cit., s.97.

1. Ülkeleri arasındaki sınırları, gerek 1913 İstanbul Protokolü'nü gerekse 1914 Sınır Saptanması Komisyonu'nun zabıtlarını esas alarak belirlemek.
2. İki ülke arasındaki nehir sınırlarını, "thalweg hattı" prensiplerine göre çözümlenmek.
3. Bu yapıldıktan sonra, taraflar ortak sınırları boyunca karşılıklı itimat ve güvenliği tesis edeceklerdir. Taraflar ayrıca yıkıcı amaçla sızmaları önlemek için sınırları üzerinde her türlü kesin ve etkin önlemleri almayı taahhüt etmişlerdir.
4. Taraflar yukarıdaki hükümleri topyekün bir düzenlemenin bölünmez unsurları olarak telakki etmekte ve bu unsurlardan herhangi birisinin ihlalinin Cezayir Antlaşmasının, ruhu ile uyumayacağını kabul etmektedirler.

Taraflar, bölgenin dış müdahalelere karşı tamamen kapalı tutulması konusunda da anlaşmışlardı. 42 yıllık anlaşmazlık böylece sona erdirilmiş oluyordu. Adı geçen antlaşmaya ek olarak iki ülke arasında imzalanan protokollerle taraflar sınır karakollarına, hayvan otlatılmasına, sınır akarsularından yararlanmaya, Şatt-ül Arap'ta gemi seferlerine ve karşılıklı kutsal yerleri ziyarete ilişkin konuları düzenlemişlerdi. Ayrıca taraflar ticaret, turizm, tarım ve balıkçılık konularını düzenleyen anlaşmalar yapmışlardır. (229)

Görüldüğü gibi Cezayir Antlaşması iki ülke arasındaki pek çok sorunu çözümlüyordu. İran ve Irak Şatt-ül Arap su yolu boyunca orta hat (thalweg) üzerinde, ortak egemenlik haklarına sahip olacaklardı. Bunun yanında İran, Kürtlere yardımları durduracak, taraflar birbirleri aleyhine propoganda yapmayacak ve özellikle Irak, Körfez'deki adaların işgali üzerine başlattığı İran aleyhindeki

(229) Mrion Farook-Sluglett, "What Price Arabism? Aspects of Iraqi Foreign Policy Since 1968," Richard Lawless ed., Foreign Policy Issues in the Middle East-Afghanistan-Iraq-Turkey-Morocco (England: Centre for Middle Eastern and Islamic Studies, 1985), içinde s.31-32.

propogandadan vazgeçecekti. Ayrıca taraflar birbirlerinin içişlerine karışmamayı da taahhüt etmişlerdi.⁽²³⁰⁾ Antlaşmada ayrıca, sınırların belirlenmesi konusunda ilgilenmek üzere bir Ortak Komisyon'un kurulması kararlaştırılmıştı. Bunun dışında, İran'ın 1969'da 1937 antlaşmasını feshetmesi ve 1971'de adaları işgaline tepki olarak Irak'ın sınır dışı etmiş olduğu 6500 Şii için tazminat ödenmesini ve çarpışmalar sırasında İran ve Irak'tan ayrılan Kürt mültecilere yardımcı görüşmek üzere birer komisyonun kurulması öngörülmüştü.⁽²³¹⁾

Cezayir Antlaşması'nın bir çok yönüyle güç dengesi sistemine uygun bir çözüm şekli olduğu görülmektedir. Her iki tarafta tırmanmanın büyük bir çatışmaya dönüşmesi korkusu ile karşı karşıya olduğu bir durumda sorunu savaş yerine anlaşmayla çözüme yoluna gittiler. Taraflar böylece güç dengesi sistemi içerisinde her devletin potansiyel bir müttefik olduğu düşüncesiyle, ileride olası ittifakları göz önünde bulundurarak sınırlı kazançla yetinmekteydiler.

İran'a göre, Irak'la aralarında askeri kapasitelerde bir denge olsa bile tırmanma devam ettiği sürece Irak'ın Sovyetler'den silah almaya devam etmesi bu devletin bölgedeki etkinliğini arttıracaktı. Irak'a gelince, zaten bu devlet bir taraftan İran'a değer taraftan Kürtlere karşı koymak zorunda kaldığı için zor durumda bulunmaktaydı.

(230) İsmail, op.cit., s.22.

(231) Martin, op.cit., s.39, ayrıca bkz. Robert Litwak, Security in the Persian Gulf. Vol. 2: Sources of Inter-State Conflict (Montclair, N.J.: Allanheld Osmun for the International Institute of Strategic Studies, 1981), s.7.

Nitekim İran'la yapılan antlaşma bu devletin Kürt ayaklanmasını kolayca bastırmasını sağlamış oluyordu.⁽²³²⁾ Ayrıca, Irak bu antlaşmayı, uzun dönemde komşularıyla olan ilişkilerinin düzelmesine yardımcı olacak ve Irak'ın Arap dünyasıyla tekrar bütünleşmesini sağlayacak bir araç olarak görmekteydi.⁽²³³⁾ Bunun yanında gerek Fırat suyunun paylaşılması sorunu gerekse Baas partileri arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle sürtüşme halinde olduğu ve potansiyel bir tehlike olarak gördüğü Suriye ile olası bir çatışmada bu devletle başa çıkabilmek için doğusuyla olan uzlaşmazlıklarını ertelemek ve en azından doğu sınırını güvence altına almak istiyordu.

Diğer taraftan Cezayir Antlaşması İran için başka bir takım avantajlar içeriyordu. Her şeyden önce İran, 1971'de Körfez'deki adaları işgal etmesinden dolayı ilişkileri bozuk olan bölgedeki devletlerle ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Oysa, Irak'ın Arap kamu oyununda İran aleyhinde yapmış olduğu propoganda bu devletin Körfez'deki devletlerle ilişkilerini geliştirmesini engellemiştir. Dolayısıyla, Irak'la varılan uzlaşma bu devletin bölgedeki propoganda faaliyetlerini engelleyebileceği gibi, İran'ın Kuzistan bölgesindeki Arapların özgürlük isteklerine verdiği desteği azaltması olasılığını da içermekteydi.⁽²³⁴⁾

(232) Bu konuda bkz. Martin, op.cit., s.40; Tomasek, op.cit., s.224; Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi..., s.775.

(233) Slugglett, op.cit., s.317.

(234) Martin, op.cit., s.40.

Aynı şekilde Irak için de, İran ile yapmış olduğu bu antlaşma komşusu Suudi Arabistan ve Kuveyt başta olmak üzere Suriye dışındaki diğer bölge devletleriyle ilişkilerini geliştirmesi açısından uygun bir fırsat olacaktı. Nitekim, Irak'ta 1968'de Baas'ın işbaşına gelmesi ve 1972'de bir Dostluk Antlaşması imzalayarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi Irak'ı, Suudi Arabistan ve İran'ın yanısıra bölgedeki diğer devletlerden de uzaklaştırmış ve yalnız bırakmıştı. Irak'ta 1968'de Baas'ın yönetimi tamamen ele geçirmesi ve potansiyel bir tehlike olarak görülmesi üzerine 1968'de İran ile Suudi Arabistan arasında kıta sahanlığı ile ilgili ve 1969'da Suudi Arabistan ile Kuveyt arasında, Tarafsız Bölgeyi ikiye bölen bir anlaşma yapılmıştı. Irak'ın Sovyetler'le ilişkileri doğrultusunda bu devletten silah alması ve bölgedeki ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemesi Körfez devletlerini tedirgin etmekteydi.

Nitekim, Irak ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin 1970'lerin ortalarından itibaren soğumaya başladığı görülmektedir. Bunda, 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan hemen sonra petrol fiyatlarındaki yükselişten dolayı Irak'ın petrol gelirlerinin büyük ölçüde artmış olmasının da etkisi olmuştur. Irak, ekonomik gelişmesini hızla tamamlayarak hem içerde hem de uluslararası alanda saygınlığını arttırmak istiyordu. Öte yandan Irak, bunun için gerekli yüksek teknolojiyi ise ancak Batı'dan sağlayabileceğine inanıyordu. Bu eğilim Irak'ın Batı ve Japonya ile ticaretinin hızla artmasını gündeme getirmiştir. Irak artık Batı dünyasının

ekonomik sistemine yavaş yavaş entegre olmaya başlamıştı. Bu çerçevede Irak'ta 1970'lerin sonlarına doğru artık komünistler yönetimden atılmaya ve tutuklanmaya başlamış ve 1978'de Vatansever Ulusal Cephe'nin (National Patriotic Front) faaliyetlerine son verilerek liderleri sürgüne zorlanmıştır. (235)

Sonuç olarak Cezayir Antlaşması'nın güç dengesi sisteminin önemli bir başarısı olduğunu söylemek gerekir. Taraflar klasik güç dengesi sisteminin davranış kuralına uygun olarak kapasitelerini arttırmak güdüsüyle hareket ederken savaş yerine görüşmeleri tercih etmişlerdir. Ayrıca antlaşma, taraflara başka bir takım avantajlar da sağlamıştır. Antlaşma, Irak için, İran-Kürt ittifakını sona erdirmesi açısından, İran için ise, Sovyetler'in bölgedeki etkinliğinin artmasını önlediği için önemlidir. Bunun yanında her iki taraf da karşılıklı düşmanca propogandaları durduracaklardı. Ayrıca her iki taraf da bu antlaşmayı Körfez'deki diğer devletlerle ilişkilerini geliştirmek için araç olarak kullanmayı amaçlanmaktaydı.

(235) Sluglett, loc.cit.

2. İran'ın Bahreyn ve Suudi Arabistan'la İlişkileri

Gerek Rıza Şah gerekse oğlu Muhammed Rıza Pehlevi (Şah) zamanında İran, Bahreyn üzerinde kontrol kurmak hatta bu ülkenin İran'ın bir parçası olduğunu iddia ederek Bahrayn'i ilhak etmek istemiştir. Bununla beraber Irak'ta Baas Partisi'nin başa geçmesi ile birlikte bu devletin radikal tutumu karşısında Körfez'deki geleneksel rejimlerle ilişkilerini geliştirerek bir ortak ittifak oluşturmayı amaçlayan İran, bu doğrultuda 1969'da Bahreyn'in kendi geleceğine kendisinin karar verebileceğini açıklamıştır. Nitekim 1970'te yapılan plebisit sonucunda Bahreyn halkı bağımsızlık istediğini ortaya koymuş ve ülke 1971 Ağustosunda bağımsızlığını kazanmıştır.⁽²³⁶⁾ Bağımsızlıktan hemen öncede İran ile Bahreyn arasında yapılan bir anlaşmayla kıta sahanlığı konusundaki sorun çözümlenmişti.

İran, Irak ile imzaladığı Cezayir Antlaşması'ndan hemen sonra Bahreyn'e yönelik herhangi bir talebinin olmadığını yineleyerek Manama'da, büyükelçilik açmıştır. Ancak 1979'da Şah'ın devrilmesiyle yönetimi Humeyni'nin ele alması üzerine İran, Bahreyn'le ilgili iddialarını tekrarlamaya başlamıştır. Ayatullah Sadık Ruhani 1979 Şubatında yaptığı bir açıklamada Bahreyn'in İran'ın ondördüncü ili olduğunu söylüyordu. İran, bir taraftan da Bahreyn'deki Şiileri yönetim aleyhinde kışkırtmaktaydı.⁽²³⁷⁾

(236) Martin, op.cit., s.48.

(237) İbid.; ayrıca bkz., Litwak, s.45-46.

Sözkonusu dönemde İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilere gelince, özellikle 1975'e kadar iki ülke arasındaki soğukluk, politika farklılıklarından ziyade Şah ile Kral Faysal arasındaki kişisel ve duygusal nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Kaldı ki her iki ülkede de anti-komünist yöneticiler işbaşında bulunmakta olup, hem İran hem de Suudi Arabistan Körfez'e yönelik olası Sovyet saldırısından endişe duymaktaydı. Bu doğrultuda İran ve Suudi Arabistan ABD'nin "iki ayaklı" politikası çerçevesinde bu devletle yoğun ilişkiler içerisindeydi. Ayrıca her iki devlet de Irak ve Güney Yemen'deki sosyalist ve marksist rejimlere karşı cephe almaktaydı. Nitekim İngiltere'nin bölgeden çekilme kararını açıklaması ve Baas rejiminin bir tehlike olarak algılanması üzerine, bu iki ülke, aralarındaki kıta sahanlığı sorununu 1968'de bir anlaşmayla çözmüşler ve potansiyel bir Irak tehlikesine karşı ittifak oluşturabilmek için aralarındaki engelleri kaldırma gereğini duymuşlardı. Bunların yanında gerek İran'da gerekse Suudi Arabistan'da rejim radikal İslamcılarının tehdidi altındaydı.⁽²³⁸⁾ Ancak hemen belirtmek gerekir ki Kral Faysal, Irak gibi İran'ın da Körfez'de egemenlik kurma niyetinden kuşkulandı. Suudi Arabistan ayrıca, Dofar ayaklanması sırasında Sultan Kabus'u desteklemek amacıyla İran'ın Umman'a asker göndermesinden de tedirgin olmuştu. Bunun nedeni Suudi Arabistan'ın Arap Yarımadası'nda Arap olmayan bir devleti görmek istememesiydi.⁽²³⁹⁾

(238) Bradley, op.cit., s.54.

(239) Limbert, op.cit., s.101.

Bunların ötesinde, iki ülke arasında OPEC içinde de bir takım anlaşmazlıklar söz konusuydu. İran, ekonomik gelişmesini petrolden elde edeceği gelirle gerçekleştirmeyi düşündüğünden petrol fiyatlarındaki artışların yüksek olmasını isterken, Suudi Arabistan bu artışların hep düşük tutulmasından yana olmuştur. Öte yandan Arap-İsrail çatışmasında da İran, diğer Arap devletlerinden farklı düşünmekteydi. İran bir Arap devleti olmadığı için bu çatışmaya fazla ilgi duymadığı gibi, İsrail'i 1960 öncesinde fiili (de facto) olarak da olsa (hukuki olarak değil) tanımıştı. Ayrıca İran, 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında uygulamaya konan ambargoya yönelik olarak, petrolün bir siyasal silah olarak kullanılmasına da karşı çıkmıştı. (240)

İran ile Suudi Arabistan arasındaki bölgesel işbirliğine gelince, yukarıda da belirtildiği gibi Suudi Arabistan, her ne kadar İran'ın Umman'a asker göndermesine soğuk bakmış olsa da kendisi de mali yardım yaparak ayaklanmanın bastırılmasına yardımcı olmuştu. Bununla beraber Suudi Arabistan, İngiltere'den boşalan yerin bir başka yabancı güç (ABD) tarafından doldurulmasına İran kadar sıcak bakmadığı gibi, İran'ın 1971'de Körfez'deki üç adayı işgal etmesinden de rahatsız olmuştu. (241)

1975'te İran ile Irak arasında Cezayir Antlaşması ile sorunların çözülmesi ve ilişkilerin gelişmesi doğrultusundaki engellerin ortadan kalkması ve aynı yıl Kral

(240) Bradley, loc.cit.

(241) İbid., s.54-55; Limbert, op.cit., s.100.

Faysal'ın ölümü ile birlikte iki ülke arasında daha sıcak ilişkilerin kurulması için kapılar aralanmış ve bundan sonra Şah'ın devrilmesine kadar İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin seyrinde bir gelişme görülmüştür. (242)

3. Irak'ın Suudi Arabistan ve Kuveyt ile ilişkileri

İran gibi Irak da Körfez'deki komşu devletlerle ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Bu doğrultuda Umman'daki ayaklanma sırasında desteklemiş olduğu "Umman'ın Kurtuluşu için Halk Cephesi" adlı örgüte yaptığı yardımı keserek ayaklanmanın bastırılmasına katkıda bulundu. Gerek Irak'ın bu davranışı gerekse bu devletin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde soğukluğun başlaması Irak'ın Suudi Arabistan ve Kuveyt ile ilişkilerinin düzelmesine götüren gelişmeler oldu. (243)

Irak, İran'la yapılmış olan Cezayir Antlaşması'ndan sonra, güç dengesi sisteminin davranışlarına uygun olarak Suudi Arabistan ile de benzer bir ittifakın ya da yakınlaşmanın yollarını aradı. Irak, Fırat suyu yüzünden Suriye ile anlaşmazlığından dolayı Suudi Arabistan ile ilişkilerini normalleştirerek en azından Suriye ile olası bir çatışmada bu devletin tarafsızlığını sağlamaya çalışıyordu. Bu çerçevede Irak, Suudi Arabistan ile olan sınır sorununu çözmeyi amaçlıyordu.

(242) Limbert, *ibid.*, s.101.

(243) Nakhleh, *op.cit.*, s.14.

Irak ile Suudi Arabistan arasındaki sınır, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi üzerine İngiltere'nin bölgede tek egemen güç haline geldiği sıralarda İbni Suud ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerle belirlenmişti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak, İngiliz mandası altına verilince İngiltere sınır sorunlarıyla ilgilenmeye başlamış ve 1922 Mayıs'ında Muhammera Anlaşması yapılmış, fakat İbni Suud rejimi bu anlaşmayı onaylamamıştı. (244)

İngiliz Yüksek Komiserliği ile İbni Suud arasında tekrar doğrudan yapılan görüşmeler sonunda 1922 Kasımında yapılan Uqair Protokolü'yle biri Irak, diğeri Kuveyt sınırında olmak üzere iki "Tarafsız Bölge" (Neutral Zone) oluşturuldu. Anlaşmaya göre, taraflar sınırın her iki yakasında tahkim yapmamayı üsleniyorlardı. Taraflarca onaylanan Uqair Protokolünde, Muhammera Anlaşmasında yer alan hacıların korunması ve karşılıklı kabile ayaklanmalarının desteklenmemesi konularına da atıfta bulunulmuştu. (245)

Tarafsız Bölge ile ilgili taahhütlerin yürütülmesi kolay olmamakla birlikte yine de bu iki devletin ittifak ilişkisi içinde olduğu sürece pek anlaşmazlık çıkmadı. Suudi Arabistan ile Irak arasında 1936'da bir ittifak anlaşması yapıldı. İbni Suud ile yapılan bu ittifak anlaşmasıyla Irak, Kuveyt'e yönelik niyetlerini gerçekleştirebilmek için Suudi Arabistan'ın tarafsızlığını sağlamaya çalışıyordu. Nitekim, 1936'da Körfez'deki devletlerle ilişkilerini iyileştirdikten

(244) Martin, op.cit., s.42.

(245) Ibid., s.43.

hemen sonra Kral Gazi, Kuveyt'in Irak'la birleşmesi gerektiği yolunda kamuoyu oluşturmaya başlamıştı. Yine aynı yıllarda Irak, kollektif güvenlik nedenleriyle Saadabat Paktı'na girmiş ve bir taraftan da Suudi Arabistan ile dostça ilişkiler kurulmasında yarar görüyordu. Bunun sonucu olarak iki ülke, 1938'de Tarafsız Bölge'nin ortak yönetimini öngören bir anlaşma yaptılar. (246)

Fakat 1958'de monarşinin devrilmesi ve 1968'de Baas'ın yönetimi tamamen ele geçirmesi, Suudi Arabistan ile Irak arasındaki ilişkileri tekrar gerginleştirdi. Baas rejiminin Suudi Arabistan aleyhindeki propogandalarından sonra bu devletin 1972'de bir antlaşma imzalayarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması, iki devlet arasındaki soğukluğu daha da arttırmıştı. (247)

Ancak Irak, Suriye'nin daha acil bir tehlike olarak ortaya çıkması üzerine, klasik güç dengesi sistemine uygun olarak İran ile olduğu gibi bu devletle de ilişkilerini düzeltmede yarar görüyordu. Bu çabaların bir sonucu olarak taraflar arasında 1975 Temmuzunda Tarafsız Bölge'yi tam ortadan ikiye bölen bir anlaşma yapıldı. (248) Benzer şekilde İran Devrimi ile birlikte bu devletin potansiyel bir tehlike olarak algılanması üzerine iki devlet arasında 1979 Eylülünde de bir güvenlik anlaşması yapılmıştır. (249)

(246) Ibid., ayrıca bkz. J.B.Kelly, Arabia, The Gulf and the West (New York:Basic Books,1980), s.276.

(247) Martin, *ibid.*, s.43.

(248) *ibid.*, s.44; Litwak, *op.cit.*, s.34; Kelly, *ibid.*, s.288.

(249) Martin, *ibid.*, s.44.

Diğer taraftan Körfez devletleriyle ilişkilerini düzeltmeye karar veren Irak, 1977 yılına kadar işgal etmiş olduğu Umm Kasr'ın ağzındaki kuvvetlerini geri çekerek Kuveyt'le olan ilişkilerini de geliştirmeye çalıştı. (250)

4. Suudi Arabistan-Kuweyt ilişkileri

Suudi Arabistan-Kuweyt sınırı da İngiltere ile İbni Suud arasında yapılan 1922 Uqair görüşmelerinin ürünüydü. Aynı anlaşma ile Suudi Arabistan ile Kuveyt arasında da bir Tarafsız Bölge oluşturulmuş ve petrol gelirlerinin paylaşılması kararlaştırılmıştı.

İngiltere'nin Kuveyt'ten çekilmesinden sonra Suudi Arabistan ile Kuveyt arasında 1963'te Tarafsız Bölge'nin bölünmesi ile ilgili görüşmeler başlatılmış, fakat 1969'a kadar bir anlaşmaya varılamamıştı. Nitekim 1968'de ki darbe ile Irak'ta Baas'ın yönetimi ele geçirmesi ve geleneksel rejimler açısından bir tehlike oluşturması üzerine bir anlaşma yaparak sorunların çözülmesi gereği ortaya çıkmış ve bu doğrultuda Suudi Arabistan ile Kuveyt arasında 1969'un sonunda Tarafsız Bölge'yi ikiye bölen bir anlaşma yapılmıştır. Bununla beraber yapılan anlaşma ile ekonomik konulardaki sorunlar da çözüme kavuşturulmuş olmasına rağmen Tarafsız Bölge'nin denize uzantısından oluşan bölgede bulunan Quaru ve Umm-al Maradin adaları ile ilgili sorun çözülememişti. (251) Kuveyt, kıyıya olan uzaklıkları 16 ve 25

(250) Irak ile Kuveyt arasında ilişkiler ayrıntılı bir şekilde son bölümde ele alınacaktır.

(251) Martin, op.cit., s.53, ayrıca bkz. Litwak, op.cit., s.40.

mil dolaylarında olan bu adaların kendi egemenliğinde olduğunu iddia ederken, Suudi Arabistan adaların Tarafsız Bölge'nin denize uzantısından oluşan bölüşülmemiş bölgede yer aldıkları için ortak egemenliğin sözkonusu olabileceğini ileri sürmekteydi. (252)

Suudi Arabistan sorunu güç kullanarak çözmeye karar vererek 1977 Haziranında sözkonusu iki adayı işgal etti. Suudi Arabistan'ın amacı hem Tarafsız Bölge'nin denize uzantısından oluşan ihtilafli bölgenin bölüşülmesi konusunda 1966'dan bu yana teklif etmiş olduğu görüş doğrultusunda Kuveyt'i ikna etmek (253) hem de Kuveyt'in Sovyetler Birliği ile 1976'da yapmış olduğu askeri yardım anlaşması doğrultusunda ülkesine Sovyet danışmanlarının gelmesini kabul etmemesini sağlamaktı. (254)

Kuveyt, önceki bölümde de değinildiği gibi 1964'te Doğu Bloku ile ticari ilişkilere başlamış, 1974'de silah alımı konusunda Sovyetler'le ilişkiye geçmiş ve bu, 1976'da bir anlaşmayla sonuçlanmıştı. Anlaşmada ayrıca 400 milyon değerindeki ve son derece sofistike silahların kullanımı konusunda Kuveyt ordusunu eğitmek için Sovyet danışmanların gelmesi de öngörülüyordu. Bu silahlar içinde gelişmiş tanklar, havadan havaya ve havadan karaya füzelerde vardı. Ancak Suudi Arabistan'ın baskısı üzerine, Kuveyt ile Sovyetler Birliği arasında yapılan nihai anlaşma, sadece havadan karaya füzeleri ve Sovyet uzmanların yerine de

(252) Swearingen, op.cit., s.323.

(253) ibid., s.325.

(254) Martin, loc.cit.

Mısırlı uzmanların gelmesini öngörüyordu.⁽²⁵⁵⁾ Kuveyt'in amacı, güç dengesi sistemine uygun olarak, Irak ve Suudi Arabistan'dan gelecek olası tehlikeyi Sovyetler Birliği ve ABD ile dengelemeye yönelikti.

5. Diğer Körfez Devletleri Arasındaki İlişkiler

İran Devrimi öncesinde Körfez'deki diğer devletler arasındaki ilişkilere bakıldığında Umman ile Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar ile Bahreyn arasında da birtakım sorunların olduğu görülmektedir.

Umman ile Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki sorunlar, aralarında resmi bir sınırın bulunmamasından kaynaklanmaktaydı. İngiltere, petrol ayrıcalıkları yüzünden Şeyhlikler arasındaki anlaşmazlıkları önlemek için bir sınır belirlemesine gitmiş fakat Musandam ve Batı sınırları ile ilgili anlaşmazlık çözülememişti. 1966 yılında ise Umman ile Abu Dabi arasında bir sınır anlaşması yapılmıştı. Umman, Dofar ayaklanması sırasında Birleşik Arap Emirliklerinin yardımına gereksinme duyduğu için Musandam sınırına ilişkin iddialarından bir süre için vazgeçmiş görüldü. Ancak ayaklanma sona erip desteğe ihtiyacı kalmayınca Umman, Ra's al-Hayma ile olan anlaşmazlıklarını tekrar gündeme getirdi. Bölgede petrol araştırmasının sözkonusu olduğu 1977'de Musandam sınırında Umman'ın Ra's al-Hayma ile Umman arasında tekrar anlaşmazlık çıktı. Ra's al-Hayma'nın petrol araştır-

(255) İbid, ayrıca bkz. Litwak, op.cit., s.40; Kelly, op.cit., s.172; Supra., s.105.

malarına başlaması üzerine Umman bölgeye asker ve savaş gemisi göndererek bunu durdurmaya çalıştı. Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in arabuluculuk çabalarına rağmen sorun 1978'de de devam etmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri, çatışmayı tırmandırmamak için Ra's al-Hayma'ya mali yardımı kesti. Ra's al-Hayma bu defa Kuveyt ve Sovyetler Birliği'nden yardım almaya başladı. (256)

Nitekim İran Devrimi'yle birlikte sorunun çözümüne yönelik baskıların artması sonucu Umman ile Birleşik Arap Emirlikleri arasında hukuki bir anlaşmaya varılamamış olsa da en azından fiili bir ittifakın gerçekleşmesi sağlandı.

Öte yandan Bahreyn ile Katar arasındaki ilişkilere gelince bu devletler arasında da Huvar adaları yüzünden anlaşmazlıklar vardı ve bu anlaşmazlık günümüzde de devam etmektedir. 16 küçük adadan oluşan ve bir adalar topluluğu görünümünde olan Huvar adaları Katar'ın hemen bitişiğinde bulunmaktadır. (257) 1976'da Katar Dışişleri Bakanlığı bu adaların Katar'ın bir parçası olduğunu açıklamıştır. 1978 Martında ise Bahreyn'in Huvar'da askeri tatbikat yaptığı görülmektedir. Her iki devletin de bu adalara sahip olmak istemeleri ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Bu ülkeler, adaların etrafındaki karasuları ve kıta sahanlığını ele geçirerek petrol gelirlerini arttırmak istemektedirler. (258) Nitekim adalar, petrol gelirleri hızla düşmekte olan

(256) Martin, op.cit., s.62.

(257) Huvar adalarının Katar'a uzaklığı yaklaşık 1 km'dir.

(258) Swearingen, op.cit., s.326.

Bahreyn'in kıta sahanlığının hemen uzantısında bulunduğundan buralara sahip olmak bu devlet için yeni petrol kaynaklarına sahip olmak anlamına gelecektir. Özellikle Suudi Arabistan başta olmak üzere sayısız girişimler yapılmış olmasına rağmen sorunun çözümüne yönelik herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. (259)

Bununla beraber, güç dengesi sisteminin davranış kurallarına uygun olarak, (260) İran Devrimi'nden sonra bu devletin hem bölgedeki diğer rejimler için bir tehlike haline gelmesi hem de bölgeyi egemenliği altına almasından duyulan endişe diğer devletleri, aralarındaki anlaşmazlıkları unutarak ittifak yapma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır.

(259) Bu konuda bkz. Martin, op.cit., s.63.

(260) Kaplan sistematığına göre, güç dengesi sisteminin 4. ve 5. kuralına uygun bir davranıştır.

Üçüncü Bölüm

BASRA KÖRFEZİNDE GÜÇ DENGESİ: 1978-1991

1970'lerin sonlarında ortaya çıkan gelişmeler bölgenin stratejik yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bir taraftan 1979 Şubatında Şah'ın aniden devrilmesi ve yıkılan monarşik rejimin yerine Şii ve İslam fundamentalizmini esas alan Ayatullah Hümeyni'nin İslam Cumhuriyeti'nin kurulması, diğer taraftan 1979'un Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ederek bölgedeki stratejik konumunu daha da avantajlı duruma getirmesiyle birlikte bir anda bölgedeki güç dengesi sistemi yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine, Körfez devletleri için, hem Sovyetler'den gelebilecek olası tehlikeye karşı hem de yeni Şii rejiminin bölgeye yayılma isteklerini engellemek ve çevrelemek amacıyla Körfez İşbirliği Konseyi'nin kurulması gereği ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ABD İran ve Afganistan'daki gelişmeler üzerine Nixon Doktrini'nde değişikliğe giderek Carter Doktrini çerçevesinde bölgedeki askeri varlığını arttırmaya karar vermiştir.

Nitekim sözkonusu dönemde bir taraftan İran-İrak savaşı diğer taraftan Kuveyt'in işgali Körfez bölgesinde güç dengesi sisteminin devamını tehlikeye sokmuş ve sistemde is-

tikrar ve güvenliğin korunması, hem bölge devletleri hem de ABD ve Batılı müttefikleri için ön plana çıkmıştır.

Önceki bölümlerde özellikle kavramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmış, bölge ülkelerinin siyasal ve toplumsal yapıları ana hatlarıyla da olsa ortaya konmuş ve bölgede güç dengesi tarihsel çerçevede, gerek bölge devletleri gerekse süper devletler açısından incelenmiştir. Bu bölümde ise, yukarıda ana başlıklar halinde değinilen krizler ve bunlar karşısında bölge devletlerinin ve süper devletlerin tutumları güç dengesi sistemi modeli çerçevesinde irdelenecektir.

I. İRAN DEVRİMİ

İran'da 1979 devrimiyle Pehlevi hanedanının iktidarının sona ermesi ve monarşinin yıkılması, bunun yerine Şii yönetimin iktidarı devralması, ülkelerinde oldukça önemli oranlarda Şii nüfusu barındıran Körfez bölgesindeki geleneksel monarşiler açısından sürpriz bir gelişme olmuştur. Bu başlık altında İran Devrimi'nin nedenleri, devrim süreci ve yeni rejimin dış politikası ele alınacaktır.

A. İRAN DEVRİMİNİN NEDENLERİ

İran Devrimi'ni anlayabilmek için onu meydana getiren ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenleri incelemek gerekir.

1. Ekonomik ve Toplumsal Nedenler

İran'daki devrimin oluşma sürecinde, 1973 petrol krizi ve arkasından ortaya çıkan gelişmeler oldukça önemli rol oynamıştır. Petrol fiyatlarındaki artışla birlikte İran'da hükümetin artan gelirine paralel olarak halkın yaşam standardında da bir iyileşmenin olması bekleniyordu. Gerçekten bu iyileşme ilk başlarda kendisini hissettirmişti. Nitekim OPEC fiyat artışlarının hemen öncesinde, 180 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, ertesi yıl 810 dolara ve bir yıl sonra da 1521 dolara çıkmıştır.⁽²⁶¹⁾ Çünkü, 1971'de varili 1.79 dolar olan ham petrolün fiyatı 1973 sonunda 11.65 dolara fırlamış ve bu doğrultuda hükümetin petrol gelirleri

(261) Norris S. Hetterington, "Industrialization and Revolution in Iran: Forced Progress or Unmet Expectation?," The Middle East Journal, Vol.36, No.3 (Summer 1982), s.362-63.

de 1972'de 2.3 milyar dolar iken 1974'te 18.5 milyar dolara ve 1977'de 20 milyar dolara çıkmıştır. (262) Bu arada 1970-78 arası dönemde ortalama yıllık büyüme oranı 11.4 olarak gerçekleşmiştir. Oysa bu oranın sanayileşmiş ülkelerde bile 3.1 dolaylarında olduğu görülmektedir. Yine aynı dönemde Gayri Safi Milli Hasıla 17 milyar dolardan 54.6 milyar dolara fırlamıştır. (263)

Ancak kontrolsüz gelişme ve sektörler arasında düzensiz harcama, ekonomide büyük bir dengesizliğe yol açmış ve toplumdaki istikrarı olumsuz şekilde etkilemişti. Gerçi zenginlikten herkes pay almaktaydı, fakat bu paylaşımın eşit olduğu söylenemezdi. Yoksul halkın durumu geçmişe göre biraz daha iyi olmakla beraber, gelir dağılımındaki eşitsizlikten dolayı nisbi olarak durumları daha da kötüye gitmekte, böyle olunca da sınıflararası uçurum giderek büyümekteydi. Ekonomik alandaki eşitsizliğin bu şekilde büyümesi sınıflar (Batı eğilimli liberal burjuva sınıfını oluşturan "Boutique" ile çoğunluğunu çarşı esnafının ve orta sınıfın oluşturduğu "Bazaar") arasında çatışmalara yol açıyordu. (264)

Hükümet vaadettiği iyi yaşamı bir türlü veremiyordu. Ülkede hemen hemen herkes durumundan şikayetçi olup genel bir hoşnutsuzluk hüküm sürüyordu. Gelir dağılımındaki dengesizlik bütün alanlarda kendini hissettiriyordu. Nitekim petrolden elde edilen gelirin önemli bir kısmı silahlanmaya

(262) Limbert, op.cit., s.103.

(263) Nasser Momayezi, "Economic Correlates of Political Violence: The Case of Iran," The Middle East Journal, Vol. 40, No.1 (Winter 1986), s.71.

(264) Bu konuda bkz. Limbert, op.cit., s.103.

ayrılmaktaydı. 1973'den 1978'e kadar geçen beş yıllık dönemde, ekonomik ve toplumsal ağırlıklı projelere ancak 30 milyar dolar ayrılırken, sadece 1977 yılı için savunmaya harcanan miktar 9.4 milyar dolardı. (265)

Öte yandan silahlanmaya ve genel olarak savunmaya yapılan aşırı harcama, yabancı şirketleri ve onların İran'daki ortaklarını memnun etmekte, teknisyen, uzman, yönetici ve satış temsilcisi gibi değişik isimler altında İran'a akın etmelerine neden olmaktaydı. Diğer taraftan milli gelirin sektörler arasında dengesiz dağılımı sonucu ortaya çıkan işgücü açığı, yabancıların da istihdamını gerektirdiğinden, 1976'da İran'da İngiliz, Fransız, Alman, Filipinli, Koreli ve Amerikalı yüzbinlerce yabancı bulunmaktaydı. Oysa Kaldığı böyle oldukça kalabalık bir yabancı toplumun İran'da bulunması, ülkede birtakım toplumsal rahatsızlıklara ve hoşnutsuzluklara neden oluyordu. (266)

Öte yandan Şah, ekonomik gelişmeye önem verirken, halkın dini duygularını pek dikkate almamıştır. Şah'ın amacının İran'ı modern ve laik görüntüsü ağır basan bir ülke durumuna getirmek olduğu anlaşılmaktaydı. Sanat festivaleri, gece kulüpleri, büyük restoranlar, gösterişli oteller, Şah'ın İran'da görmek istediği şeylerdi. Fakat Şah'ın düşüncelerini paylaşmayanlar İran'da çoğunlukta idi. (267)

(265) ibid., s.104.

(266) ibid., s.104-105.

(267) ibid., s.105.

Bir başka gerçek de, sağlam Şii kültürüyle yetişmiş ve orta sınıfa mensup ailelerin çocukları olan üniversite gençliğinin durumlarıydı. İran'ın dini ve geleneksel değerlerine ters düşen Batı'nın toplumsal ve kültürel değerlerini Şah'ın olduğu gibi kabul ederek taklit etmesi bunları rahatsız etmekteydi. Gençlere göre, ülke her geçen gün biraz daha Batı'nın etkisi altına giriyordu; ülkede porno, alkol ve lüks mallar alabildiğine bol bulunuyor ve kaynaklar ancak zenginlerin faydalanabileceği alanlara harcanıyordu. (268)

2. Siyasal Nedenler

İran'da siyasal yapı, kitlelerin siyasal katılım yönündeki taleplerini karşılayacak bir niteliğe sahip değildi. Sosyo-ekonomik gelişme ile siyasal gelişme arasındaki dengesizlik İran'daki istikrarın sarsılmasında önemli bir rol oynamıştır. Siyasal gelişme ile vurgulanmak istenen, katılımın gerçekleşmesini sağlayacak siyasal kurumların düzeyidir. Nitekim, modernleşme kaçınılmaz olarak yeni toplumsal sınıfların oluşmasına yol açarken, siyasal sistemin de kitlelerin taleplerini karşılayacak mekanizmaları geliştirmesi gereklidir. Çünkü kitleler, ya siyasal sistemle bütünleşecekler ya da sistemden yabancılaşıacaklardır ki bu ikincisi çatışmaların ve ayaklanmaların önemli bir nedeni olarak dikkate alınmaktadır. Başka bir deyişle siyasal kurumlaşma, yeni toplumsal sınıfların siyasete katılımını ve sistem içindeki güç dağılımının dengeli bir şekilde

(268) Ibid., s.106.

gerçekleşmesini sağlamaktadır. Katılımın en tipik şekli ise herkesin bildiği gibi seçim süreci ve parti sistemidir.

Bu kriterler ışığında İran'daki duruma bakıldığında, siyasal yapının oldukça geri ve ülkede siyasal gücün Şah'ın elinde toplandığı merkezi bir otoritenin sözkonusu olduğu görülür. Diğer taraftan ülkede, halkın siyasal katılım yönündeki beklentisi artarken, seçimlerde oy verme ve örgütlü siyasal faaliyetlere katılma ile ilgili demokratik normlar her geçen gün biraz daha azalmaktaydı. Nitekim altmışyedi yıllık anayasal hükümet döneminde birkaç istisna dışında doğru dürüst serbest seçimler yapılmamış, yapılanlar da rejime ve sisteme meşruluk kazandırmak için baskı ve kontrollü olarak gerçekleşmişti.⁽²⁶⁹⁾ Şah, 1977'de çıkarılan bir yasa ile ülkenin tek partili sisteme geçtiğini açıklamış ve "Diriliş Partisi"'nin dışında ki bütün partilerin faaliyetleri yasaklanmıştır.⁽²⁷⁰⁾ Şah'ın tek endişesinin Pehlevi hanedanının hayatîyetinin bekasını sağlamak olduğu anlaşılıyordu.

Bütün bunlar dikkate alındığında, devrimin nedenleri incelenirken siyasal kurumların gelişme düzeyi ile hızlı büyüme ve gelir dağılımındaki dengesizliğin birlikte değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Buradan hareket ederek siyasal kurumlar da aynı ölçüde gelişmiş olsaydı, büyümenin olumsuz etkilerinin bu boyutlarda olmayabileceği ileri sürülebilir. Başka bir deyişle, hızlı sosyo-ekonomik

(269) Momayezi, op.cit., s.78.

(270) Ibid., s.79-80.

gelişme, gerekli siyasal değişikliklerle bütünleştirilmeyince bu sonuç bir yerde kaçınılmaz olmuştur.

İran Devrimi'ni Şah'ın iç politikasına olduğu kadar dış politikasına yönelik bir tepkinin sonucu olarak da düşünmek gerekir. Nitekim İran, ABD'nin doğal müttefiki durumundaydı ve bu çerçevede Amerikan yönetimleri Körfez'deki ulusal çıkarlarını korumak düşüncesiyle bu ülkeye aşırı miktarda silah satmışlardı. Çünkü İran, Körfez'de 1000 km'lik kıyısıyla ve Sovyetler Birliği'nden bölgeye gelebilecek bir tehlike için tampon durumunda olmasıyla stratejik bir konuma sahipti. Dolayısıyla İran'ın bu jeo-politik özelliği ABD'nin Körfez bölgesine yönelik stratejisindeki önemini arttırıyordu. (271)

1972'de Başkan Nixon, nükleer silahların dışında Şah'a her türlü konvansiyonel silahın verilebileceğini açıklamıştı. Oysa aynı dönemde ABD, İsrail dışında bölgedeki hiç bir devlete bu şekilde bir açık bono vermemiştir. Nitekim 1973'de petrol fiyatlarının aşırı şekilde artması, Şah'ın silahlanma yönündeki amaçlarını gerçekleştirmesine yardım etmişti. 1977'de İran, ABD'den 6 milyar dolar tutarında silah alırken 12 milyar dolarlık da sipariş vermiştir. Şah, İran'ı dünyadaki sayılı konvansiyonel güçler arasına sokmak isterken, bir taraftan da Körfez'in polisliğini yapmak istiyordu. Halbuki İranlıların çoğu ABD'ye bu ka-

(271) Ann T. Shultz, "Iran: Descending Monarch," Current History (January 1979), s.37.

dar yakın olmayı bağımsızlığın yitirilmesi olarak görüyordu. (272)

Öte yandan Şah, ABD'den aldığı silahlarla bir taraftan bölgedeki durumunu güçlendirmeyi amaçlarken, diğer taraftan içerde oluşturduğu baskı yöntemiyle, ortaya çıkabilecek muhalefeti kontrol etmeyi düşünmekteydi. Gerçi Şah'ı ayrılıkçı hareketler ve kabile ayaklanmaları geçmişte de uğraştırmış ve bunlar ordunun yardımıyla bastırılmıştı. Fakat bu defaki daha öncekilerden oldukça farklı görünüyordu. Üstelik ABD, Şah'ı daha ziyade Sovyetler'in destekleyeceği bir iç ayaklanmaya karşı hazırlamış ve baskı rejiminin kitlelerde ortaya çıkaracağı hoşnutsuzluktan dolayı oluşacak böylesine ulusal bir muhalefet konusunda uyarmamıştı. (273)

B. MONARŞİYİ DESTEKLEYEN GRUPLAR

Bununla beraber, Şah rejimi, toplumun birçok kesimi tarafından desteklenmekte ve benimsenmekteydi. Bunların başında da doğal olarak, çoğu toplumun alt kesimlerinden gelmiş ve Şah sayesinde belli noktalara yükselmiş olan ordu mensupları ve iç güvenlik görevlileri gelmekteydi. Bu kesim Şah'ın devrilmesine kadar monarşiyi desteklemeye devam etti, ancak krizin önlenemeyeceği anlaşılınca çabalarından vazgeçtiler. (274)

(272) Ramazani, loc.cit.

(273) Shultz, loc.cit.

(274) Bu başarısızlıkta, rejim için bir tehlike oluşturmalarını önlemek amacıyla hava, kara ve deniz kuvvetlerinin Şah tarafından birbirleriyle rekabet halinde olacak şekilde örgütlenmiş olduğundan kriz sırasında bunlar arasında gerekli koordinasyonun sağlanamaması etkili olmuştur.

Monarşiyi destekleyen gruplardan bir diğeri de nüfusları oldukça kalabalık olan zengin sınıfı olmakla beraber Şah'ın bunları harekete geçirmeye yönelik hiçbir şey yapmadığı görülmektedir. Aslında bir siyasal parti vardı, fakat bu oldukça sınırlı sayıda kimseye açıktı. Dolayısıyla devrim ilerlerken bu kesimden birçok insanın ülkeyi terkettikleri dikkati çekmektedir. (275)

Diğer taraftan Şah'ın toprak reformu programı sayesinde durumları düzelmiş olan İran'daki zengin çiftçi kesimi de monarşiyi desteklemekteydi. Ancak Şah bu insanların desteğini harekete geçirmeye yönelik bir çaba göstermedi. Halbuki bunlar oldukça dindar kimseler olduklarından, devrimci liderler tarafından kolayca hareketin içine çekildiler. (276)

Bunların dışında rejimden birtakım maddi ve manevi çıkarları olan gönüllü destekçiler denebilecek çevreler, ayrıca teknokrat sınıfı ve bürokraside en üst makamların sahibi olan geleneksel elitler de Şah'ı desteklemekteydi. Ancak devrim sırasında bunlar da sonradan saf değiştirmişlerdir. İran'da vasıflı sanayi işçileri de monarşiyi destekleyen gruplar arasında sayılmakla birlikte, bunlar da daha sonra devrimi destekler bir tutum içine girdiler, hatta 1978 Sonbaharına doğru grevler yoluyla rejimin çökmesine katkıda bulundular. (277)

(275) Richard Cottam, "Revolutionary Iran," Current History, Vol.78, No.453 (January 1980), s.12.

(276) *Ibid.*, s.13.

(277) *Ibid.*

Gerçi 1963'den 1973'e kadar geçen dönemde hemen hemen toplumun bütün kesimleri rejimden memnun görünmekteydi. Çünkü bu dönemde hızlı ekonomik büyümeye karşılık enflasyonun düşük olmasından dolayı halkın reel gelirinde bir artış gözlenmişti. Ayrıca bu dönemde, işsizlik sözkonusu olmadığı gibi iş imkanı öylesine boldu ki İran, çalışmak için gelen ve çoğunluğunu Afganlı ve Pakistanlıların oluşturduğu yabancılara akınına uğramıştı. Fakat bu tarihten sonra gelir dağılımı hızla bozulurken, halkın daha iyi bir yaşam standardı yönündeki talepleri de artmaya başlamıştır. (278)

Nitekim Şah'ın ülkeyi terkettiği 1979 Ocagından daha bir yıl önce, Başkan Carter'ın bölgede en istikrarlı ülke diye söz ettiği İran'da, bir yıl sonra yok denecek kadar küçük bir azınlık dışında tüm ülke Şah'ın karşısına geçmiştir. Sözkonusu bu azınlık da kitlelerin Şah'ın aleyhine geçmesi karşısında desteklerini çekmiş ve Şah'ın safını terketmiştir.

(278) *ibid.*

C. MUHALEFET GRUPLARI

Devrimden önce İran'daki muhalefeti altı grupta toplamak mümkündür: (279)

- **Radikal İslamcılar:** Hüseyin Ali Muntazari, Muhammed Rıza Mehdavi-Kani, Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Seyyid Ali Hamaney gibi önemli isimlerin yer aldığı bu grubun çoğunluğunu Ayatullah Humeyni'nin arkadaşları oluşturmaktaydı. Başta "Bazaar" olmak üzere camileri ve dini okulları temel alan bu grubun en önemli ortak yönü, Şah'a ve monarşiye şiddetle karşı olmalarıydı.

- **İlımlı İslamcılar:** Bu grubu meydana getirenlerin başında Ayetullah Muhammed Şeriatmedari ve Hasan Tabatabai Komi gibi isimler bulunmaktaydı ve bunlar Şah'ı sert bir şekilde eleştirmelerine ve 1906 Anayasası'nda değişiklikler yaparak Şah'ın yetkilerinin sınırlandırılmasını istemelerine karşılık, monarşinin bütünüyle kaldırılmasına karşıydılar. Siyasal anlamda radikal islamcılardan çok milliyetçilere yakın olan bu grup, ekonomik ve toplumsal konularda tutucu görünmekteydi.

- **Milliyetçiler:** Ayatullah Mahmut Taligani, Mehdi Bazargan ve arkadaşlarının dahil olduğu bu grup, demokratik değerlere önem veren bir İslam Cumhuriyetini savunmaktaydı. Bunlar radikallerin İslami devlet düşüncesiyle birleşmekte, fakat otoriter ideolojilerine karşı çıkmaktaydı.

(279) İran'da devrim öncesi muhalefet grupları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Limbert, op.cit., s.107-108.

- **Liberaller:** Bu grubu oluşturanlar "Ulusal Cephe" mensupları, Mugaddem-Maraghei'nin Radikal hareketi ve Musaddık'ın büyük oğlu H. Metin-Deftari'nin Ulusal Demokratik hareketiydi. Temel olarak orta sınıf desteğine dayanan bu grup, Musaddık'ın çizgisini izlemekte ve radikal islamcılarının sloganlarından rahatsız olan pek çok kesimde bu grubu desteklemekteydi.

- **İlımlı Solcular:** Radikal islamcılarının toplumsal sorunları ve devrimci mücadeleyi doğru dürüst bilmediklerini iddia eden ve Mücahidin'in de içinde bulunduğu bu grup, dini, devrimci bir üslupla yorumlamakta ve toplumsal ve ekonomik alanda radikal değişiklikleri savunmaktaydı. Toplumsal sorunları sınıf çatışmasını temel alan yöntemlerle çözümleyen Mücahidin grubu, ılımlı islamcılarla ve milliyetçilerle daha rahat ilişki kuruyordu.

- **Radikal Solcular:** Tudeh, Fedayin, Peykar ve Ranjmaran gibi Marksist grupların üyelerinden oluşan bu grup, toplumsal ve siyasal alanda marksist devrimi savunmakta ve bu arada dini de reaksiyoner bir güç olarak görmekteydi. Bunlar daha çok üniversitelerde ve Kürtler, Baluçiler ve Türkmenler gibi azınlık ulusları arasında yaygın olarak bulunmaktaydı. Bunlardan en solda yer alan Fedayin, kapitalist ve emperyalist sömürüyü eleştirmekte ve iran'ın sosyalist bir devlet olması için çalışmaktaydı. (280)

(280) İrandaki sol gruplar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. James A. Bill, "The Politics of Extremism in Iran," Current History, Vol.81, No.471 (Jenuary 1982), s.10.

Bunlar arasında radikal islamcı grup denetimi ele geçirerek devrimi kendi istediği doğrultuda yönlendirmeyi bilmiştir. Şah'ın diktatörlüğü süresince sendikalar, siyasal partiler ve meslek örgütleri gibi meşru siyasal katılım yolları yasaklandığından, diğer gruplar faaliyetlerini rahatça sürdüremezken, daha çok camilere, dini okullara ve Bazaar'a dayalı bir örgütlenme yapısına sahip olan radikal islamcılar faaliyetlerini devam ettirmişlerdi. Ayrıca Hümeyni'nin kitleler üzerinde büyük bir prestijinin olması, Şah'a olan aşırı düşmanlığı ve kişisel karizması kendisine ve yakınlarına büyük avantajlar sağlıyordu. Bunun yanında çevresinde Haşimi Rafsancani ve Ayetullah Muhammed Baheşti gibi toplumu örgütlemeyi, propogandayı ve kamu oyunu harekete geçirmeyi gayet iyi bilen liderlerin olması Hümeyni'nin durumunu güçlendiren önemli etkenlerdi. Ayrıca bu gruba mensup insanlar halka daha rahat yaklaşabilmekte ve onlarla yakınlık kurarak etkileyebilmekteydi. (281)

Diğer taraftan kitlelerle iletişim kurmakta ve onları etkilemekte oldukça zorluk çeken liberaller ve Marksistler toplumu örgütlemeye ve gösteriler düzenlemeye yeterli görünmemekte, ayrıca bunlar halkın arasına girmekte güçlük çektikleri gibi kullandıkları dil de iletişim kurmalarını zorlaştırmaktaydı. Gazete aracılığıyla kurulmak istenen iletişim ise, okuyucu kitlesinin sınırlı oluşundan dolayı yetersiz kalıyordu. (282)

(281) Limbert, op.cit., s.109.

(282) Ibid. ayrıca bkz. Cottam, op.cit., s.14.

Bununla beraber yalnız dini muhalefetin Şah'ı tek başına düşürdüğünü söylemek mümkün değildir. Sol grupların yanında çeşitli meslek sahiplerinin, kamu görevlilerinin, öğrenci ve öğretmenlerin oluşturduğu orta sınıfın meydana getirdiği Ulusal Cephe devrimin başarılı olmasında ve sonuca ulaşılmasında oldukça önemli rol oynamıştır. (283)

D. DEVRİMİN ORTAYA ÇIKMASI VE GELİŞMESİ

Devrimin ilk belirtileri 1977'nin ilk ve Sonbaharında, Ulusal Cephe ile bağlantısı olan kişilerin Şah'a ve Başbakan'a yazdıkları mektuplarla, durumun kötüye gittiğini belirterek rejimi eleştirmeleriyle birlikte görülmeye başlamıştır. 1977 Ağustosunda ortaya çıkan ekonomik sorunların etkisiyle, Şah'ın, 1964'ten beri Başbakanlık yapmakta olan Amir Abbas Hoveida'yı görevden alarak, yerine tayin ettiği tecrübeli ve iyi eğitim görmüş bir bürokrat olan Jamshid Amuzegar, bir taraftan enflasyonla klasik yöntemlerle mücadele etmeye çalışırken, diğer taraftan ekonomiyi düzeltmek için sıkı bir program izledi. Fakat kredileri dondurması ve kamu harcamalarını azaltması bir çok sektörde durgunluğa yol açtı. Öte yandan Amuzegar'ın aldığı ekonomik tedbirler zengin sınıfı rahatsız etmekte, hatta bunlardan bir kısmının ülkeyi terketmesine yol açmaktaydı. (284)

Bütün bu gelişmelere rağmen devrim esas itibariyle 1978 Ocagında başlamıştır. Hükümetin, 1978'in Ocak ayında

(283) Limbert, ibid.

(284) ibid., s.111, ayrıca bkz. Cottam, loc.cit.

Hümeyni aleyhinde gayet aşağılayıcı bir açıklamada bulunmasının hemen arkasından, Hümeyni'nin kitleleri bir gösteri düzenlemeye çağırdığı mesajının "Ettela'at" gazetesinde yayınlanması üzerine, Kum'da yapılan gösteriler sırasında, polislin ateş açması sonucu bir çok kişi hayatını kaybederken çok sayıda kişi de yaralanmış ve tutuklanmıştır. (285) Bundan kırk gün sonra Şeriatmedari'nin çağrısıyla Tebriz'deki gösteriler sonucunda ise, halk bir anlamda şehrin kontrolünü ele geçirmiştir. Yine 1978'in başında Mucahidin, Fedayin ve Peykar gibi sol gruplar rejime yönelik saldırılarını yoğunlaştırmaya başladılar. (286) Nitekim rejime karşı düzenlenen gösterilerin her biri bir öncesine göre daha kanlı bir şekilde sonuçlanıyordu. Özellikle Mayıs gösterileri Tebriz ve Kum'da çok ciddi boyutlara ulaşmış ve hükümet güçleri Şeriatmedari'nin evini basarak iki taraftarını öldürmüştür. (287)

Bu arada, ABD Başkanı Carter'in insan haklarına yönelik girişimlerinden etkilenen Şah, bu doğrultuda bir takım liberalizasyon girişimleri başlatmıştır. Şah'ın, muhalefetin hareketini engelleyecek bir çıkış yolu olarak gördüğü bu durum, bir taraftan Ulusal Cephe ve Özgürlük Hareketi'nin faaliyetlerinin artmasına yol açarken, diğer taraftan entellektüel kesimden bir çok kimsenin içerde ve

(285) Limbert, *ibid.*, s.112; Mohsen M. Milani, "The Ascendancy of Shi'i Fundemantalism," *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.2-3.

(286) Bkz. Bahman Baktiari, "The Leftist Challenge: The Mojahidin-e Khalq and the Tudeh Party," *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.5; Nazor Alaolmolki, "The New Iranian Left," *The Middle East Journal*, Vol.41, No.2 (Spring 1987).

(287) Limbert, *loc.cit.*

dışarda insan hakları hareketleri ile temaslar kurarak örgütlenmesini sağlamıştır. (288) Nitekim Şah'ın liberalizasyon hareketi çerçevesinde 1978 Ağustosunda Mücahidin üyesi 201 mahkum salıverilmiş, üç ay sonra da Mucahidin grubunun lideri ve ilk merkez komitesinin hayatta kalan tek üyesi olan Mesud Rajavi serbest bırakılmıştır. (289) 1978 Eylülünde Hümeyni'nin, monarşinin yıkılması ve İslam Cumhuriyeti'nin kurulması yönünde halkı harekete geçmeye çağırmasıyla birlikte, oldukça büyük ve kalabalık gösteriler yapılmaya başladı. Bunun üzerine hükümet 7 Eylül'de, Başkent Tahran'ın da içinde bulunduğu onbir ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. (290)

Öte yandan, Şah'ın önce güç kullanmayı deneyip başarılı olamayınca uzlaşma yolunu tercih etmesi, hükümetin ise anlaşma ile güç kullanma arasında tereddüt ederek kararsız görünmesi, Hümeyni'nin tutumunda bir değişiklik yapmıyor ve halkın gözünde her geçen gün biraz daha prestijini arttırıyordu. "Şah gitmeli ve İslam Cumhuriyeti kurulmalı" diyen Hümeyni başka bir çözüme kesinlikle yanaşmıyor, özellikle bu noktada ne "monarşistler"le (Şeriatmedari grubu) ne de "liberaller"le (Ulusal Cephe ve Özgürlük Hareketi) uzlaşabiliyordu. (291) Şeriatmedari'nin değil, Hümeyni'nin tartışılmaz bir lider olarak ortaya çıkmasının temel nedeni de burada yatmaktaydı. Çünkü Şeriatmedari tam

(288) Bu konuda bkz. Mongol Bayat, "The Iranian Revolution of 1978-79: Fundamentalist or Modern?," The Middle East Journal, Vol.37, No.1 (Winter 1983), s.38.

(289) Baktiari, op.cit., s.5-6.

(290) Limbert, loc.cit.

(291) Ibid.

olarak ne monarşiye karşı çıkararak onu gayri meşru ilan etmekte ne de "Velayet-i Fakih" yönetimini kabul etmekteydi. Şah'ın gitmesini veya yetkilerinin azaltılmasını isteyen Şeriatmedari, ruhani bir lider olarak kalmayı tercih eden ve şiddet yanlısı olmayan ılımlı karakterde birisiydi. (292)

Nitekim, 1978'in Aralık ayında Mücahidin'in Tahran, Tebriz, Meshed ve Ahvaz'daki faaliyetleri ile birlikte devrim daha da olgunlaştı ve hükümete bağlı kuvvetler artık fazla bir şey yapamaz hale geldi. (293) Muharrem'in dokuzuncu ve onuncu günlerinde (11-12 Aralık 1978) Tahran'da yapılan gösterilerin önlenememiş olması, ordunun moralinin bozulmasında etkili olmuş ve artık askerler silahsız kitlelerin üzerine gitmek yerine üslerine karşı çıkmayı tercih etmeye başlamışlardı. 1979 Ocak ayında Meshed'deki kanlı çarpışmalar sonrasında askerlerin şehri terketmesi üzerine, Ayatullah Şirazi ile Tabata'i-Komi şehirde de-facto bir hükümet kurarken, Isfahan'da da Ayatullah Kademi şehrin kontrolünü ele geçirmiştir. (294)

Diğer taraftan Şah, 1978 Aralığında bir Ulusal Cephe politikacısı olan Şahbur Bahtiyar'ı Başbakanlığa getirmişti. Bahtiyar'ın ilk girişimi halkın desteğini kazanmak için ABD'den silah alımlarını durdurmak, İsrail ve Güney Afrika'ya petrol satımına son vermek, siyasal mahkûmları salıvermek, İran'ın CENTO'dan ayrıldığını açıklamak ve

(292) Milani, op.cit., s.4.

(293) İbid., s.6.

(294) Limbert, op.cit., s.113.

SAVAK'ı dağıtmak oldu. Bahtiyar'ın yaptıklarının bir yıl öncesine kadar hayali bile imkansızken, o gün için oldukça geç kalmış bir girişim olarak değerlendiriliyordu. Bu arada Ulusal Cephe, Şah ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Bahtiyar'ın Cephe'den atıldığını açıkladı. (295)

Şah'ın, 16 Ocak 1979'da tatil gerekçesiyle İran'dan ayrılması, başka bir deyişle ülkeyi terketmesi halk tarafından bir bayram havası içinde kutlanırken, bundan sonra gösteriler Bahtiyar aleyhine yapılmaya başladı. Öte yandan Şah'ın gidişi en çok orduyu etkilemiştir. Bu kesim Bahtiyar'ı pek sevmiyordu. Dolayısıyla birçok komutan ordudan ayrılmayı tercih ederken, bir kısmı muhalefetin safına geçti ve bir kısmı da ülkeyi terketti. Bu arada Hümeyni, 1 Şubat'ta sürgünde bulunduğu Paris'ten İran'a döndükten dört gün sonra Mehdi Bazargan'ı, Bahtiyar'ın yerini alacak olan geçici hükümeti kurmakla görevlendirdi. (296)

Artık sokaklarda, sonucu tayin edecek çatışmalar yaşanıyordu. 9 Şubat'da Tahran'ın doğusundaki hava üssündeki çarpışmalar sırasında, burada bulunan silahlar halka dağıtıldı ve silahlı halk kitlesi, Mücahidin ve Fedayin gerillaları ile birlikte polis istasyonlarına, hapishanelere ve SAVAK bürolarına saldırmaya başladılar. Öte yandan başsız kalan ve moral bakımından tamamen çökmüş durumda olan ordu, 11 Şubat'ta tarafsızlığını açıklayarak kışlasına döndü. Yine aynı gün devrim yanlıları Tahran'da tamamen kont-

(295) Ibid., ayrıca bkz. Cottam, op.cit., s.15.

(296) Cottam, ibid; Limbert, ibid., s.114.

rolü sağlayarak radyodan başarılarını açıklamakta, Bazargan ise resmen yeni hükümetin Başbakanı olmaktaydı. (297)

Bundan sonraki gelişmeler şu şekilde cereyan etmiştir. 1979 Mart'ında İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için referanduma gidilmiş ve halkın yüzde 99 oyu ile monarşiye son verilerek İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Geçici Bazargan hükümetinin hazırladığı anayasa taslağının benimsenmemesi üzerine, Ağustos'ta yapılan seçimlerle yeni bir anayasa hazırlayacak olan 73 üyeli bir Konsey (kurucu meclis) oluşturuldu. Hazırlanan yeni anayasa Aralık ayında yapılan referandum sonucu kabul edildi ve arkasından 1980 Ocak ayında yapılan seçimlerle de Ebu-l Hasan Beni Sadr Cumhurbaşkanlığına seçildi. Ancak Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanlığı içinde bir takım güç mücadelelerine neden olmuştur. Öte yandan 1980 Mart ve Mayıs aylarındaki genel seçimlerle oluşturulan ilk parlamentoda, 1979 Şubatında radikal İslamcılar tarafından kurulmuş olan "İslam Cumhuriyeti Partisi" büyük bir çoğunluk sağlamıştır. Arkasından bu Parti'nin önde gelen liderlerinden Muhammed Ali Rejai Meclis Başkanlığına bir süre sonra da Başbakanlığa getirilirken, hükümette Beni Sadr ile Rejai arasındaki mücadele de 1981 Haziranında Beni Sadr'ın görevden alınmasıyla sonuçlandı. (298) Bu arada İran, 1980 Eylülünde Irak'ın saldırısıyla kendini sekiz yıl sürecek bir savaşın içinde buldu.

(297) Limbert, ibid.

(298) Shahrough Akhavi, "Islam, Politics and Society in the Thought of Ayatullah Khomeini, Ayatullah Taligani and Ali Shariati," Middle Eastern Studies, Vol.24, No.4 (October 1988), s.419-20.

E. DEVRİM SONRASI MÜCADELE

Radikal İslamcılar ile diğer muhalefet gruplarının yollarının ayrılması, devrimden hemen sonra başlamıştır. Fedayin örgütü, geçici Bazargan hükümetinin hazırladığı anayasa taslağına karşı çıkarken, bunun dışa bağımlı kapitalizmi, emperyalist orduyu ve Amerikan askeri danışmanlarını hala savunan bir hükümet tarafından hazırlanmış bir metin olduğunu ileri sürmekteydi. Mücahidin ise, orduyu dağıtmadığı ve emperyalist anlaşmaları feshetmediği gerekçesiyle hükümeti eleştiriyordu. Geçici hükümetin hazırladığı anayasa taslağında başkanlık sistemine ağırlık verilirken, Ülemaya ayrıcalıklı bir konum sağlanmadığı halde Hümeyni, bir iki düzeltme yapılabileceğini ancak genelde olumlu bulduğunu açıklamıştır. Fakat gelişen olaylar üzerine seçimle Ülemadan oluşacak bir uzmanlar konseyinin (kurucu meclisin) oluşturulmasına ve yeni bir anayasa taslağı hazırlanmasına karar verildi. (299)

Nitekim yeni anayasayı hazırlayacak kurucu meclis seçimi, İran Devrimi'nden sonra rekâbet halindeki tüm grupların gücünü göstermesi açısından önem taşımaktaydı. Ancak Mücahidin grubunun, Şeriatmedari'nin desteklediği Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'nin ve diğer bazı küçük grupların, eşit şartlarda yapılmadığı gerekçesiyle seçimleri boykot etmeleri üzerine, 73 sandalyeden 50'sini kazanan radikal İslamcılar çoğunluğu elde ettiler. (300)

(299) Bu konuda bkz. Milani, op.cit., s.9-10.

(300) Ibid., s.10, ayrıca bkz. Baktiari, op.cit., s.8.

Kurucu meclis tarafından hazırlanan yeni anayasa geçici hükümetin hazırlamış olduğu anayasa taslağından oldukça farklıydı. Bir Fakih tarafından atanacak kuruldan oluşacak en üst organ durumundaki Ülema Kurulu, tüm yönetim ve yargı mekanizmalarının üstünde bir konuma sahip olacaktı ve "Yüksek Yargı Konseyi" adı verilen bu kurula tüm yasal konuları onaylama ve reddetme yetkisi tanınıyordu. Ancak, diğer adıyla "Velayet-i Fakih" adı verilen bu yönetim biçimine, Hümeyni'nin önderliğindeki radikallerin dışında bütün muhalefet grupları karşı çıkmaktaydı. (301)

Ulusal Cephe, yeni anayasayı, "devrimi hazırlayan düşüncelere karşı bir ihanet" olarak nitelerken Mücahidin, "tamamen yanlış bir düşünce", Fedayin ise, "monarşinin, yeni halifelik sistemi ile kamufle edilmesi" olarak görüyordu. Öte yandan, Bazargan, Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi ve Sünnü etnik azınlıklar da yeni anayasaya karşı muhalefetlerini çeşitli biçimlerde ortaya koydular. Fakat bunlardan en açık şekilde karşı çıkan, din adamlarının yönetimde bu ölçüde aktif rol almalarını istemiyen Şeriatmedari olmuştur. (302)

Ancak bir taraftan muhalefetin kendi aralarındaki ideolojik farklılık, bunların birlikte hareket etmelerini engellerken diğer taraftan Hümeyni taraftarı öğrencilerin 1979 Kasımında Amerikan elçilik görevlilerini rehin almaları

(301) Milani, *ibid.*, s.11.

(302) *ibid*; ayrıca bkz. Baktiari, *loc.cit.*

olayı muhalefet grupları arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. (303)

ABD'nin Şah'a tedavi amacıyla sığınma hakkı vermesine bir tepki olarak ortaya çıkan bu olaya karşı çıkan Bazargan, rehinelerin koşulsuz bir şekilde salıverilmesi doğrultusundaki isteği kabul edilmeyince istifa ederken, Mücahidin, Amerikan emperyalizmine korkusuzca meydan okuyuş olarak nitelediği olay karşısında radikal İslamcılara destek vermiştir. (304)

1979 Aralık ayında yeni anayasa için yapılan halk oylaması sırasında Şeriatmedari, anayasa aleyhinde bir fetva yayınladı ve arkasından Tebriz'de gösteriler düzenlenmesine öncülük etti. Hümeyni'nin Devrim Muhafızları, Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'nin Tebriz'deki merkezini basarak gösteriyi düzenleyenleri tutuklarken, Şeriatmedari de SAVAK'la ve Amerika ile işbirliği yapmakla suçlanıyordu. Bundan bir süre sonra da Parti dağıtıldı ve Şeriatmedari göz hapsine alındı. (305) Buna karşılık ilk başta karşı çıkan muhalefet grupları (Ulusal Cephe, Mücahidin, Tudeh ve diğer sol gruplar) ise oylama sırasında anayasayı desteklediler. (306)

Hümeyni, Şeriatmedari'nin Velayet-i Fakih'e muhalefeti gözönünde bulundurarak, ilk Cumhurbaşkanlığı seçimine

(303) Milani, ibid.

(304) ibid., s.12.

(305) Şeriatmedari 1986'da ölünceye kadar Kum'daki evinde göz hapsinde kaldı. Bkz. Milani, ibid., s.13.

(306) ibid., ayrıca bkz. Limbert, op.cit., s.134.

ülemanın katılmasını engelledi ve tarafsız birisi olarak tanınan Beni Sadr'ın seçilmesini sağladı. Ancak Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi, radikal islamcılar ile liberaller (modernistler) arasındaki mücadelenin de yolunu açıyordu. Kaldı ki sadece Hümeyni'ye yakın olduğu için bu göreve getirilmiş olan Beni Sadr'ın, halk arasında desteğinin olduğu söylenemezdi. Nitekim ilk parlamento seçimlerinde 234 sandalyeden 130'unu İslam Cumhuriyeti Partisi kazandı. (307)

Böylece mecliste çoğunluğu elde eden İslam Cumhuriyeti Partisi, ağırlığını hissettirdi ve Muhammed Ali Rejai önce Meclis Başkanlığına hemen arkasından da Başbakanlığa getirildi. Fakat Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında güvensizlik hat safhada olduğundan, bakanların niteliği üzerinde anlaşmaya varılamıyordu. Ancak sonuçta kabinede İslam Cumhuriyeti Partisi çoğunluğu sağlamayı başardı. (308)

Beni Sadr ile Rejai arasındaki mücadelede, Tudeh Partisi Rejai'yi dolayısıyla radikal islamcıları desteklerken, Mücahidin grubu Beni Sadr'ın arkasında yer aldı. 1981 Martından itibaren Beni Sadr ile Rejai arasındaki mücadele taraftarların Tahran sokaklarında çatışmalarına kadar vardı. Bu mücadelede tercihini Beni Sadr için yapan Hümeyni, 16 Mart'ta onu silahlı kuvvetlerin başkomutanlığına getirdi. Bu Beni Sadr için oldukça önemli bir başarı olmakla beraber meclis Rejai'yi desteklemekteydi. (309)

(307) Milani, ibid., s.14.

(308) ibid.

(309) Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi..., s.755.

Bu arada İslam Cumhuriyeti Partisi, Hümeyni'yi, Beni Sadr'ın bir darbe hazırlığı içinde olduğu ve dolayısıyla devrim için bir tehlike oluşturduğu yönünde ikna etti. Hümeyni, önce Beni Sadr'dan Mücahidin ile ilişkisine son vermesini istedi; arkasından Beni Sadr'ın bunu reddetmesi üzerine de ondan desteğini çekti. Hümeyni Beni Sadr'ı 10 Haziran'da başkomutanlık görevinden bir süre sonra 21 Haziran'da da Cumhurbaşkanlığından aldı. (310)

Bunun üzerine Beni Sadr, Mücahidin'in önde gelen liderlerinden Mesud Rejavi ile birlikte, 29 Temmuz 1981'de İran'dan gizlice ayrılarak siyasal yaşamının geri kalan kısmını Paris'te sürdürmeye başladı. Öte yandan 24 Temmuz'da yapılan seçimlerde Muhammed Ali Rejai büyük bir çoğunlukla Cumhurbaşkanlığına seçildi. (311)

Beni Sadr'ın ülkeyi terkettiği sırada içerde Devrim Muhafızları ile Mücahidin arasında kanlı çarpışmalar yaşanmaktaydı. 1981'in Haziran ve Temmuz aylarındaki olaylar sırasındaki 100'den fazla insan öldü. Bunlar arasında Aya-tullah Muhammed Baheşti'nin yanısıra 4 Kabine üyesi, 6 Bakan Yardımcısı ve 27 milletvekili de bulunuyordu. 1981 Ağustosunda ise Cumhurbaşkanı Muhammed Ali Rejai ve Başbakan Muhammed Javod Bahonar öldürüldü. (312) Bununla beraber Seyyid Ali Hamaney⁽³¹³⁾, Ali Ekber Haşimi Rafsancani Muhammed Rıza Mehdavi, Hadi Gaffari ve Muhammed Yazdi gibi

(310) Bill, op.cit., s.11-12.

(311) 14.642.552 oydan 12.900.609'unu almıştı. (ibid., s.12)

(312) İbid.

(313) Bu kişi 2 Ekim 1981'de Cumhurbaşkanı oldu.

önemli liderler hâlâ yaşıyordu. (314)

1981'in ikinci yarısında muhalefete yönelik baskılar ağırlaştırıldı. Bu doğrultuda 1982 Şubatında Mücahidin'in Tahran'daki merkezi basılarak liderlerinden Musa Kiyabani öldürüldü. Fedayin grubuna gelince, bunların 1982 Ocagında, İran'ın kuzeyindeki Amol şehrini ele geçirmeleri üzerine çıkan çatışmada bir kısmı öldürülmüş geri kalan önemli bir kısmı da tutuklanmıştır. (315)

Öte yandan diğer solcu örgütlerin etkilerinin azalması sonucu, radikal islamcılar, Moskova'nın yardımıyla kendisiyle işbirliğine gerek duyacağını düşünerek, islamcı hareketi başından beri destekleyen Tudeh'in bu durumundan yararlanan radikal islamcılar, 1983'e kadar bunları hareketlerinde serbest bırakmışlardı. Ancak bu tarihten sonra, Tudeh'in savaşı durdurma va Afganistan işgalini destekleme yönündeki isteklerinden rahatsız olan hükümet bunların da üzerine giderek yetmişten fazla üst düzey yöneticisini tutukladı. 1983 Mayısında ise daha önce Mücahidin'e yapıldığı gibi Parti'nin yasa dışı olduğu ilan edildi. (316) Oysa Tudeh, Mücahidin'den farklı olarak Hümeyni'nin liderliğine karşı çıkmamış ve islam Devrimi'ni desteklemişti. Tudeh'in düşüncesine göre, İran anti-emparyalist bir yönetime kavuşmuş ve ABD emperyalizmi ve onun karşı devrimci müttefikleri tarafından tehdit edilmekteydi. (317) 1983 sonuna gelindi-

(314) Ibid., s.13.

(315) Milani, op.cit., s.16-18.

(316) Ibid., s.19.

(317) Baktiari, op.cit., s.15.

ğinde İran'da, İslam Cumhuriyeti Partisi dışındaki bütün siyasal partiler ve gruplar yasaklanmış oluyordu.

F. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI

Başarılı bir dış politika ancak siyasal istikrarın sağlanması ile mümkündür. Oysa İran'da denetim tam olarak kurulamadığı için herkes farklı bir şey söylüyor ve dolayısıyla dış politikada bir çok seslilik yaşanıyordu. Bazıları, İran'ın komşuları ile barış içinde yaşamak istediğini açıklarken, diğer bir kısmı Saddam Hüseyin'i ve Körfez'deki Emirleri devirmekten ve devrimi tüm bölgeye yaymaktan söz ediyordu.

Bazargan'ın Başbakan oluşuyla birlikte, ilk iş olarak ABD'nin doğal müttefikliği konumuna son verilerek, ilişkilerin bundan sonra eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütüleceği açıklandı. Bazargan'a göre, İran'ın yeni dış politikasında bağlantısızlık ilkesi temel alınacaktı. Bu bir anlamda Musaddık'ın dış politikasına benziyordu. Musaddık'ın İran'daki İngiliz egemenliğine son vermeyi amaçladığı gibi aynı şekilde Bazargan da Amerika'nın ülkesindeki hakimiyetine son vermek istiyordu. (318)

Bazargan'ın bu doğrultuda yaptığı ilk iş, 12 Şubat 1979'da CENTO'dan ayrılma kararını açıklamak oldu. 1 Kasım 1979'da ise hem 1959 tarihli ABD-İran Savunma Anlaşması

(318) Ramazani, "Iran's Foreign Policy ...", s.204.

feshedilmiş hem de 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Anlaşmasının 5. ve 6. maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiği açıklanmıştır. (319)

Daha önce de belirtildiği gibi, 4 Kasım 1979'da bir grup öğrenci Tahran'daki Amerikan elçilik görevlilerini rehin alarak, 444 gün sürecek ve tarihe "Rehineler Krizi" olarak geçecek krizi başlatmışlardır. Öğrencilerin bu hareketi, özellikle 22 Ekim 1979'da Şah'ın tedavi amacıyla Amerika'ya sığınmasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştı ve öğrenciler Şah'ın kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. Hümeyni öğrencilerin bu hareketini tamamen desteklerken, rehinelerin koşulsuz olarak salıverilmesi isteği kabul edilmeyen Bazargan istifasını açıkladı. (320)

Diğer taraftan, İran'daki durumdan Amerika'nın çıkarları olumsuz şekilde etkilenmiş bulunuyordu. Stratejik ve politik kaybın dışında Amerika'nın bu ülkede milyonlarca değerinde yatırımı bulunmakta, (321) İran'a her yıl milyarlarca dolarlık silah satılmakta ve buğday ihraç edilmekteydi. Ayrıca 41000 Amerikalı çeşitli nedenlerle İran'da bulunuyordu. (322)

Nitekim, 9-19 Şubat 1979'da bölgeye gelen ABD savunma bakanı Harold Brown, Amerika'nın, Körfez'deki petrole yönelik yaşamsal çıkarlarını gerekirse askeri güç kullanarak savunacağını açıklamıştır. Brown ayrıca, ABD'nin Umman,

(319) Ibid., s.205.

(320) Ibid., s.206-207.

(321) 500 Amerikan firması İran'da üretimde bulunuyordu.

(322) Shultz, "Iran ...", s.36.

Somali ve Kenya ile askeri kolaylıkları içeren bir takım anlaşmalar yaptığını, bir büyük taşıyıcı güç ile çok sayıda savaş gemisinin Hint Okyanusu ve Arap Denizi'ne doğru hareket ettiğini ve Körfez'deki petrol sevkiyatının güvenliğini sağlamak için bölgedeki Amerikan gücünün arttırılacağını belirtmiştir. (323)

Yapılan tüm girişimlerin neticesiz kalması üzerine, 24 Nisan 1980'de ABD tarafından girişilen rehineleri kurtarma operasyonu tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. Bununla beraber Eylül ayından itibaren İran, Rehineler krizi ile ilgili bir çözüme yanaşmaya başlamıştır. Bunda, devrimin içerde belli bir olgunluğa erişmesinin, ABD'nin İran'ın 12 milyar dolarlık mal varlığını dondurmuş olmasının ve Irak'la sınır sorununun tırmanması üzerine Suudi Arabistan ile Irak arasında bir işbirliği kurulması girişiminin belirmesinden dolayı, Irak'la bir savaşın çıkma ihtimalinin iyice açığa çıkmasının büyük ölçüde etkili olduğu sanılmaktadır. (324)

Nitekim bir taraftan Irak'la savaşın başlaması, diğer taraftan Amerika'nın dondurulmuş olan İran'ın mal varlığını serbest bırakacağını açıklaması üzerine 21 Ocak 1981'de Rehineler krizi sona ermiştir. (325)

İran'da dış politikaya yönelik çok sesliliğin içerdeki mücadelenin sona ermesinden itibaren durduğu görülmektedir. Devrimden hemen sonra kurulan geçici Bazargan

(323) Ramazani, "Iran's Foreign Policy ...", s.207.

(324) ibid., s.209.

(325) Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi..., s.760.

hükümeti ve milliyetçiler, İran'ın Arap dünyası ile, Avrupa ile, ABD ile ve SSCB ile dengeli bir ilişki içinde olmasını istiyorlardı. Fakat içerde radikal islamcılarının kontrolü tamamen ele geçirmeleri ile birlikte bu durum değişmiştir. Bundan sonra dış politikada "ne Doğu ne Batı, her iki süper devletle işbirliğine hayır" temel slogan haline geldi. Ancak, Batı'ya karşı olmak, onlarla ticari ilişkiler kurulmayacağı, yani petrol satılmayacağı veya gıda maddeleri ve gerekli makina ve teçhizatın alınmayacağı anlamına gelmiyordu. (326)

Öte yandan, bu dönemde İran'ın ve Hümeyni'nin dış politikasının temeli İslam Devrimi'nin ihracına, diğer bir deyişle devrimin diğer ülkelere de yayılmasına dayanmaktaydı. Hümeyni'ye göre, İslam dini belli bir ülkeye ait olmayıp tüm insanlığın yararına bir sistem sunmaktaydı ve bütün insanların mutlak adalet içinde yaşamalarını amaçlamaktaydı. Hümeyni, temel amacının İslami Dünya Düzeni'nin kurulmasına çalışmak olduğunu açıklamakta sakınca görmediği gibi, tüm Müslümanların bu konuda kendine yardımcı olmalarını istiyordu. (327)

ABD'yi "Büyük Şeytan", Sovyetleri de "Küçük Şeytan" olarak niteleyen Hümeyni, Körfez devletleri için "Mini Şeytanlar" kavramını kullanıyordu. Hümeyni'ye göre, dünya bir tarafta ezenler (zalimler) diğer tarafta ezilenler (mazlumlar) olmak üzere iki kampa bölünmüştü ve Körfez

(326) Limbert, op.cit., s.137.

(327) Ramazani, "Iran's Foreign Policy...", s.208.

devletleri, ABD ve SSCB'nin önderliğini yaptığı ezenler kampına hizmet etmekteydi. Bunların bir kısmı ABD'nin diğer bir kısmı da Sovyetler'in müttefiki durumunda olup, onlara karşı çıkacak gücü kendilerinde göremiyorlardı. Körfez'de güvenliğin sağlanmasının tek yolunun bu bağların koparılması olduğunu vurgulayan Hümeyni, bunun için de bu devletlerin her birinin gerçek birer İslam Cumhuriyeti olmaları gerektiğini söylüyordu; aksi takdirde bu devletlerin süper güçlerle bağlarını koparmaları mümkün değildi. (328)

Öte yandan Hümeyni, diğer devletlerle ilişkilerinde de İslami Dünya Düzeni kurma ve devrimi yayma yönündeki niyetlerini gizlememekteydi. Örneğin 1989 Ocak ayında Gorbaçov'a yazdığı mektupta, gayet açık ifadelerle, Doğu ve Batı'nın, manevi eksiklikten dolayı, ideolojilerinin iflas ettiğini söyleyen Hümeyni, "bu ideolojik boşluğun tüm insanların kurtuluşunu sağlayacak İslami değerlerle doldurulabileceğini ve maddeci ideolojilerin gerek Doğu'da gerekse Batı'da insanlığın temel hastalığı olan ruhsal tatminsizlik krizinden onları kurtaramadığını" belirtiyordu. Ayrıca Hümeyni, Batı'da büyük bir memnuniyetle karşılanan "yeniden yapılanma" ve "açıklık" politikası için ise, yazdığı mektupta, Gorbaçov'un, "Marksist fantazi duvarlarını yıkarken, Batı'nın ve "Büyük Şeytan"'ın tuzağına düşmemesini arzu ettiğini" söylüyordu. (329)

(328) Ramazani, Revolutionary Iran ..., s.28.

(329) Ramazani, "Iran's Export of the Revolution: Its Politics, Ends and Means", Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.12.

Hümeyni'nin ifadelerinden, dış politikasının iki temel amaca yönelik olduğu anlaşılmaktaydı. Bunlardan biri, Doğu ve Batı'nın yaşam seklini dini inanç eksikliğinden dolayı reddetmek, diğeri ise devrimin diğeri bölge ülkelerine yayılmasıyla İran'ın hem İslam dünyasının en güçlü üssü olmasını sağlamak hem de bölgede tek egemen güç haline gelmekti.

II. İRAN VE AFGANİSTAN'DAKİ GELİŞMELERİN ETKİLERİ

İran ve Afganistan'da meydana gelen gelişmeler, bir taraftan bölgenin stratejik yapısında Sovyetler Birliği lehine önemli değişikliklere neden olmuş, diğer taraftan ise gerek ABD'yi gerekse bölge devletlerini güvenlik sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır.

Nitekim Afganistan'da 1978 Nisanında Sovyetler'in desteğiyle gerçekleştirilen darbeden sonra, ülkede iktidarı ele geçiren Demokratik Halk Partisi'nin muhalefetin yoğun baskısı karşısında denetimi sağlayamaması üzerine, Moskova 1979 Aralığında Afganistan'a askeri müdahaleye gerek duymuştu. Diğer taraftan, 1979 Şubatında İran'da Şah'ın devrilmesi, ABD'nin önemli bir müttefikini kaybetmesine neden olduğu gibi, bölge devletlerini de İran tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştı.

Bu doğrultuda ABD, 1970'den bu yana bölgeye yönelik politikasının temel çerçevesini oluşturan Nixon Doktrini'ni tekrar gözden geçirmek durumunda kalırken, Körfez ülkeleri de kendi aralarında Körfez İşbirliği Konseyi'ni oluşturma gereğini duydular.

A. KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ

Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, B.A.E. ve Umman'dan oluşan altı Körfez ülkesinin liderleri 1981 Mayıs'ında bir araya gelerek, gerek Afganistan'ın işgaliyle ortaya çıkan Sovyet tehdidinin önlenmesi, gerekse İran Devrimi'nin etkilerinin sınırlanması amacıyla Körfez İşbirliği Konseyi'nin oluşturulmasına karar verdiler. Körfez ülkelerinin liderleri birlik veya yakın işbirliği konusundaki arzularını daha önce çeşitli nedenlerle dile getirmiş olmalarıyla birlikte son üç yıl içinde meydana gelen gelişmeler böyle bir örgütün kurulmasını gerekli hale getirmişti.

Bu çerçevede Körfez İşbirliği Konseyi'ni ele almadan önce, böyle bir işbirliğini zorunlu hale getiren gelişmelere değinmekte ve bölge ülkeleri açısından tehdidin boyutlarını ortaya koymakta yarar vardır. Bu bağlamda özellikle Hümeyni'nin devrim ihracı politikası çerçevesinde İran Devrimi'nin ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgalinin etkileri üzerinde durmak gerekir.

1. Hümeyni'nin Devrim ihracı Politikası

Hümeyni, İran'daki İslam Devrimi'ni öncelikle komşu ülkelere yayılmasının, diğer bir deyişle devrim ihracının kendi misyonu olduğuna inanıyor ve çeşitli konuşmalarında bunun kendileri için zorunlu bir görev olduğuna yer veriyordu. Hümeyni, bu devletleri, İslami birer devlet olarak kabul etmediği gibi, bunların da İran tipi bir İslam Cumhuriyeti modelini benimsemelerini istiyordu.

Amacının bir "İslami Dünya Düzeni" kurmak olduğunu söyleyen Hümeyni, görevlerinin bunu en son aşamada gerçekleştirecek ve "ahir zaman"da gelecek olan "Mehdi"nin (onikinci imam) yapacağı göreve hazırlık niteliği taşıdığını belirtiyordu. Bu duruma göre, onikinci imam gelinceye kadar İslam devletleri "Fakih"ler tarafından yönetilecekti. Hümeyni'ye göre, İran Devrimi yalnız Şii toplumlara ve Müslüman ülkeleri hedef almayıp "ezilen ve baskı altındaki bütün toplumlara" hedeflemekteydi.⁽³³⁰⁾ Bundan dolayı devrimin bütün halklar tarafından kabul göreceği ve kolayca yayılacağı düşünülmemekteydi.

İran'ın amacının evrensel nitelikte oluşu, tüm komşu ülkeleri tedirgin etmekle birlikte, Körfez ülkelerinin monarşik yapıda olması oldukça kalabalık Şii toplumlarının yanı sıra, bu ülkelerin belli oranlarda İran uyruklu nüfusu içermesi ve birtakım etnik sorunlarla karşı karşıya bulunmaları bu ülkeleri daha duyarlı hale getirmekteydi.

Devrim ihracını İran'ın bölgedeki çıkarları açısından da gerekli gören Hümeyni'nin temel hedeflerinin, Basra Körfezi başta olmak üzere Afganistan, Lübnan, Orta Asya ve Sovyet Kafkasya'sı olduğu ileri sürülmekteydi. Sovyetler Birliği'nde Azerbaycan ve Türkmenistan, Körfez bölgesinde ise Irak'ın yanı sıra Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn özel hedefler olarak seçilmişti.⁽³³¹⁾

(330) Joseph A. Kechichian, "Containing the Iranian Revolution," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.2.

(331) Ramazani, "Iran's Export of the Revolution: Its Politics, Ends and Means," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.17.

İran'ın devrim ihracınının kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üç temel amaca yöneldiği görülmektedir. Bunlar, kısa vadede içeride İslam Cumhuriyeti'nin savunulması, diğer bir deyişle rejimin korunması, orta vadede İran'ın bölgesel güvenliğinin sağlanması, uzun vadede ise İslami değerlerin hakim olacağı bir dünya düzeninin kurulmasıdır.⁽³³²⁾ Bununla beraber birbirlerinden farklı gibi görünen bu amaçları gerçek anlamda birbirlerinden ayırmak mümkün olmadığından birlikte düşünmek gerekir.

a. Suudi Arabistan

Yaklaşık yüzde 5-10 dolaylarında oldukları tahmin edilen Suudi Arabistan'daki Şiiiler özellikle petrol bölgesi olan Hasa yöresinde bulunmakta olup, bu ülkede çalışan işgücünün yüzde 40-60 dolaylarında bir kısmını oluşturmaktadır. Bu ülkede örgütlü bir Şii muhalefeti bulunmamakla beraber, bu durum muhalefetin bütün bütün olmadığı anlamına da gelmemekteydi. Nitekim Şiiiler, toplumsal, siyasal ve ekonomik konularda kendilerine farklı davranıldığından şikayet etmekteydiler.

Suudi Arabistan ile İran arasında yetmişli yıllarda iyi ilişkiler kurulmuş, Körfez'in güvenliği ile ilgili konularda işbirliği yapılmış ve Suudi Arabistan bu dönemde İran ile dostluğu dış politikasının ayrılmaz bir parçası olarak görmüştü. İki ülke arasındaki bu dostluk ilişkileri

(332) İbid., s.14; Ramazani, Revolutionary Iran..., s.24.

zaman zaman ortaya çıkan bazı olaylardan etkilenmişse de iran'daki devrimin başlamasına kadar devam etmiştir. (333)

iran'daki gelişmelerden endişe duyan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal, 1978 Ağustosundaki bir açıklamasında bu gelişmelerin bütün dünyaya yönelik bir tehlike oluşturduğunu söylüyordu. Prens Fahd ibn-i Abd ül-Aziz ise, 16 Ocak 1979'da el-Cezire gazetesine verdiği demeçte, iran'daki durumun hem İslam dünyası hem de Orta Doğu'nun istikrarı açısından tehlike teşkil ettiğine dikkat çekmekteydi. (334)

Suudi Arabistan ile iran arasındaki ilişkilerin esas itibariyle iran'da Rehineler krizinin ortaya çıktığı ve Bazargan hükümetinin görevden ayrıldığı 1979'un Kasım ayından sonra bozulmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Suudi Arabistan'da ilk Şii gösterileri, 1979 Kasımında Muharrem ayının onuncu günü yapılan aşure kutlamalarını hükümetin yasaklamasına tepki olarak 90.000 kişinin katıldığı ayaklanma ile başlamıştır. İkinci büyük gösteri Hümeyni'nin iran'a dönüşünün yıldönümüne rastlayan 1980 Şubatında gerçekleşmiş ve göstericiler, petrol satışından elde edilen gelirin artmasına rağmen durumlarının düzeltilmediğini dile getirmişlerdir. Ancak Suudi yetkililere göre, ayaklanmaların nedeni ekonomik olmaktan ziyade iran'daki devrimden kaynaklanmaktaydı. (335)

(333) Kechichian, op.cit., s.16.

(334) İbid.

(335) Ramazani, Revolutionary Iran, s.40; Martin, op.cit., s.83.

Öte yandan 20 Kasım 1979'da bir grup isyancı Suudi Arabistan'ın Mekke kentinde bulunan Kabe'yi işgal etmişti. Bunların 200 ile 1000 dolaylarında olduğu ileri sürülmekle beraber, Fransa'dan gelen terör eylemlerine karşı yetiştirilmiş özel timin de yardımıyla isyanın bastırılması sırasında sadece 170 kişi yakalanabilmmişti. Çoğunluğunu Mısır, Kuveyt, Sudan, Irak, Güney Yemen ve Kuzey Yemen uyruklu kişilerin oluşturduğu isyancılardan 62'si idam edildi. Liderleri olan Suudi uyruklu Juhayman ibn Sayf al-Utaybi kendisinin Mehdi olduğunu ileri sürüyordu. (336)

Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkiler Mekke olayından sonra daha da gerginleşti. Gerçi İran'ın olayla doğrudan bağlantısının olduğunu gösteren herhangi bir kanıt bulunamamıştı. Fakat Suudi Arabistan hükümeti olayların arkasında yine de İran'ın olduğunu düşünüyordu.

En ciddi olaylar 24 Aralık 1981'de İranlı hacılarıyla Suudi polisleri arasında Medine'de çıkan çatışma sırasında yaşanmış olup olay sırasında yüzlerce İranlı yakalanarak, rejimi yıkmak ve gayri resmi faaliyetlerde bulunmaktan dolayı hemen sınır dışı edilmiştir. İran, "Müslümanların Hac dolayısıyla bir araya gelerek İsrail ve Amerika aleyhinde bulunamadıktan sonra hacı olamayacağını" ileri sürüyordu. Bu arada Rafsancani, yaptığı bir açıklamada Hac sırasında yaşanan olayların İran'ın devrim ihracı politikasının bir

(336) Bu kişi hükümetin modernleşme doğrultusundaki icraatlarını eleştirdiği için 1978'de tutuklanmış, fakat Suudlu yetkililer tarafından yargılandıktan sonra bırakılmıştı. Bkz. Martin, ibid., s.84.

parçası olduğunu açıkça söylüyordu.⁽³³⁷⁾ Dolayısıyla İran, Haç vazifesini mümkün olduğunca politize ederek kendi amacını gerçekleştirmek için araç haline getirmek istiyordu.

b. Kuveyt

Kuweyt'in durumu biraz daha farklıydı. Bir tarafında nüfusunun yüzde 95'i Şii olan İran, diğer tarafında nüfusunun yüzde 60'a yakını Şii olan ve toprakları üzerinde birtakım hak iddiaları ileri süren Irak bulunmaktaydı.

Ayrıca Kuveyt'te yüzde 25 oranında Şii, yüzde 14 oranında İranlı ve İran'daki devrime sempati ile bakan önemli sayıda Filistinli yaşamaktaydı.⁽³³⁸⁾ Nitekim İran'daki devrimden bir süre sonra Kuveyt'te de gösteriler düzenlenmeye başlandı. Bu olaylar Şiiilerin daha da politize olmasına neden olurken, İran-İrak Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irak'tan kaçan Şiiiler, Kuveyt'deki toplumsal rahatsızlıkları daha da su yüzüne çıkardı. Hükümet, olayların tırmanması üzerine Ayatullah Humeyni'nin yeğeni ve Kuveyt'teki Şiiilerin lideri olan Abbas Mutri'yi sınır dışı etti.⁽³³⁹⁾

1980 Temmuzunda İran Devrimi'nin ülkesindeki etkilerine dikkat çeken Prens Saad Abdullah el-Sabah

(337) Kechichian, op.cit., s.18. Haç olayları 31 Temmuz 1987'deki olaylarla doruğuna ulaşmıştır. Mekke'de 275'i İranlı 400 kişinin öldüğü Suudi polisleri ile hacılar arasındaki çatışmada, İran, olay sırasında 400'den fazla İranlı'nın öldüğünü 4000 kadarının da yaralandığını ileri sürmüştür. (ibid. s.18)

(338) Ramazani, Revolutionary Iran..., s.42.

(339) Martin, op.cit., s.85.

Kuveyt'in tehdit altında olduğunu söylüyordu. Bu arada Emir, 1980 yılı içindeki bombalama ve şiddet olaylarını önleyemedikleri için görevlerinden ayrılan 38 üst düzey devlet görevlisinin istifasını kabul etmek durumunda kaldı. Yine bu yıl içinde, hükümeti destekleyen "Al-Rai el-Am" gazetesi basılarak tahrip edilmiş, ayrıca elektrik santrali ve hava yollarına yapılan saldırılar sonucunda çok sayıda insan yaralanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Kuveyt hükümeti güvenlikle ilgili önlemleri arttırdı ve olayların üzerine daha sert bir şekilde gitmeye başladı. (340)

c. Bahreyn

Nüfusunun yüzde 70'ini ve ülkede yaşayanların tamamı dikkate alındığında yüzde 50'sini Şiilerin oluşturduğu Bahreyn, gerek İran'dan gerekse Irak'tan Kuveyt'e göre daha uzakta olmasına karşılık bu durum tehlikenin niteliğini değiştirmiyordu.

Çünkü Hümeyni de Şah gibi İran'ın güvenlikle ilgili çıkarlarını Basra Körfezi'nde üstünlük kurmakta görüyordu. Nitekim İran, tarih boyunca Kuveyt'ten Umman'a kadar bütün bölge ülkelerindeki siyasal gelişmeleri etkilemeye çalışmıştı. (341) Bunun en somut örneği özellikle 1602'den beri ilhak etmek istediği Bahreyn'de görülmüştür. Gerçi İran, Birleşmiş Milletler'in tavsiyesi üzerine 1970 Mayısında

(340) Bu konuda bkz. Kechichian, op.cit., s.10.

(341) Kechichian, op.cit., s.4; ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazani, 1941-1973 A Study of Foreign Policy in Modernizing Nations (Charlottesville: Univ. Press of Virginia, 1975), passim.

Bahreyn'e yönelik iddialarından vazgeçtiğini açıklamış ve bunun üzerine yapılan referandum sonucu Bahreyn bağımsızlığını kazanırken, Tahran ile Manama arasında da diplomatik ilişkiler kurulmuştu. (342)

Bununla beraber, İran'da devrim henüz tamamlanmadan Bahreynli yetkililer iki ülke arasındaki tarihsel ilişkiler çerçevesinde, bu gelişmelerin kendilerini olumsuz şekilde etkileyeceğinden kaygı duymaya başlamışlardı. Bahreyn Başbakanı Şeyh İsa İbn-i Salman el-Halife, 30 Kasım 1978'de yaptığı açıklamada, İran'daki olayların Körfez bölgesinin istikrarını olumsuz şekilde etkilemesinin kaçınılmaz olduğunu söylüyordu. (343)

Diğer taraftan iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmeye başlaması esas itibariyle İran Devrimi'nin önde gelen liderlerinden Ayatullah Sadık Ruhani'nin 1979 Temmuzunda, İran'ın Bahreyn üzerindeki geleneksel iddialarını tekrarlamaya başlamasıyla birlikte sözkonusu olmuştur. (344) Ruhani, açıklamasında, İran Parlamentosu'nun 1970'de İran'ın Bahreyn'e yönelik iddialarından vazgeçtiğine ilişkin kararının artık geçersiz olduğunu ve İran'ın hâlâ Bahreyn'i 14. ili olarak gördüğünü söylüyordu. Ruhani, açıklamasında ayrıca, Bahreyn'in İran benzeri bir İslami hükümet şeklini benimsemediği sürece ilhaktaki kararlı olduk-

(342) Bkz. Ramazani, *Revolutionary Iran*, s.49; Kechichian, *ibid*; Martin, *op.cit.*, s.48.

(343) Kechichian, *ibid.*, s.4;

(344) Bununla beraber 1979'un Şubat ve Haziran aylarında İran'daki rejimi desteklemeye yönelik gösteriler düzenlenmiş ve bunun üzerine Bahreyn'deki Şiilerin lideri Muhammed Ali Akri tutuklanarak hapsedilmişti. (Kechichian, *ibid.*)

larını ve bu doğrultudaki hareketleri destekleyeceklerini belirtiyordu.⁽³⁴⁵⁾ Öte yandan bu açıklamalar karşısında zor durumda kalan Bazargan, Ruhani'nin sözlerinin hükümeti bağlamadığını belirtmek gereğini duymuştu. Örneğin, Bazargan, 5 Ekim 1979'da yaptığı açıklamada İran'ın Körfez bölgesindeki hiçbir ülke üzerinde yayılmacı emelleri olmadığını söyledi.⁽³⁴⁶⁾ Ancak Bazargan, Kasım ayında ortaya çıkan Rehineliler krizi ile birlikte istifa ederek Başbakanlıktan ayrılmıştır.

Diğer taraftan 16 Aralık 1981'de, Bahreyn'de el-Halife yönetimine karşı düzenlenen darbe girişimi, Bahreyn'in İran'daki devrime yönelik gelişmelerden duyduğu endişelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Nitekim ele geçirilen kanıtlar bu darbe girişiminin arkasında İran'ın olduğunu göstermişti. Bu olay 1981 Mayıs ayında kurulmuş olan Körfez İşbirliği Konseyi tarafından da tepkiyle karşılandı ve üye ülkeler İran'ı komşu ülkelere yönelik darbe girişimleri düzenlemekten dolayı kınadılar. Bu arada Suudi Arabistan İçişleri Bakanı Bahreyn'de yaptığı bir açıklama sırasında, İran'ın Bahreyn'e yönelik girişimlerinin gerek Suudi Arabistan'ın gerekse KİK'nin durumunu açıklığa kavuşturduğuna dikkat çekerek, İran'ın faaliyetlerini devrim ihracı politikasının bir parçası olarak değerlendirdiğini belirtmekteydi.⁽³⁴⁷⁾

(345) Ibid., ayrıca bkz. Ramazani, "Iran's Islamic Revolution and the Persian Gulf," Current History, Vol.84, No.498 (January 1985), s.7; Ramazani, Revolutionary Iran..., s.49.

(346) Kechichian, ibid., s.5; Ramazani, Revolutionary Iran, s.49; The Middle East, "Iran Regime Girds Up for Winter," The Middle East, No.61 (November 1979), s.20.

(347) Kechichian, ibid., s.6-8.

Bu darbe girişiminden birkaç gün sonra Suudi Arabistan ile Bahreyn arasında içişleri bakanlarının iç güvenlikle ilgili konularda işbirliği yapmasını öngören bir anlaşma imzalandı. Diğer taraftan bu olay İran ile Bahreyn arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açtı ve Bahreyn, Tahran büyükelçisini geri çağırırken, İran'dan da Manama'da bulunan elçisi Hasan Shustri'nin rejim aleyhindeki gizli örgütlerle ilişkisi olduğu için yerine bir başkasının atanmasını istedi. (348)

Sonuç olarak İran Devrimi ile birlikte Körfez devletleri acil bir tehdit ile karşı karşıya kalmışlar ve özellikle Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt'te istikrarın korunması endişesi bunların bölgesel bir örgüt etrafında toplanmaları gereğini ortaya çıkarmıştır.

Dolayısıyla İran Devrimi'nin etkisiyle, Suudi Arabistan ile diğer Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi zorunlu hale gelmişti. Çünkü bir taraftan İran Devrimi, 1958'deki Irak Devrimi gibi, yirmi yıl sonra tekrar bölgede bulunan monarşileri tehdit ederken, diğer taraftan devrimle birlikte bu devletin olası bir Sovyet tehdidine karşı tampon işlevi de tehlikeye girmiş bulunuyordu. Bütün bunlara Afganistan'ın işgaliyle ortaya çıkan durum da eklendiğinde, bölgede güç dengesinin

(348) Ibid., s.8-9; Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin iç güvenlik konusunda aldığı önlemler konusunda bkz. Mc Naugher, op.cit., s.131-132. Söz konusu darbe girişiminden bir ay sonra Bahreynli yetkililer bir KİK Çevik Kuvveti (acil müdahale gücü) oluşturulması çağrısında bulunmuşlardır. Bunun daha çok iç güvenlik konularına yönelik olması düşünülmüyordu. Bu doğrultuda ilk girişim 1983 Ekiminde başlatılmıştır.

korunmasının acil bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Şayet önlem alınmazsa bölgede bulunan monarşilerin geleceği tehlikeye girebileceği gibi, sistemin hiyerarşik veya iki kutuplu sisteme dönüşmesi de sözkonusu olabilirdi.

Bu durum Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'daki monarşilerin devrimin etkilerinin yayılmasını önlemek amacıyla Kutsal İttifakı oluşturmak zorunda kalmalarını hatırlatmaktadır. O zaman da Avrupa güç dengesinin temel aktörleri, bir taraftan Fransız Devrimi'nin etkilerini sınırlamak, diğer taraftan Napolyon'un sistemin tümüne başat duruma geçme ve sistemi bir hiyerarşik sisteme dönüştürme eğilimine karşı ittifak etmek zorunda kalmışlardı. (349)

2. Afganistan'daki Gelişmelerin Etkileri

Sovyetler Birliği'nin 27 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgali de⁽³⁵⁰⁾ Körfez devletlerini tedirgin eden ve işbirliğini zorunla hale getiren bir gelişme olarak görülmüştür. Nitekim İran'da Şah'ın devrilmesi bir tampon durumundaki bu ülkenin konumunu altüst etmiş ve bölgedeki devletler Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını düşünmeye başla-

(349) Avrupa güç dengesinde, devletlerin bu davranışları güç dengesi sisteminin 4. ve 5. kuralına örnek olarak gösterilebilir. Avrupa'daki sözkonusu gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Toktamış Ateş, Siyasal Tarih I, (İstanbul: İstanbul Üniv. yayınları 1989), s.203-206; Armaoğlu, Siyasi Tarih: 1789-1960, s.44-47; David Thomson, Europe Since Napoleon (England: Hazel Watson and Viney Ltd., 1966), s.96-98.

(350) Sovyetler Birliği 14 Nisan 1988'de Pakistan'la BM nezdinde Cenevre'de varılan anlaşma sonucu 15 Mayıs 1988'den itibaren Afganistan'dan askerlerini çekmeye başlamış ve bunu 1989 sonunda tamamlamıştır.

mışlardı. Arap monarşileri, şimdi bir taraftan islam radikalizmi diğer taraftan Sovyet tehdidi olmak üzere iki tehlike arasında bulunmaktaydı.

Körfez devletlerini endişelendiren, ABD'nin bunu gerekçe göstererek bölgedeki askeri varlığını arttırmak isteyeceği ve dolayısıyla bölgenin bir anda sıcak bir çatışma alanı haline dönüşeceğiydi.⁽³⁵¹⁾ Gerek Suudi Arabistan gerekse diğer Arap monarşileri, hem uluslararası hem de bölgesel forumlarda Sovyet işgalini kınamışlar ve yabancı güçlerin derhal geri çekilmesini istemişlerdir. Suudi Arabistan Kralı Fahd, Sovyetler'in amacının, "İran ve Afganistan'daki fundemantalist islami hareketi çevreleyerek ülkesinde yayılmasını önlemek, Körfez'deki limanlar aracılığıyla sıcak sulara çıkmak ve bölgedeki petrolün denetimini ele geçirmek" olduğunu söylüyor ve bütün bunların bölgedeki tüm devletleri tehdit ettiğini belirtiyordu.⁽³⁵²⁾ Müslüman ülkelerin 1980'in Ocak ayında İslamabat'da bir araya geldikleri İslam Konferansı'nın olağanüstü toplantısında, Sovyetler Birliği kınanarak, Kabil'deki yeni rejimle her türlü ilişkinin kesilmesi kararlaştırılmış ve tüm dünyadaki Müslümanların Afgan halkının Sovyet işgaline karşı yürüttüğu mücadeleyi sonuna kadar desteklemesi istenmiştir.⁽³⁵³⁾ Böylece bütün Körfez ülkeleri işgali kınamakta ve Sovyet askerlerinin koşulsuz ve derhal geri çekilmesini istemekteydi.

(351) Ramazani, *Revolutionary Iran...*, s.119.

(352) *Ibid.*, s.120.

(353) *Ibid.*, ayrıca bkz. Ralph H. Magnus, "Afghanistan and Gulf Security: A Continuing Relationship," Robert G.Darius et. al. ed., *Gulf Security into the 1980s* (Stanford, California: Hoover Ins., 1984), içinde s.25.

Körfez ülkeleri bu doğrultuda, Brejnev'in 1980 Aralığında Hindistan'ı ziyareti sırasında, Körfez'in tarafsızlaştırılması için bir uluslararası konferans toplanması önerisine soğuk bakmışlar ve geri çevirmişlerdir. Bölge ülkeleri böyle bir önerinin kabul edilmesinin Sovyetlerin Afganistan'daki varlığını kabul etmek anlamına geleceğini düşünüyorlardı. (354)

Afganistan'daki gelişmenin bölge devletlerine en büyük etkisi bölgesel işbirliğinin gerekliliğini ortaya çıkarması ve güvenliklerini ancak birbirlerine dayanarak sağlayabilecekleri yönündeki inancın güçlenmesine yol açması olmuştur.

Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Velihaht Prens Suud el-Faysal, "el-Cezire" gazetesine yaptığı açıklamada, "Afganistan'ın işgalinin, bölge devletlerinin kendi güvenliklerini ve öz kaynaklarını korumak için kendi kendilerine dayanmak zorunda oldukları gerçeğini teyid etmiştir." (355) diyordu.

Körfez'deki monarşik devletler, bir taraftan İran Devrimi'nin etkilerini sınırlayarak Hümeyni'nin bölgede egemen duruma geçme eğilimini engellemek, diğer taraftan Afganistan'ın işgaliyle ortaya çıkan Sovyet tehdidine karşı güvenliklerini korumak amacıyla, güç dengesi sistemine uygun olarak ittifak etmek zorunda kalmışlar ve bu amaçla Körfez İşbirliği Konseyi'ni oluşturmuşlardır. Ancak Irak, İran'la savaş halinde olmasından dolayı örgüte alınmamıştır. Öte

(354) Magnus, *ibid.*, s.27.

(355) Ramazani, *Revolutionary Iran...* s.121.

yandan Körfez devletleri İran ile Irak arasındaki savaşta tam bir ikileme karşılı karşıya kalmışlardır. Buna bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değinileceğinden burada bu konuya girilmeyecektir.

3. Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)

Körfez devletleri arasında işbirliği 1970'lerden itibaren ekonomik, kültürel, eğitim, iletişim, teknik, ticari ve askeri düzeylerde devam edegelmiş ve değişik şekiller almıştır. Bunun yanında ekonomik, sosyal, askeri ve siyasal konulara birlikte bakacak bir işbirliği örgütünün kurulmasının ilk çalışmaları da bu yıllarda başlamış, bu doğrultuda 1976'da Umman'da bir araya gelen sekiz Körfez ülkesinin dışişleri bakanları bir bölgesel güvenlik ve işbirliği teşkilatı kurulması girişiminde bulunmuşlar, fakat birlikte ortak bir formül üzerinde anlaşamamışlardır. (356)

Nitekim altı Körfez ülkesinin devlet başkanları (Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, BAE, Umman ve Katar) 26 Mayıs 1981'de Abu Dabi'de biraraya gelerek hemen hemen Basra Körfezi'ndeki ilk kolektif güvenlik sistemi olan Körfez İşbirliği Konseyi'nin (GCC: Gulf Cooperation Council) kurucu antlaşmasını imzaladılar.

Bir önsöz ve 19 maddeden oluşan Örgüt anlaşmasının ikinci maddesinde de belirtildiği gibi, Örgüt'ün merkezi

(356) Dennis J. Sullivan, "The Gulf Cooperation Council: Regional Security or Collective Defense?," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol.13, No.2 (Winter 1988), s.2.

Riyad'ta bulunmakta ve bir devlet bir oy kuralı benimsenmektedir. Kararlar, esas konularda oybirliğiyle, usulle ilgili konularda oyçokluğuyla alınmaktadır. Örgüt'ün temel organlarından devlet başkanlarından oluşan ve başkanlığın alfabetik sıraya göre değiştiği "Yüksek Konsey" (6.7.8. ve 9. maddelerde ele alınmakta) senede iki defa toplanmaktadır. Ayrıca, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesinde hakem görevi gören bir "Komisyon" (md. 6-10) ve üye devletlerin dışişleri bakanlarından oluşan "Bakanlar Konseyi" örgütün temel organlarıdır. Bakanlar Konseyi, (md.6 ve md.11-14'de düzenlenmiştir) yılda altı defa olağan, ayrıca iki veya daha fazla üye devletin isteği üzerine de olağanüstü olarak toplanabilmektedir. Bunların dışında bir genel sekreterin koordine ettiği "Sekreteryaya" vardır. (357)

Bunların yanısıra KİK Antlaşması'nın 17. maddesinde öngörüldüğü üzere, Örgüt'ün çalışmaya başlamasıyla birlikte, beş alt komite oluşturuldu. Bunlar (1) Sosyal ve Ekonomik Planlama Komitesi, (2) Sanayi İşbirliği Komitesi, (3) Ticari, Ekonomik ve Finansal İşbirliği Komitesi, (4) Kültürel Hizmetler Komitesi ve (5) Petrol Komitesidir. (358)

Körfez İşbirliği Konseyi'nin kuruluş amacının, ilk başta ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliği sağlanması olduğunun belirtilmesine rağmen, aslında temel amaç, altı Körfez devletini etkileyen güvenlikle

(357) Jed C. Snyder, Defending the Fringe: Nato, the Mediterranean and the Persian Gulf (Boulder, Colo.: Westview Press, 1987), s.93; John Duke Anthony, "The Gulf Cooperation Council," Darius, et.al., ed. 1984, içinde s.83.

(358) Nakhleh, op.cit., s.47.

ilgili konularda, devletlerarası danışma işlevini yürütecek bir ortak güvenlik sistemi oluşturmaktı. Üye ülkeler arasında bölgesel güvenlikle ilgili ortak savunma stratejilerine kadar pek çok konuda işbirliğinin geliştirilmesinin amaçlandığı belirtilmekteydi. (359)

Ekonomik konularda ise ortak yatırımları teşvik etmeye yönelik olarak 1983'te Körfez Yatırım Komisyonu kuruldu. Her üye devletin 350 milyon dolarla katıldığı bu kuruluş aynı zamanda Orta Doğu'nun en geniş kapsamlı yatırım işbirliğiydi. (360)

Bununla beraber, Körfez İşbirliği Konseyi'nin kuruluşuna yol açan asıl gelişme İran Devrimi ve bunun bölgedeki etkileri olduğundan, Örgüt'ün ekonomik işbirliğinden ziyade siyasal ve güvenlikle ilgili konularda uluslararası bir rol oynaması bekleniyordu. Bu çerçevede, 1981 Haziranında KİK'nin Genel Sekreteri Abdullah Bishara'nın basına yaptığı açıklama önem taşımaktadır. Genel Sekreter'in açıklaması şöyleydi:

Körfez devletleri, Batı'nın güvenlikle ilgili yardımlarının Körfez'deki petrolün güvenliğini sağlamada tek çıkar yol olarak göstermeye çalışmalarına inanmamalıdır. Tam tersine, ABD'nin Çevik Kuvvet (RDF: Rapid Deployment Force) adıyla bölgede bulunduracağı güç, doğrudan veya dolaylı olarak bölgeye Sovyet müdahalesini davet edecektir. Bu nedenle bölge devletleri, bölgede her türlü yabancı güce karşı çıkmalıdır. Ayrıca Körfez'in güvenliği bölgede bulunan devletlerin kendilerine bırakılmalıdır. Zira Körfez İşbirliği Konseyi devletlerinden herhangi birine yapılacak bir müdahale, tüm üye devletlere yapılmış bir müdahale olarak kabul edilecektir. (361)

(359) Anthony, op.cit., s.84.

(360) Snyder, op.cit., s.93-94; Nakhleh, op.cit., s.47.

(361) Nakhleh, ibid., s.49.

Nitekim altı Körfez ülkesinin 1981 Mayısında kurmaya karar verdikleri ve 26 Mayıs 1981'de devlet başkanlarının imzasıyla resmi şeklini almış olan Körfez İşbirliği Konseyi'nin temel amacı, Basra Körfezi'nin güvenliğinin ve istikrarının korunmasıydı. Bunun yanında üye ülkeler arasında ekonomik, kültürel ve iletişim alanlarında faaliyet gösterecek komiteler oluşturulmuştu.

Ancak güvenlik konusu ayrıca ele alınıp incelendiğinde ilk başta pek çok sorunun cevapsız bırakıldığı görülmekteydi. Örneğin güvenlik deyince ne anlaşılacaktı? Bölge tehditle karşı karşıya kaldığında tehdidin niteliğini kim belirleyecekti? Hangi tedbirler ve kim tarafından alınacaktı? Bütün bu soruların cevaplarının daha sonraya bırakıldığı anlaşılmaktaydı.

Körfez devletlerine göre, bölgenin güvenliği herşeyden önce burada bulunan devletleri ilgilendirmekte olup, bunun için işbirliği çabalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında bölge devletleri tarafından KİK, gerek Körfez'in güvenliğinin, gerekse bölgedeki istikrarın sağlanması açısından etkin bir araç olarak düşünülmekteydi. (362)

Bölgenin güvenliği konusunun üye ülkelerin temel amacı haline geldiğini, daha sonraki resmi açıklamalardan da anlamak mümkün. Örneğin, Bahreyn Dışişleri Bakanı 1981 Ocagında yaptığı açıklamada, Körfez ülkelerinin hiçbir yabancı askeri üsse gerek kalmadan bölgeyi savunabileceğine

(362) Bu konuda bkz. *Ibid.*, s.54-55.

dikkat çekiyordu. Aynı doğrultuda başka bir açıklama, 1981 Ağustosunda Kuveyt Savunma Bakanı Şeyh Salim el-Sabah tarafından yapılmıştır. Salim el-Sabah, Körfez ülkelerinin kendi güvenliklerini koruyabilecek kapasitede olduklarını söylüyordu. Ayrıca bu dönemde yapılan bütün açıklamalar da KİK'nin en önemli amacının bölgenin güvenliğinin sağlanması olduğu ve bunun da dış müdahaleye veya üsse gerek kalmadan bölge devletlerinin kendilerinin yapacağı üzerinde durulmuştur. (363)

Nitekim, Konsey'in güvenlik politikasının fonksiyonel hale dönüşmesi üye ülkeler arasında savunma işbirliğini araştırmaya yönelik bir "Ulusal Güvenlik Konseyi" oluşturulması kararıyla başladı. Üye ülkelerin askeri çabalarının koordinasyonunu sağlamak ve bir ortak askeri komutanlık kurmak gibi amaçları yürütmek için 1982'nin Aralık ayında bir "Savunma Konseyi" kuruldu. (364)

Bununla beraber Tahran'daki devrimci rejimin askeri ve işbirliği planlarından vazgeçirmeye yönelik baskıları, KİK içinde daha entegre bir savunma programının oluşturulmasını engelledi. Kaldı ki KİK üyeleri de çeşitli nedenlerden dolayı, hem bölgenin güvenliğine yönelik tehditler, hem de bu tehditler karşısında alınacak savunma önlemleri konusunda aynı görüşleri paylaşmıyorlardı. Ayrıca KİK devletlerinin herbiri bir ortak projenin gerektirdiği ölçülerde askeri harcamalar yapacak durumda da değildi. Bunun yanında

(363) *Ibid.*, s.56-57.

(364) Snyder, *op.cit.*, s.94.

KİK devletlerinin önemli bir sorunu ortak bir liderlikten yoksun oluşlarıydı. Suudi Arabistan bir garantör görevini üslenerek üzerine büyük sorumluluklar almak istemiyordu. (365)

Öte yandan üye devletler arasındaki tarihi mücadeleler de daha ileri adımlar atılmasını engellemekteydi. Bunun yanında üye devletler arasındaki ekonomik rekabet, ilişkileri olumsuz şekilde etkiliyordu. Nitekim KİK'nin kuruluşundan sonra bir taraftan dünyada petrol arzı artarken, diğer taraftan üye devletlerin dünya petrol piyasası üzerindeki rekabetleri de kızışmaya başlamıştı. Hatta Riyad'ın, OPEC'in fiyat ve üretim tavanlarında ısrar etmesi üzerine, Suudi Arabistan ile diğer beş KİK üyesi devlet arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. (366)

Bununla beraber, İran ile Irak arasındaki savaş, güvenlik sorununu daha da ön plana çıkardı ve bu doğrultuda KİK devletleri bir entegre güvenlik mekanizması üzerinde durmaya başladı. Bu amaçla 1984 yılında bir Suudi generalin komuta edeceği 12.000 askerden oluşacak Körfez Çevik Kuvveti'nin oluşturulması kararlaştırıldı. (367)

(365) İbid., s.94.

(366) İbid., s.95.

(367) İbid.

B. AMERİKAN POLİTİKASINDA DEĞİŞİKLİK

Bu bölümde, ABD'nin Afganistan ve İran'da meydana gelen gelişmeler üzerine bölgeye yönelik politikasında ne gibi değişiklikler olduğu ortaya konacaktır. Bu çerçevede ABD'nin bölgedeki gelişmelere müdahalesine meşruluk kazandıran ve Nixon Doktrini'nin sona erdiğini gösteren Carter Doktrini ve bu bağlamda oluşturulan Çevik Kuvvet üzerinde durulacaktır.

1. İran Devrimi'nin Etkileri

ABD, devrimle birlikte yalnız bölgede önemli bir müttefikini kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda İran, bölge ülkeleri için yeni bir tehdit unsuru haline gelmişti. Dolayısıyla hem İran'ın oynadığı rolü devralacak hem de bölgeye yönelik tehditleri dengeleyecek yeni ve güçlü bir müttefike gerek duyulmaya başlamıştı.

Diğer taraftan bölgede ABD'ye en yakın devlet olarak Suudi Arabistan kalmıştı, fakat onun da askeri bakımdan bu rolü yerine getirecek ölçüde güçlü olduğu söylenemezdi. Kaldı ki Suudiler rejimin güvenliğini sağlayacak miktardan fazla askeri harcamalara pay ayırmak istemiyordu. Yine de ABD ilk iş olarak bölgedeki dost ülkelere silah satışını arttırmaya karar verdi. (368)

(368) Bu konuda bkz. Charles G. Mac Donald, "U.S. Policy and Gulf Security," Darius et.al.ed., 1984, içinde s.93-94.

ABD ayrıca bölge ülkelerinin İran'dan gelecek bir tehdidi karşılayabilmeleri için iç güvenlik önlemlerini arttırmalarını istiyordu. Bu çerçevede KİK ülkeleri, özellikle içişleri bakanları düzeyinde birtakım anlaşmalar imzaladılar. (369)

Öte yandan Carter yönetimi İran'daki krizin ilk günlerinde Şah'ı daha da zor durumda bırakacağı endişesiyle bir askeri müdahaleden kaçınmıştı. Ancak Şah'ın denetimi sağlayamaması, her ne kadar müdahaleyi gündeme getirmediyse de bölgenin stratejik yapısında ortaya çıkacak değişiklik ABD'yi kaygılandırıyordu. (370)

Bununla beraber Şah'ın durumunun tehlikede olduğunu gören Brzezinski, düşmesini önleyecek tedbirlerin bir an önce alınmasını zira bunun bölgedeki güç dengesinin korunması için zorunlu olduğunu belirtiyordu. Brzezinski, gereken yapılmadığı takdirde ABD'nin tüm Orta Doğu'ya yönelik politikasında inandırıcılığını kaybedeceğine dikkat çekmekteydi. Dışişleri Bakanı Vance ise yönetimin İran'da muhafetteki ılımlıları (liberal kanadı) destekleyerek yerine daha ilerici bir hükümet kurulmasına çalışmasını savunuyordu. Bu bürokratik tartışmada Enerji Bakanı James Schlesinger, Brzezinski'yi destekleyenler arasındaydı ve daha da ileri giderek Basra Körfezi'ne askeri güç gönderilmesini

(369) Bkz. Supra, s.189; ayrıca bkz. Kupchan, op.cit., s.70-73; ibid., s.8-9; Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin iç güvenlik konusunda aldığı önlemler konusunda bkz. Mc Naugher, op.cit., s.131-132. Söz konusu darbe girişiminden bir ay sonra Bahreynli yetkililer bir KİK Çevik Kuvveti (acil müdahale gücü) oluşturulması çağrısında bulunmuşlardır. Bunun daha çok iç güvenlik konularına yönelik olması düşünülmüyordu. Bu doğrultuda ilk girişim 1983 Ekiminde başlatılmıştır.

(370) Kupchan, ibid., s.83.

önerdi. Ona göre ABD'nin Diego Garcia'daki deniz gücü takviye edilmeli ve bölgeye uçak gemileri gönderilmeliydi. (371)

Diğer taraftan Şah'ın 1979 Ocagında Şahbur Bahtiyar'ı Başbakanlığa atayarak İran'ı terketmeye karar vermesi, bir anlamda devrimin sonuna gelindiğini gösteriyordu. ABD yeni hükümeti desteklediğini açıklayarak, Şah'ın gitmesini veya kalmasını etkilemek niyetinde olmadığını belirtti. (372) Ancak bir Ulusal Cephe üyesi olan Bahtiyar'ın Şah'ın verdiği görevi kabul etmesi, partisinden çıkarılmasına neden olurken, bu durum diğer muhalefet gruplarının ve halkın da yoğun tepkisine yol açtı. Nitekim Ayetullah Humeyni'nin 1 Şubat'ta sürgünde bulunduğu Paris'den dönerek Bahtiyar'ın yerine Mehdi Bazargan'ı geçici hükümetin Başbakanlığına ataması ile İran'da hemen herşey değişmiştir. (373)

Kısa bir süre içinde 400 Amerikalı danışman grubundan İran'da sadece altı kişi kalmış, ayrıca altı istihbarat üssü kapatılmış ve Şah tarafından verilmiş on iki milyar dolarlık silah siparişi durdurulmuştu. Buna rağmen ABD yine de temkinli hareket ediyor ve Bahtiyar'dan sonra Başbakanlığa getirilen Bazargan ve ılımlılarla ilişki kurmanın yollarını arıyordu. ABD İran'ın ihtiyacı olan silah yedek parçalarını ve teknik uzmanları göndermek niyetindeydi. Fakat iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi ılımlıların durumlarının güçlenmesine bağlıydı ki İran'da bunun tam tersi oldu ve ABD

(371) Bradley, op.cit., s.82.

(372) Ibid., s.83.

(373) Bkz. Supra, Üçüncü bölüm birinci kısım.

ve Batı'nın aleyhinde olan radikal islamcı grup denetimi tamamen ele geçirdi. (374)

Öte yandan Şah'ın devrilmesi ile birlikte global anlamda güç dengesi Sovyetler lehine değişmişti. Gerçi Sovyetler açıktan bir kazanç elde etmiş değildi, fakat süper devletler arasındaki mücadelede avantajlı bir konuma gelmişti. Nitekim ABD'nin yaklaşık on yıldır bölgeye yönelik politikası olan iki ayaklı politika, İran'ın kaybedilmesi ile fiilen sona ermiş oluyordu. Ayrıca ABD'nin bölgeye yönelik politikasındaki inandırıcılık büyük bir darbe yerken, bölgede bulunan dost ülkelerin güvenliği de tehlikeye girmiş oluyordu.

Diğer taraftan 1978 ve 1979'da İran'da meydana gelen gelişmeler Nixon Doktrini'nin tekrar gözden geçirilmesini gerekli hale getirmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Şah'ın devrilmesi ABD'nin İran'a dayalı bölgesel politikasını altüst etmesinin yanında bu ülkenin ithal petrole olan bağımlılığı noktasında, ABD'yi yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştı. Dolayısıyla sözkonusu bu gelişmeler ışığında Başkan Carter yaptığı açıklamada bu endişesini ortaya koymuş ve petrolün savunulmasında ve güvenliğinin sağlanmasında ABD'nin gerekirse doğrudan askeri gücünü kullanacağına dikkat çekmiştir. Savunma Bakanı Brown 1979 Şubatında, Orta Doğu'daki petrolün güvenliğinin sağlanmasının ABD'nin yaşamsal çıkarlarıyla ilgili olduğunu ve bu

(374) Bkz. Bradley, op.cit., s.88-89.

yaşamsal çıkarların korunması için askeri güç de dahil olmak üzere gerekli her türlü yola başvurulacağını açıklamıştır. (375)

Nitekim Carter döneminde yeni Amerikan politikası, Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski tarafından ABD'nin Basra Körfezi'nde doğrudan askeri rol üslenmeye hazırlandığını söylemesiyle tam anlamıyla netleşmeye başladı. Yine bu doğrultudaki çalışmaların bir sonucu olmalı; Beyaz Saray 1979 Haziranında ABD'nin Körfez bölgesine gerektiğinde müdahale edebilmek amacıyla, Hint Okyanusu'ndaki askeri varlığını arttıracığını açıkladı. Brzezinski yine başka bir açıklamasında Orta Doğu'nun artık ABD için Batı Avrupa ve Uzak Doğu kadar önemli bir stratejik bölge haline geldiğini ve bunlardan birine yönelecek bir tehlikenin otomatik olarak diğer ikisinin güvenliğini tehdit edeceğini belirtmiştir. (376)

Bu arada 1979 Sonbaharında ortaya çıkan rehinelere olayıyla birlikte ABD'nin Basra Körfezi'ndeki askeri varlığı tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Bu gelişme Amerika'nın petrolle ilgili çıkarlarına doğrudan bir tehdit oluşturmasa bile en azından Körfez'in istikrarsız bir bölge olduğu görüşünü yaygınlaştırmış ve ABD'nin ileride bölgeye yönelik çıkarlarını korumada güçlüklerle karşılaşabileceği inancının yerleşmesine neden olmuştur. Bu kaygı 1980 Nisanında

(375) Michael T. Clare "The RDF. Newest Fire Brigade for U.S. Intervention in the Third World," Leila Meo, ed., US Strategy in the Gulf: Intervention Against Liberation (Belmont, Mass.: The Association of Arab-American University Graduates, 1981), içinde s.104.

(376) Clare, "The U.S. Role in Energy Wars in the Arabian-Persian Gulf," Leila Meo, ed., 1981, içinde s.110.

rehineleri kurtarma operasyonunda başarısız olunmasıyla daha da artmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Carter'in Şah'a tedavi amacıyla Amerika'ya gelmesine izin vermesi üzerine, Hümeyni taraftarı öğrenciler Tahran'daki Amerikan elçiliğini basarak büyük çoğunluğu diplomatik personel olan 60 kişiyi rehin almışlardı. Öğrencilerin tutumunu desteklediğini açıklayan Hümeyni, Şah'ın İran'a geri verilmesini istiyordu.

Diğer taraftan Başkan Carter rehinelere tehlikeye sokacağını düşünerek ilk başta sert bir tepki göstermekten kaçındı. Bununla beraber ABD, tepkisini İran'ın tutumuna bağlı olarak tırmandırdı. İlk olarak Amerika'da bulunan ve sekiz milyar dolar civarında olduğu tahmin edilen İran'ın mal varlığının dondurulduğu açıklandı. Arkasından Amerikan şirketlerinin İran petrolünü alıp satmamaları ve müttefiklerden ve Japonya'dan İran'dan mal almamaları istendi. Bunu, bir taşıyıcı görev gücünün Arap denizine gönderilmesi ve ödemesi yapılmış yarım milyar dolarlık silah yedek parçasının İran'a tesliminden vazgeçilmesi izledi. Bu arada BM Güvenlik Konseyi rehinelere salıverilmesi ile ilgili bir kararı kabul etti. Bunun dışında Başkan Carter Aralık ayında BM üyesi ülkelere, İran'a karşı kolektif ekonomik yaptırım öngören bir karar çıkarılması yönünde çağrıda bulundu, fakat bu, Sovyet vetosu yüzünden gerçekleşemedi. Bu olaylar üzerine ABD, İran'la diplomatik

ilişkilerini kestğini açıkladı. (377)

Öte yandan 24 Nisan 1980'de, rehinelere kurtarma operasyonu başarısızlıkla sonuçlanırken ABD'nin bu olayda güç kullanması Orta Doğu ülkelerinin tepkisine yol açtı ve bu davranış İslam Konferansına katılan 42 ülkenin dışişleri bakanları tarafından da kınandı. Bu olay yalnız ABD'nin bölgedeki prestijini etkilemekle kalmamış uluslararası kamuoyunun tepkisine de yol açmıştır. (378) Diğer taraftan kurtarma operasyonunun başarısız olması Amerika'nın bölgedeki kapasitesinin yetersiz olduğu yönündeki inancı kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeden sonra Ulusal Güvenlik Konseyi, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığında yapılan üst düzey toplantıları sırasında Basra Körfezi'ndeki güvenlik sorunu ciddi olarak ele alındı. (379)

2. Afganistan'daki Gelişmelerin Etkileri

1979 Aralığında Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesiyle birlikte ABD'nin bölgedeki stratejik, ekonomik ve siyasal çıkarları tehlikeye girmiştir. Çünkü Sovyetler ABD'ye göre stratejik bakımdan avantajlı duruma gelir ve ABD'nin bölgedeki askeri üstünlüğü tartışmalı bir durum kazanırken, bölge devletleri Sovyetler'in yakın tehdidi ile karşı karşıya kalmış ve İran'daki gelişmelerin

(377) Supra, s.173, Rehinelere Kriziyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Waheed-uz-Zaman, "The American Hostages in Iran: The Crucial 444 Days," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol.9, No.4 (Summer 1986), s.27-59.

(378) Bradley, op.cit., s.90.

(379) Kupchan, op.cit., s.86.

de etkisiyle bölgedeki siyasal rejimlerin güvenliği sorunu gündeme gelmiştir. Hepsinden önemlisi, ABD'nin Körfez bölgesindeki ekonomik çıkarlarının ve petrolün güvenliğinin korunması acil bir zorunluluk haline gelmiş bulunuyordu.

Bu durum Wasington'da II. Dünya Savaşı sonrasının en olumsuz gelişmesi olarak yorumlandı. Bu arada akademik düzeyde yapılan tartışmalarda Sovyetler'in Körfez'de ve Hint Okyanusu'nda yayılmacı bir politika izleyerek, hem petrol kaynakları üzerinde kontrolü ele geçirmek hem de sıcak sulara ulaşmak istediği, bunun içinde İran'ı işgal edebileceği ileri sürülmekteydi. (380)

Diğer taraftan Carter, Sovyetlere karşı kapsamlı bir politika geliştirilmesi gerektiği üzerinde durmaktaydı. ABD'nin girişimiyle toplanan BM Güvenlik Konseyi, Sovyetler'in Afganistan'a müdahalesini kınayan bir kararı kabul etti. Genel Kurul'da da yalnız Doğu Bloku üyelerinin olumsuz oy kullandıkları, bununla beraber Sovyetler Birliği ile arasındaki dostluk antlaşmasına rağmen Irak'ın bile olumlu oy kullandığı bir karar tasarısı kabul edildi. (381)

Öte yandan, Afganistan'da şiddetli bir direnmeyle karşılaşan Kremlin belki de uluslararası kamuoyunun tepkisinin bu ölçülere varacağını beklemiyordu. Bu olay Doğu-Batı ilişkisini de tehlikeye sokmuş ve yıllar süren görüşmelerden sonra imzalanan SALT II anlaşması Başkan Carter'in isteğiyle Kongre tarafından onaylanması durdurulmuştur.

(380) Ibid., s.76; Mc Naugher, op.cit., s.20.

(381) Bkz. Bradley, op.cit., s.92-93.

3. Carter Doktrini

Afganistan ve İran'da meydana gelen gelişmeler çerçevesinde ABD dış politikasında birer dönüm noktasını ve radikal değişikliği simgeleyen ve Başkanların adıyla bilinen doktrinlerden biri olan Carter doktrini ile Nixon Doktrini'nin egemen olduğu 1970-80 dönemi kapanmış ve ABD'nin askeri müdahalesini meşrulaştıran bu politika ile yeni bir dönem başlamış oluyordu. Başkan Carter'in 23 Ocak 1980'de Kongre'deki konuşmasında:

Basra Körfezi'nde denetimi ele geçirmek amacıyla herhangi bir yabancı güç tarafından yapılacak müdahale Amerika Birleşik Devletleri'nin yaşamsal çıkarlarına bir saldırı olarak dikkate alınacak ve böyle bir saldırıya askeri güç de dahil olmak üzere gerekli her türlü araçla karşı konacak⁽³⁸²⁾

deniyordu. Bu doktrinle ABD'nin Basra Körfez'indeki çıkarlarının tehdit edilmesi durumunda güç kullanacağı ve bölgenin ABD için hayati önem taşıdığı mesajı Sovyetlere iletilmiş oluyordu.

Başkan Carter aynı gün Kongre'deki konuşmasında, Sovyetlere karşı kesin bir tavır almak gerektiği üzerinde durdu ve bu doğrultuda Sovyetlere ekonomik yaptırımlar uygulanacağını, yüksek teknoloji ve tarımsal ürünlerin satışının durdurulacağını, ayrıca Moskova'da yapılacak olimpiyatlara Amerika'nın katılmayacağını açıkladı.⁽³⁸³⁾

(382) US Department of State, Bureau of Public Affairs, "President Carter's State of the Union Address," January 23, 1980, Leila Meo ed., 1981 içinde s.122, ayrıca bkz. Sick, op. cit., s.73-74; Kuniholm, Persian Gulf ..., s.30; Mac Donald, op.cit., s.100; Joseph W. Twinam, "The Strategic Implications of US Policy toward the Gulf," The Challenge to US Diplomacy in the Arap-Gulf States (Wash.D.C.:American-Arap Affairs Council, 1983), s.34.

(383) Meo, ibid., s.121-122.

Carter, bunun dışında savunmaya ayrılan payın arttırılacağını, ABD'nin askeri gücünün Amerika dışındaki bölgelerde kullanılmak üzere geliştirilmekte olduğunu, Hint Okyanusu'ndaki askeri varlığın takviye edilerek güçlendirildiği ve bu çerçevede bu güçlerin kullanımı için Basra Körfezi devletleriyle temasa geçilerek üs ve liman kolaylıkları sağlanmasına çalışıldığını belirtti. (384)

Carter Doktrini ile birlikte yukarıda da belirtildiği gibi Nixon Doktrini'ne dayalı politika terkedilmiş ve bölgedeki müttefik ve dost ülkelerin savunulmasına ve bu doğrultuda ABD'nin savunma harcamalarının arttırılmasına karar verilmiştir. Zira ABD, Japonya ve Batı Avrupa kadar önemli olan bölgede, herhangi bir gücün egemen duruma geçmesini istememektedir. Bu güç, Sovyetler Birliği olabileceği gibi İran veya Irak gibi bir bölgesel güç de olabilir. ABD, hayati çıkarlarının tehlikeye girmemesi için bölgenin denetimini kendi elinde bulundurmaya istemekte, bunun için de gerektiğinde müdahale etmektedir. Nitekim Harold Brown 20 Şubat 1980'de "eğer Batılı sanayileşmiş ülkeler ve müttefiklerimiz Körfez'deki enerji kaynaklarından mahrum bırakılırsa bu hem onların hem de dünya ekonomisinin felaketine sebep olur" diyordu. (385)

Bu çerçevede 1980 Eylülünde Irak'ın İran'ı işgale başlaması üzerine ABD'nin bölgedeki askeri varlığında hızlı bir artış görülmektedir. Eylül sonunda savaşın tırmanma

(384) Ibid., s.122-23.

(385) Jeffry Record, The Rapid Deployment Force and U.S. Military Intervention in the Persian Gulf (Washington: Ins for Foreign Policy Inc., 1981), s.1.

göstermesi özellikle de Körfez'deki petrol yataklarının ve dolun tesislerinin İran'ın hava saldırılarına uğramasıyla birlikte savunma kapasitesini arttırma amacıyla istediği AWACS uçakları Suudi Arabistan'a gönderildi. (386)

ABD'nin Körfez'de askeri varlığını arttırmasına yol açan bir diğeri gelişme de Nisan sonunda rehinelere kurtarma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. 1981 Ocak ayında görevi devralan Reagan, Hint Okyanusu'nda ve Basra Körfezi'nde ABD'nin gücünün gerçeklerden uzak ve sembolik olduğunu dolayısıyla askeri kapasitesinin anlamlı bir düzeye çıkarılması gerektiğini söylüyordu. (387)

4. Çevik Kuvvet (Acil Müdahale Ortak Görev Gücü)

Sovyetler'in Afganistan'ı işgali ve İran'da Şah'ın devrilmesi ile ortaya çıkan gelişmeler üzerine Carter yönetimi tarafından oluşturulan Çevik Kuvvet, esas itibariyle Körfez bölgesinin güvenliğini sağlamak ve bölgedeki Amerika'nın yaşamsal önemdeki ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla 1979 Aralık ayında kurulmuştur. Çevik Kuvvet ilk başta bölgeye yönelik olası bir Sovyet saldırısını caydırmak veya en azından belli bir süre durdurmak amacıyla kurulmuş olmakla beraber, daha sonra ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde, ABD'nin bölgedeki çıkarlarına karşı yönelecek her türlü iç veya dış tehdide karşı kullanılabilecek bir müdahale aracı olarak düşünölmeye başlanmıştır.

(386) Sick, op.cit., s.75; ayrıca bkz. Grayson, op.cit., s.58.

(387) Sick, ibid., s.75-76.

Öte yandan Amerikan yönetimi bir acil müdahale gücü oluşturulmasını planlamaya 1977'lerde başlamış ancak somut bir adımın atılması 1979 yılı içinde sözkonusu olmuştur.⁽³⁸⁸⁾ Bunda etkili olan faktörler, daha önce de belirtildiği gibi İran ve Afganistan'daki gelişmeler olmuştur. İran'ın kaybedilmesi ile birlikte Batı'nın petrole bağımlılığı ve bölgedeki çıkarları çerçevesinde, Suudi Arabistan Amerikan politikasının en önemli ayağı haline gelmiştir. Ancak İran'da monarşinin yıkılması, bu ülkedeki rejimin geleceğini de tehlikeye soktuğundan ABD'nin bölgedeki ve özellikle Suudi Arabistan'daki hayati çıkarlarının savunulabilmesi için bölgesel güvenlikle ilgili politikanın gözden geçirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Çevik Kuvvet'in oluşturulması yönündeki somut projeler üzerinde esaslı çalışmalar 1979 yılı başında başlamıştır. Şah'ın düşmesi ile birlikte Körfez bölgesinde stratejik olarak, oldukça önemli bir dost ülkenin kaybedilmesine tepki olarak Ulusal Güvenlik Konseyi 28 Şubat 1979'da toplanarak sözkonusu bu istikrarsız bölgeye yönelik olarak yeni bir politika geliştirilmesi üzerinde durdu. Bu yeni politika, bölgede istenmeyen durumları önlemek için bir acil müdahale gücünün oluşturulmasını da içeriyordu.⁽³⁸⁹⁾ Nitekim Tahran'daki Amerikan elçilik personelinin rehin alınması olayı bölgeye yönelik politikalarda askeri güç opsiyonu üzerinde daha ağırlıklı olarak durulmasına neden oldu.

(388) Bradley, op.cit., s.98.

(389) Maxwell Orme Johnson, The Military as an Instrument of U.S. Policy in Southwest Asia: The Rapid Deployment Joint Task Force, 1979-1982 (Boulder, Colorado: Westview Press, 1983), s.61.

Nihayet Savunma Bakanlığı tarafından 1979 yılı boyunca sürdürülen çalışmanın sonucu ortaya çıkan ve bir acil müdahale gücünün kurulmasını öngören proje 1979 Ağustosunda Başkan Carter'a sunuldu. Bu arada Deniz Kuvvetleri Komutanlığı da (ABD askeri terimlerine göre Deniz Kuvvetleri Özel Hareket Başkanlığı) hazırladığı projeye bir ortak görev gücünün kurulmasını öneriyordu. Bunun üzerine Savunma Bakanı Harold Brown, bu iki projenin birleştirilmesinin daha uygun olacağını düşündü ve bu çerçevede oluşturulan Acil Müdahale Ortak Görev Gücü (Rapid Deployment Joint Task Force : RDJTF) Aralık 1979'da resmi şeklini aldı. (390)

200.000 hazır kuvvetden ve 100.000 ihtiyatdan oluşan ve merkezi Florida'daki Mc Dill Hava Üssü'nde bulunan bu gücün özelliği dünyanın neresinde olursa olsun müdahale edebilecek yetenekte olmasıydı. Bu rakamlara Güneybatı Asya'da bulunan ABD gücü (iki uçak gemisi) ve MIDEASTFOR'a bağlı güçler (iki destroyer) dahil değildi. Ancak sözkonusu Acil Müdahale Gücü'nün Rehineler krizi sırasında pek etkili olamaması üzerine, hareketlilik yeteneğinin eksik olduğu ve bunun derhal arttırılması gerektiği üzerinde duruldu. (391)

Acil Müdahale Ortak Görev Gücü'nün oluşturulmasının amacı, Körfez bölgesinde, siyasal girişimlerin yanısıra gerektiğinde müdahale edebilmek amacıyla nitelikli ve hareketlilik kabiliyeti yüksek bir baskeri gücün hazır bulundurulmasıydı. RDF'nin kullanılması gereken bir durum sözkonusu

(390) Ibid., s.62-63, ayrıca bkz. Mac Donald, op.cit., s.100.

(391) Johnson, ibid., s.64, ayrıca bkz. Bradley, op.cit., s.99.

olduğunda, bu gücün asıl görevi diğer askeri opsiyonların devreye sokulabilmesi için zaman kazandırmak olacaktır.

Bu doğrultuda 1981 mali yılında bütçeden hareketli ve sabit deniz gücü için 220 milyon dolar, hava gücü için de 81 milyon dolar tahsisat ayrıldı. Gelecek beş yıl için bu tahsisatın daha da arttırılması planlanıyordu. (392)

Ancak ABD için temel sorun, Çevik Kuvvet'e bağlı birimlere gerekli olan askeri tesislerin ve kolaylıkların kullanılması için izin verme konusunda bölge devletlerinin çekingen davranmaları ve bir takım karışık duygular taşımalarıydı. Başka bir deyişle bölgedeki ülkeler ABD'nin askeri kuvvetlerinin kendi topraklarında yerleştirilmesine -en azından barış anında- izin vermeye istekli değillerdi. Halbuki Çevik Kuvvet'e bağlı kara ve hava birliklerinin Körfez bölgesine hızlı bir şekilde ulaşabilmeleri ve başarılı bir savunma yapabilmeleri için bölgeden yararlanılması büyük önem taşımaktaydı.

Muhtemel ev sahibi milletlerin kendi ülkelerinde ABD askeri kuvvetlerinin devamlı şekilde bulunmasına karşı gösterdikleri politik duyarlılık, kuşkusuz, anlaşılabilir bir şeydir ve ülkeler siyasi hassasiyetlerini, hareket bakımından önemli çaptaki ABD kuvvetlerinin barışta kendi ülkelerine yerleştirilmesine müsaade etmemekle, açıkça belli etmektedirler. Onlara göre; ülkelerinde böyle bir Amerikan kuvvetinin varlığı, "tutucu devletler (Körfez devletleri), emperyalistlerin dalkavuklarıdır" diyen Radikal Arapların yaptıkları "eleştirileri haklı gösterir" ve böylece, muhtemel başlıca tehdit teşkil eden iç karışıklıkların şansını arttırır. Bundan başka; Körfez devletlerinden birçoğu, ABD'nin İsrail'i desteklemesini, ... Arapların güvenliğine yönelik bir tehdit olarak görmektedir. (393)

(392) Bradley, ibid.

(393) Cemal Erginsoy, "Çevik Müdahale Kuvveti (RDF): Pentagon Şaka mı Yapıyor?" Stratejik Etütler Bülteni, Yıl 17, Sayı 91 (Ocak 1983), s.21.

Dolayısıyla ABD, Körfez bölgesinde, karada daimi bir Amerikan askeri gücünün bulundurulması karşısındaki siyasi engelleri dikkate alarak, tesis kolaylıklarını sadece kriz anlarında kullanmak üzere 1980'de Kenya (Nisan), Umman (Haziran) ve Somali(Agustos) ile anlaşmalar yaptı. Ancak Suudi Arabistan Çevik Kuvvet'e tesis kolaylıkları sağlanmasına yönelik bir anlaşma yapılmasına yanaşmadı. (394)

Diğer taraftan ABD bölgedeki askeri gücünün arttırılmasının yanısıra, bir takım kolaylıklar elde edilmesi yönündeki çabalarını sürdürmüştür. Ancak ABD ile işbirliği yapmaya istekli görünen ve ABD'nin Umman'da bulunan Mesirah üssüne ses çıkarmayan Suudi Arabistan bile, kendisi bu konuda bir anlaşma yapılmasına yanaşmadığı gibi, 1981 Ocak ayında Taif'de düzenlenen İslam Konferansı toplantısında, Müslüman ülkelere seslenerek süper devletlerle askeri ittifaklar kurmamaları çağrısında bulunmuştur. (395) Bu konudaki kuşukları anlayabilmek için, konuyu Kuveyt Dışişleri Bakanı Seyh Sabah al Ahmad al Sabah'ın şu sözleri ile bitirmek yerinde olacaktır.

Bizi kime karşı savunma? Ülkemizi kim işgal ediyor? Bizi savunmasını kimseden istemedik. Bununla beraber; kolaylık tesisleri isteyen gemiler çevremizde dolaşıp duruyor. Bu durum bir bakıma, iki yönetmenli (Rusya ve ABD) bir filme benziyor. Film nasıl sona erecek? Belki, iki süper güç anlaşarak. Pekala, bu petrol sahaları bize aittir, diğerleri de size. Bölgeyi buradan şuraya ikiye böleceğiz. Sorun böyle mi son bulacak? (396)

(394) Mac Donald, op.cit., s.101.

(395) Cottrell ve Moodie, op.cit. s.21.

(396) Erginsoy, loc.cit.

5. Reagan Yönetimi ve ABD Politikası

Carter'in Körfez bölgesindeki gelişmeler karşısında aktif bir politika takip etmede geç kalması ve kararsız davranması, ayrıca rehinelere kurtarma operasyonunda başarısız olması ve rehinelere salıverilmesini seçim öncesinde sağlamaması, 1980 yılında yapılan Başkanlık seçimlerini kaybetmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Reagan'ın dış politikada yeni bir dönemi resmen başlatacağını ve taviz vermez bir tutum içinde olacağını açıklaması seçmenlere çekici gelmiştir. (397)

Reagan, 1981 Ocak ayında Carter'den görevi devraldıktan sonra ortaya koyduğu politikalarla seçimlerde açıkladığı şekilde daha sert bir tutum içinde olacağını göstermiştir. Reagan yönetiminin temel politikası, Sovyetler Birliği'nin genişlemesine karşı konacağını yüksek sesle ifade edilmesiydi. ABD'nin amacını global anlamda tanımlamak gerekirse, çevreleme cephesinin önderliğini daha aktif bir şekilde yapmaktı.

Bu nedenle askeri durumun güçlendirilmesi gerektiğinden 1981 ve 1982 mali yılı için Carter yönetiminin öngördüğü savunma bütçeleri iki misline çıkarılmıştır. Reagan yönetiminin ikinci yılında savunmaya yapılan harcamaların oranlarında yine artış gözlemlendi. 1983 mali yılı için ayrılan pay 216 milyar dolar olup bu bir önceki yıla göre

(397) Bradley, op.cit., s.113.

yüzde 18'lik bir artışı ifade etmekteydi ve beş yıllık dönem için toplam askeri harcamaların 1.6 trilyon dolar olması düşünülüyordu. Savunma Bakanı Caspar W. Weinberger askeri stratejiyi anlatırken, savunma harcamalarındaki bu artışın Sovyetleri dengelemek için gerekli olduğunu savunuyordu. (398)

Bu çerçevede Reagan yönetimi Carter yönetiminin benimsediği müdahaleci politikayı Hint Okyanusu'nda, Arap Denizi'nde ve Afrika Burnunda askeri üsler elde ederek devam ettirmiştir. Ayrıca sözkonusu bölgelerde bulunan müttefik ülkelere Amerikan yardımı ve silah transferi arttırılmıştır. Başkan Reagan açıklamalarında, bölgedeki (Körfez bölgesi) ABD çıkarlarına yönelik bir iç veya dış tehdit karşısında müdahaleye hazır olduklarını belirtiyordu. (399)

Reagan yönetimi bu doğrultuda Çevik Kuvvet'le ilgili politikanın sürdürüleceğini açıkladı. Savunma Bakanı Caspar Weinberger, 3 Şubat 1981'de Pentagon'da bir basın toplantısında Reagan yönetiminin, gerek Basra Körfezi'ndeki gerekse Üçüncü Dünya'nın diğer bölgelerindeki Amerikan çıkarlarını korumak için Başkan Carter'in oluşturmuş olduğu Çevik Kuvveti (RDF) devam ettireceğini ifade etmiştir. Weinberger, bunun istenmeyen durumların ortaya çıkmasını önlemek için son derece gerekli olduğunu belirtiyordu. (400)

Diğer taraftan Geoffrey Godsell 13 Mart 1981 tarihli "The Christian Science Monitor" de yönetimin politikası ile

(398) ibid., s.113-114.
(399) Meo, op.cit., s.127.
(400) Clare, op.cit., s.97.

ilgili sözlerinde, yönetimin askeri politikasının temel hedefinin Batının Körfez bölgesindeki hayati çıkarlarını Moskova'nın tehdit etmesine ve İran'ı bölerek veya işgal ederek burada bir Sovyet nüfuzu oluşturmaya karşı ABD'nin gücünün ve kararlılığının açıkça anlatılmasıdır" diyordu. (401)

Bu doğrultuda RDF'in en önemli işlevi, ABD'nin bölgedeki ekonomik çıkarlarını ve petrol ithalatını güvenceye almak olduğundan, yönetim 1982 mali yılında Çevik Kuvvet için Savunma bütçesindeki tahsisatları arttırdı. Bu arada ABD'nin Orta Doğu'daki askeri müttefikleri olan İsrail, Pakistan ve Türkiye'ye askeri yardımın da arttırılması kararlaştırıldı. (402)

Pentagon'un amacı ABD'nin müdahale yeteneğini geliştirerek, uluslararası sistemdeki polislik görevini daha etkin bir şekilde yapmaktır. ABD özellikle Körfez bölgesinde, bir saldırı veya rejimlerin değişmesiyle sonuçlanacak kriz durumlarında müdahaleye kararlı görünüyordu.

Savunma Bakanı yardımcısı Francis J. West, Jr., Çevik Kuvvet'in (RDJTF) amacının bölgeye yönelik ciddi bir tehdit söz konusu olduğunda buna karşı koymak olduğunu belirtirken diğer hedeflerinin

- (1) İsrail'in güvenliğini ve bölgede barışın sürekli olmasını sağlamak;
- (2) radikal devletlerin saldırılarına karşı Suudi Arabistan, Umman, Ürdün ve Mısır gibi ılımlı Arap devletlerini desteklemek;
- (3) ılımlı Arap ülkelerini iç ayaklanma veya yıkıcı faaliyetlere karşı desteklemek;
- (4) bölgeye yönelik Sovyet etkisini sınırlamak ve
- (5) Körfez'de söz konusu olabilecek bir Sovyet işgalini caydırmak⁽⁴⁰³⁾

(401) Geoffrey Godsell, "US Builds Shield for Southwest Asia's Oil," The Christian Science Monitor, March 13, 1981'den Clare, loc.cit.

(402) Ibid., s.97-98.

(403) Snyder, op.cit., s.117.

olduğunu söylüyordu.

Reagan yönetimi tarafından RDJTF komutanlığının (REDCOM) adı 1 Ocak 1983'de ABD Merkezi Komutanlığı (CENTCOM: US Central Command) şeklinde değiştirildi ve bu doğrultuda kapasitesi arttırıldı.⁽⁴⁰⁴⁾ Ayrıca ABD ile bölge devletleri arasında kriz anlarında CENTCOM'a (Çevik Kuvvet'e) bazı kolaylıklar sağlanması konusunda anlaşmalar yapıldı. Bunlar içinde en kapsamlısı daha önce Umman ile yapılmış olan anlaşmanın daha da geliştirilmiş şekli olan üs ve liman kolaylığı sağlayan anlaşmadır. Umman'ın dışında Kenya ve Somali ile de yeni anlaşmalar yapıldı.⁽⁴⁰⁵⁾

(404) Toplam asker sayısı 292 bine çıkarılmış olup bunun 460 bine çıkarılması planlanıyordu.

(405) *ibid.*, s.118-119; CENTCOM ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Martin, *op.cit.*, s.127-133 ve 137-140, yazar CENTCOM'un kapasitesi ve karşı karşıya olduğu zorluklara ve problemlere değinmektedir.

III. İRAN - İRAK SAVAŞI

Sekiz yıl süren savaş, Irak Devlet Başkanı Saddam'ın İran'daki devrim sonrası kargaşa ortamından yararlanarak bölgede egemen güç haline gelme doğrultusundaki emellerini gerçekleştirmek istemesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Saddam, iki ülke arasındaki etnik, ideolojik ve tarihsel sorunları güç yoluyla çözümlenmeyi ve İran Devrimi'nin etkilerinin bölgeye yayılmasını engellemeyi düşünüyordu.

Ancak Irak, savaş sonunda İran'daki devrimin bölgeye yönelik oluşturduğu tehlikeyi büyük ölçüde önlemiş olmakla beraber bu arada Irak ekonomisi de büyük bir borç yükü ile karşı karşıya kalmış ve Saddam İran'ı yenerek Körfez'de egemen güç olma doğrultusundaki amacına ulaşamamıştır.

A. İRAN-İRAK ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE SAVAŞIN NEDENLERİ

1975 Cezayir Antlaşması, Irak'a güvenlikle ilgili bölgesel konularda liderlik yapma rolünün önünü açmıştı. Irak thalweg hattını kabul ederek Şatt'ın doğu yakasını İran'a bırakmaya razı olmuştu. Fakat buna karşılık İran da Kürtlere o zamana kadar yapmakta olduğu desteğe son veriyordu.

Bu antlaşmanın arkasından Irak, askeri gücünü arttırmak için Fransa ve Sovyetler Birliği'nden silah alımını hızlandırdı. Bu arada 1978'de Arap Birliği zirvesine ev sahipliği yaparak hem siyasal prestijini arttırdı hem de Mısır'ın tecrid edilmesine öncülük etti. (406)

Nitekim Camp David Anlaşması'yla birlikte Mısır'ın Arap dünyasındaki liderliğinin ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki prestijinin sarsılması Irak'ı, Mısır'ın bıraktığı boşluktan yararlanarak gerek Arap dünyasının gerekse Üçüncü Dünya'nın liderliğini yapmak isteklerini kamçılamıştı. Şah'ın düşmesi de Saddam'ın bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma yönündeki isteklerini önemli ölçüde uyardırmış oldu. Siyasal bakımdan kendi yerini sağlam gören Saddam, ekonomik olarak da kendini oldukça güçlü hissediyordu. Zira savaşın başında yaklaşık 31-35 milyar dolar dolaylarında olduğu tahmin edilen döviz rezervinin yanısıra, Suudi Arabistan'dan sonra bölgede ikinci büyük petrol üreticisi durumuna yükselmışti. (407) Nitekim 1970'lerin ikinci yarısında, bir taraftan petrolün ulusallaştırılması diğer taraftan OPEC'in fiyatları artırmasından dolayı Irak'ın 1973'te 2 milyar dolar olan yıllık petrol geliri 1980'de 26.5 milyar dolara ulaşmıştı. Saddam artan ekonomik ve siyasal gücüyle doğru orantılı olarak, uluslararası politikada da daha etkin bir rol üslenmek ve bu doğrultuda hem Körfez'de hem de tüm Arap dünyasında lider olmak istiyordu.

(406) Andrew T. Parasiliti, "Iraq's Military Containment of Iran," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.2.

(407) Ramazani, Revolutionary Iran s.66-67.

Ancak İran'da 1979'da Şah'ın devrilmesi ve yerine geçen Humeyni'nin İslam radikalizmi, Irak'ın hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından tehditler içermekte ve Saddam'ın emelleri önünde önemli bir engel teşkil etmekteydi. Çünkü İran'daki İslami rejimin, Baas ideolojisine alternatif bir ideoloji olarak ortaya çıkmış olması ve bunun bölge devletlerinde yayılması Saddam'ın konumunu ciddi şekilde sarsabileceği gibi, İslami fundamentalizmin Irak'taki Şii toplumları tarafından benimsenmesi Baas rejimi için kuşkusuz önemli bir tehlikeydi.

Devrimin, yüzde 90'ı Şii olan bir ülkede gerçekleşmesi bölgede bulunan siyasal ve ekonomik bakımdan geri kalmış Şii toplumlarını harekete geçirmişti. Bu doğrultuda İran'daki devrimden bir süre sonra Irak'taki Şiiiler arasında da kıpırdanmalar başlamış, Necef, Kerbela ve Bağdat'ta 1979 Şubatında ve 1980 başında yer yer olaylar çıkmıştı. Dolayısıyla Saddam, Humeyni'yi ve onun devrimci ideolojisini kendi açısından bir tehlike olmaktan çıkarmak istiyordu.

Kaldı ki Irak, nüfusunun yaklaşık yüzde 50'si Şii olması nedeniyle Bahreyn'den sonra İran dışında Şiiilerin en yoğun oldukları ülke durumundadır. Irak'ı bu noktada diğer Körfez ülkelerinden ayıran önemli bir özelliği, Kerbela ve Necef gibi bütün Şiiiler tarafından kutsal sayılan şehirlerin burada bulunmasıdır.

Diğer taraftan Irak, bölgede örgütlü Şii muhalefetinin en güçlü olduğu ülkelerin başında gelmekteydi.

1960'larda kurulmuş olan Dava Partisi'nin önde gelen liderlerinden Mehdi el-Hakim'e göre, temel amaç Irak'taki mevcut rejimin yerine bir İslam Cumhuriyetinin kurulmasıydı. Dava Partisi rejimin karşısında olan tüm muhalefet gruplarını çatısı altında toplamayı amaçlıyordu. Ancak örgütsel zayıflığı, Kürt bölgelerine ulaşamaması ve Komünist Partisi ile arasındaki ideolojik uyumsuzluk gibi birtakım faktörler Dava'nın muhalefetle birlikte hareket etmesini zorlaştırmaktaydı. Bunun dışında Hümeyni de Irak'ta kurulacak bir İslam Cumhuriyetinin geleceği açısından böyle bir işbirliğinin yapılmasına taraftar değildi. (408)

Dava Partisi, İran'la sürekli temas halinde olmuştur. Dava'nın dışında Irak'da faaliyet gösteren tutucu dini gruplardan Mücahidin daha liberal bir tutum içinde olup Irak'ın dini esaslara dayanan bir devlet olmasına pek taraftar görünmüyordu. Bununla beraber Dava ve Mücahidin'e 1980'de ölümüne kadar Bekir el-Sadr önderlik etmiştir. Ancak onun ölümünden sonra Mücahidin grubu Dava'dan ayrılmıştır. (409)

Bekir el-Sadr Hümeyni rejiminin ilk gününden itibaren Hümeyni'yi ve İran Devrimi'ni açıkça desteklemekten kaçınmamıştı. 1979 Haziranında Kerbela ve Necef'te Bekir el-Sadr önderliğinde Baas rejimi aleyhine düzenlenen gösteriler güvenlik kuvvetleri tarafından şiddetle bastırıldı. (410)

(408) Ofra Bengio, "Shi'is and Politics in Ba'thi Iraq," Middle Eastern Studies, Vol. 21, No.1 (January 1985), s.6.

(409) Martin, op.cit., s.79-80.

(410) Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi.., s.776; Parasiliti; op.cit., s.3.

Diğer taraftan daha Bazargan hükümeti işbaşındayken esas gücü elinde bulunduran Hümeyni ve taraftarları Irak'ın çıkarlarına çeşitli yollardan saldırmaya başlamışlardı. (411) Nitekim Hümeyni birçok konuşmasında "kendilerini sosyal devrimci, ezilen sınıfların temsilcisi ve siyonist-emperyalist düşmanı olduklarını iddia eden Irak Baas mensuplarının aslında siyonizme ve emperyalizme hizmet ettiklerini ve sosyal devrimcilik konusunda da samimi olmadıklarını" (412) ileri sürmekteydi.

İmam Hüseyin Muntaziri bir açıklamasında, Saddam Hüseyin'in "İsrail ve emperyalizmle işbirliği yaptığını" ileri sürmüştür. (413) Aynı şekilde İran Dışişleri Bakanı Kutbizade de 14 Nisan 1980 günü İslam ülkeleri büyükelçileri ile yaptığı bir konuşmada "Irak hükümetinin bir müslüman hükümet olmadığını ve İslamiyetle arasında hiçbir bağ bulunmadığını ifade ediyordu." (414) Kutbizade 17 Mayıs 1980 günü verdiği bir başka demecde de Irak hükümetini, Irak halkının iradesine rağmen iktidarda kalan bir cani olarak nitelendirmiştir. (415) Öte yandan Beni Sadr 11 Nisan'daki açıklamasında "Biz kurtarıcı İslamiyetin gerçek mirasçılarıyız. Baas ideolojisi (ise) nazizm, faşizm ve marksizm (in bir) benzeridir." diyordu. (416)

(411) Ramazani, *Revolutionary Iran...*, s.59.

(412) Richard Cottam, "The Iran-Iraq War," *Current History*, Vol. 83, No. 489 (January 1984), s.9.

(413) *As Siyasah*, Kuveyt, 14.9.1979'dan Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, op.cit., s.7.

(414) *As Safir Gazetesi*, Beyrut, 14 Nisan 1980'den I.K.T.B., ibid., s.8.

(415) Tahran Radyosu Arapça yayınından 17 Mayıs 1980, I.K.T.B. ibid., s.11.

(416) *Al Havadis*, Beyrut 11 Nisan 1980'den I.K.T.B. ibid., s.14.

Irak'ın İran'la ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan olaylar zincirinden en önemlisi, 1980 Şubatında devrimin yıldönümü dolayısıyla Tarık Aziz'e suikast ve Müstansiriyah Üniversitesi'ne saldırılması olaylarıydı. Irak Dışişleri Bakanı, bu olayların Dava'nın Kum'da bulunan liderleri tarafından ve Irak hükümetini yıkmak amacıyla planlandığını, bunun da İmam Hümeyni'nin emriyle gerçekleştirildiğini ileri sürdü. Saddam ve Baas'ın ileri gelenleri Dava'nın Irak'taki eylemlerinin Hümeyni ile doğrudan bağlantılı olduğu üzerinde duruyorlardı. Nitekim 1980 Nisanına gelindiğinde Bağdat ile Tahran arasındaki ideolojik ve psikolojik savaş tamamen kızışmıştı. Bu olayların etkisiyle Iraklı Şii lideri Bekir el-Sadr ve kızkardeşinin idam edilmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerginleşti. (417)

Diğer taraftan Saddam'ın amacı, İran'daki devrimin etkilerini başta Irak'a olmak üzere bölgeye yayılmasını engellemek ayrıca bu devletin "zayıf" olduğu varsayımından hareketle büyük bir yenilgiye uğratarak Şatt-ül Arap sorunu başta olmak üzere iki ülke arasındaki pek çok sorunu istediği şekilde çözümlenmekti.

Nitekim Şatt-ül Arap su yolunun paylaşılması ve denetimi iki ülke arasında tarihsel bir sorun olup Osmanlı dönemine kadar dayanmaktadır. Dicle ve Fırat nehirlerinin Basra'nın kuzeyinde birleşmesinden meydana gelen ve Körfez'e

(417) Bu konuda bkz. Nita M. Renfrew, "Who started the war," Foreign Policy, No.66 (Spring 1987),s.302.

kadar 185 km uzunluğunda bir su yolu oluşturan bu nehre Araplar Şatt-ül Arap adını verirken, İranlılar Arvand nehri adını kullanmaktadır. Körfez'e dökülürken yaklaşık 2 km'lik bir genişliğe sahip bulunan bu su yolu üzerindeki, Irak'a ait Basra ve İran'a ait Hürremşehr, Abadan liman kentleri savaştan önce olduğu gibi savaştan sonra da ekonomik ve stratejik değere sahip yerleşim merkezleridir.

Şatt-ül Arap su yolunun kontrolü, Osmanlı imparatorluğu ile İran Şahlığı arasında da uyumsuzluk konusu olmuş, bu doğrultuda 1823 ve 1837 Erzurum antlaşmaları yapılmış ise de sorun yine de tam olarak çözülememiş ve Osmanlı imparatorluğu'nun çöküşünden sonra İngiltere'nin desteğiyle kurulan Irak Krallığı ile İran Şahlığı arasında sürtüşme devam etmiştir. Nitekim 1937'de ilgili tarafların katılmasıyla gerçekleştirilen antlaşma ile Şatt-ül Arap'ın denetimi önemli ölçüde Irak'ın eline geçmişti. Ancak ne varki İran, bu antlaşmayı bir türlü kabul edememiş ve sürekli olarak denetimin kendinde olmasını savunmuştur. İran, 1958 ve 1968 darbeleriyle yönetimi tamamen ele geçiren Baas'ın Körfez devletleri üzerindeki olumsuz etkisinden ve Irak'ın darbeler dolayısıyla zayıf durumundan yararlanarak 1969'da 1937 antlaşmasını tek taraflı feshetmiş ve Şatt-ül Arap'ın denetiminin kendisine ait olduğunu açıklamıştır. Diğer taraftan İran, bunu Irak'a kabul ettirebilmek için ABD'den aldığı silahlarla askeri kapasitesini geliştirirken bir taraftan da bu ülkenin kuzeyinde bulunan Kürtlere silah ve cephane yardımı yaparak Irak'a karşı ayaklanmalarını

desteklemeye başlamıştır. (418)

iki ülke arasında 1975 Martında imzalanan Cezayir Antlaşması ile, başta Kürt sorunu ve su yolunun denetimi sorunu olmak üzere pek çok sorun çözüme kavuşturulmuştu. Ancak Saddam zorunlu şartlar altında imzaladığını iddia ettiği bu antlaşmadan hoşnut değildi. Dolayısıyla Irak, İran'da 1979 Şubatında gerçekleşen devrimden sonra ortaya çıkan karışa ortamından yararlanarak 18 Eylül 1980'de Cezayir Antlaşması'nı tanımadığını açıkladı.

Saddam, İran'ı kesin bir yenilgiye uğratarak bölgede hakim güç haline gelirken, Şatt-ül Arap üzerinde mutlak egemenliği tesis etmeyi, bunu yaparken de Kürtlere yapılan İran desteğini Kuzistan Araplarıyla dengelemeyi düşünüyordu.

Nitekim İran'ın 1979 Haziranında kuzey sınırında Cezayir Antlaşması doğrultusunda yerine getirmesi gereken devriye görevini terketmesi üzerine, Kürdistan Demokratik Partisi'ne bağlı unsurlar Irak hükümetine yönelik saldırılara başlamışlardı. (419)

Kürtlerin hareketi esas itibarıyla, Baas'ın yönetimi tamamen ele geçirdiği 1968 yılında başlamış olup o zamandan beri peşmergeler olarak da bilinen Kürt gerillaları ülkenin kuzeyinde kontrolü ele geçirmeye çalışıyorlardı. Kürtlerin kuzey sınırındaki şehirlere düzenledikleri saldırılar

(418) Bkz. Supra, ikinci bölüm 3.başlık, ayrıca bkz. Osman Aras, "İran-İrak Savaşı," Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl 106, Sayı 311 (Eylül 1987), s.43. İran-İrak arasındaki sorunların ayrıntılı olarak ele alındığı bir çalışma için bkz. İsmail, İraq-İran ..., s.1-38.

(419) Parasiliti, op.cit., s.3.

1974'ün yaz aylarında İran'ın da desteğiyle yoğunlaşmıştı. 1975 Cezayir Antlaşması ile birlikte Şah'ın yardımı kesmesi üzerine Kürt hareketi bastırılmış olmakla beraber örgütlenme yapısı tamamen dağıtılmış değildi. (420)

Dolayısıyla İran'da Şah'ın devrilmesi ve otoritenin kaybolması ayrıca İran Kürtlerinin bağımsızlık hareketleri, İran'ın Irak'la sınır bölgelerini Irak Kürtleri için bir sığınak haline getirmişti. Irak hükümetinin takibinden kaçan Kürtler İran'ın bu bölgelerine sığınmaktaydı. Oysa Irak'ın kendi ülkesindeki Kürt ayaklanmalarını bastırabilmesi için Türkiye ve İran'ın işbirliğine gereksinmesi vardı. Irak Türkiye ile bu konuda 20 Nisan 1979'da bir anlaşma imzalamıştı. Fakat İran'la benzer bir işbirliğini gerçekleştirmek mümkün olmamıştı. Bunun için Irak, İran Kürtlerinin Irak Kürtleriyle bağına kesmek ve onlara bir uyarı olması amacıyla 4 Haziran 1979 günü İran'ın Sonandaj bölgesindeki Kürt köylerini uçaklarla bombaladı. Bu bombalama olayı bir süre için netice vermiş, fakat İran ile Irak arasındaki sınır çatışmalarını sona erdirememiştir. Çatışmalar 1980 yılı boyunca da devam etmiş olup, 28 Ağustos 1980 günü bu çatışmalarda İran, Irak kuvvetlerine karşı ilk defa yerden yere SS füzeleri kullanmıştır. (421)

Öte yandan Irak, İran'ı yenilgiye uğratarak, Tahran'dan sonra ülkenin ikinci sanayi bölgesi olan ve

(420) John W. Amos, II, "The Iraq-Iran War: Conflict, Linkage, and Spillover in the Middle East," Darius, et.al.ed., 1984, içinde s.53-54.

(421) Bu konuda bkz. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi..., s.776.

Ahvaz, Hürremşehir, Abadan, Bender Hümeyni gibi petrol ve doğal gaz merkezlerinin bulunduğu Kuzistan bölgesinde yaşayan birbuçuk milyon dolaylarındaki Arap halkın⁽⁴²²⁾ özerkliğine kavuşturulmasını amaçlıyordu. Böylece hem bu önemli petrol ve endüstri merkezi İran'ın elinden çıkmış olacak, hem de bu arada Kürtlere yapılan İran desteği Kuzistan Araplarının yapacağı destekle dengelenmiş olacaktı.

Nitekim Hümeyni'nin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Kuzistan bölgesindeki Araplar özerklik isteğiyle ortaya çıkmışlardı. Araplar özerklik isteklerinin yanısıra petrol gelirlerinden pay ve siyasal alanda daha fazla temsil edilmelerini istemekteydiler. Seyh Muhammed Tahir Hakani önderliğindeki Arapların istekleri Hümeyni tarafından kabul edilmeyince, 1979 Mayısında Araplarla Devrim Muhafızları arasında Hürremşehir'de çarpışmalar başlamış ve Irak çarpışmalar sırasında Araplara silah ve cephane yardımı yapmıştı. Bu durum İran ile Irak arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur.⁽⁴²³⁾

Diğer taraftan Saddam Hüseyin, İran'la yapılacak bir savaşın içerde ulusal birliğin sağlanmasına yol açacağını ve muhalefete uygulanacak bir takım baskılara meşruluk kazandıracığını düşünüyordu. Nitekim liderlerin içerde ciddi bir krizle karşılaştıklarında veya ulusal bütünlüğün dağılması tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları durumlarda, halkın

(422) Kuzistan bölgesinde yaşayan ve yaklaşık bir buçuk iki milyon dolaylarında oldukları tahmin edilen Arap halk Şii mezhebine bağlıdır.

(423) Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi..., s.776-777.

gözünü bir dış tehdide çekmeyi ve gerekirse savaşa başvurmayı gerekli gördükleri bilinen bir gerçektir.

Dolayısıyla savaş, Saddam'ın iç muhalefeti bastırmasını meşrulaştırmasını ve otoritesini tekrar sağlamasını temin edecekti. Çünkü Saddam, savaştan hemen önce içerde ciddi bir muhalefetle karşı karşıya bulunuyordu. 1980 yılı içinde bu muhalefet daha da şiddetlenmiştir. Çoğunlukla Şiiler tarafından desteklenen Dava Partisi bu siyasi muhalefetin en önemli temsilcisi durumundaydı. Kaldı ki sözkonusu bu siyasi muhalefet, İran ve Suriye tarafından da desteklenmekteydi. Fakat Saddam Hüseyin muhalefete karşı sert tedbirler aldı ve Dava ile ilgisi olan herkesin idam edileceğini açıkladı. Bunun dışında Dava Partisi ile bağlantıları olan Mücahidin grubu da Irak içinde ve dışında birtakım suikastlere ve sabotajlara girişmişti. (424)

Öte yandan Irak Komünist Partisi, kuzeyde Kürtler ve güneyde Şiiler arasında önemli ölçüde desteğe sahipti. Bu nedenle rejime karşı olan Kürt ve Şii toplumlarını harekete geçirebilirdi. Bunun üzerine Irak hükümeti Komünist Partisi'ni çökertmeye karar verdi ve bu doğrultuda silahlı kuvvetler içindeki 20 kadar subayı Komünist Partisi'ne kayıtlı oldukları gerekçesiyle kursuna dizdirdi. (425)

Bu gelişmeler ışığında Saddam'ın halkın dikkatini bir dış soruna çekmek istediği gayet haklı olarak ileri sürü-

(424) Ibid., s.777.

(425) Amos, op.cit., s.54, ayrıca bkz. Hüseyin Işık, derl, "Körfez'deki Kaynaşma," Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl 99, sayı 275 (Eylül 1980), s.5.

lebilir. Irak böylece, hem ulusal birliğini sağlayacak hem de iç muhalefete uygulayacağı baskı politikasına meşruluk kazandırmış olacaktı.

Kısaca toparlamak gerekirse, Saddam'ın amacı, İran'daki Şii kökenli İslam Devrimi'nin ülkesindeki etkilerini sınırlamak, 1975 Cezayir Antlaşması ile İran'a bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak, Şatt üzerindeki denetimi ele geçirmek, Kürtler üzerinde kesin hakimiyet kurmak, Kuzistan Araplarının özgürlüklerini kazanmalarına yardım ederek İran'ın bu bölgede sahip olduğu petrol alanlarından mahrum kalmasına yol açmak, ulusal birliği sağlamak ve hepsinden önemlisi bölgede egemen güç haline gelmektir.

Irak'ın saldırı açısından böyle bir zamanı seçmesinin arkasında yatan nedenler ise daha çok İran'ın zayıf olarak değerlendirilmesiyle ilgiliydi. Rehineler krizi dolayısıyla ABD ile ilişkileri bozulmuş olan ve bu devletin desteğinden yoksun kalan İran, Arap dünyasından da tecrit edilmiş vaziyetteydi. Bu durumda Irak, İran karşısında Arap devletlerini rahatlıkla yanına alacağını ve ortak bir koalisyonun oluşturulabileceğini düşünüyordu. Bu doğrultuda Irak, özellikle Suudi Arabistan'ın desteğine güveniyordu.⁽⁴²⁶⁾ Ancak Körfez ülkeleri Humeyni rejiminden endişe duymalarına rağmen Irak'a beklediği ölçüde destek vermemişlerdir. Çünkü Saddam'ın bölgede liderliği ele geçirmeye yönelik davranışları, bölge devletlerinin kuşkularına neden olmaktaydı.

(426) Amos, op.cit., s.59; Cottam, op.cit., s.10.

Ayrıca Saddam, gerek istifalar ve tasfiyelerden, gerekse örgütlenme yapısındaki dağınıklıklardan dolayı, İran ordusunun bir savaşı uzun süre devam ettirecek durumda olmadığını düşünüyordu. Çünkü devrim sırasında ordudaki komutanların bir kısmı idam edilmiş büyük bir kısmı da ülkeyi terketmişti. Yaklaşık yarısı bu şekilde erimiş olan İran ordusunun geri kalanlarının bir kısmının da Hümeyni'ye gizliden gizliye düşmanlık duyduğu belirtilmekteydi. (427)

Nitekim tüm bu tahminlerin birer hatadan ibaret olduğu daha savaşın ilk yıllarında ortaya çıkmıştır. Çünkü Ordudaki istifa ve tasfiyeler genellikle üst kademelerde sözkonusu olmuş, orta ve alt kademeler hemen hemen olduğu gibi kalmıştı. Bu ise İran'ın Irak'a karşı koyması için yetmekteydi. Ayrıca İran Hava Kuvvetleri de sanıldığı kadar kötü durumda olmayıp uçakların en az yarısı çalışır durumda ve İran'lı pilotların da Irak'lı pilotlardan eğitim bakımından aşağı kalır tarafları yoktu. Diğer taraftan, savaş sırasında orduda bir isyan veya çökme olmadığı gibi Devrim Muhafızları da umulmadık bir başarı ve etkinlik gösterdiler. (428)

Hepsinden önemlisi, İran'ın beklenenden daha kısa bir sürede toparlanması ve karşı saldırıya geçmesiydi. İran Hava Kuvvetleri daha ilk günden Irak hava saldırılarını geri püskürterek karşılık vermeye başladı. Önemli bir kısmı kuzeyde Kürtlerle çarpıştığından çabuk toparlanamamış olmak-

(427) Amos, ibid., s.60.

(428) ibid., s.61.

la beraber, vurkaç taktiği ile Irak ordusuna ağır kayıplar verdirilmiştir. Nitekim bir taraftan Irak'ın yeteri kadar hızlı ilerleyememesi diğer taraftan İran'ın kısa bir süre içinde toparlanarak Irak'ın üç misli nüfusa sahip oluşuyla insan faktörünü devreye sokması Saddam'ın ilk başta bir yıldırım savaşıyla kolay bir zafer kazanma yönündeki ümitlerini suya düşürmüştür. (429)

Öte yandan Şahbur Bahtiyar'ın da içinde bulunduğu sürgündeki İran liderlerinin rejimin ciddi bir muhalefetle karşı karşıya olduğu ve Irak'ın saldırısı karşısında fazla dayanamayacağı doğrultusunda Irak'a sızdırılan bilgiler de Saddam'ı yanıltmış olmalıydı. (430) Bu doğrultuda Saddam savaş başlar başlamaz Hümeyni karşıtı muhalif grupların ve azınlık uluslarının ayaklanacaklarını beklemekteydi.

Ancak bunların hiçbiri gerçekleşmediği gibi, Irak'ın saldırması ile birlikte içerde siyasal istikrar hızla sağlanmaya başlamış ve bir yerde Hümeyni rejiminin ayakta kalmasına yardım edilmiştir. Kaldı ki İran'ın iç siyasal yapısındaki istikrarsızlık ve bölünme Bazargan'ın istifasından sonra sona ermeye başlamış ve özellikle Beni Sadr'ın 1981 Haziranında görevden uzaklaştırılmasından sonra Hümeyni yanlıları, yani radikal İslamcı grup ülkede denetimi tamamen ele geçirmişti. Dolayısıyla daha savaşın ilk yılında Irak'ın bu yöndeki ümitleri boşa çıkmıştır. Bu toparlanmada, önce

(429) Ibid.

(430) Renfrew, op.cit., s.98.

rehineler krizi, arkasından da Irak'ın saldırısı oldukça etkili olmuştur.

Irak'ın tahminde yanıldığı bir başka durum da Sovyetler'in askeri desteğe devam edeceğini düşünerek kendi gücünü fazla abartmış olmasıydı. Aslında gerek 1972 Sovyet-Irak Dostluk Antlaşması, gerekse 1978'de Moskova ile Bağdat arasında silah alımı konusunda varılan anlaşma çerçevesinde Irak'ın böyle bir beklenti içinde olması doğaldı. Fakat savaşın başında Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığını açıklayarak Irak'a silah vermede isteksiz davranması Bağdat'ı hayal kırıklığına uğrattı. Sovyetler'in bu şekilde davranmasının önemli bir nedeni Saddam'ın Irak'ta Komünistlere karşı yoğun bir baskı uygulaması, Afganistan işgalini kınaması ve tutucu Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirme çabaları doğrultusunda Arap dünyasının lideri olma ve Sovyetler'den bağımsız davranma çabalarıydı. Sovyetler Birliği'nin davranışlarında etkili olan bir başka neden ise, stratejik olarak kendisi için çok daha önemli olan İran'ı kazanma fırsatını kullanmayı düşünmesiydi. SSCB bu doğrultuda 1980 Haziranında Moskova'yı ziyaret eden İran elçisi Muhammet Mokri'ye Irak'a silah vermeme konusunda söz vermişti.⁽⁴³¹⁾

(431) *ibid.*, s.72.

B. SAVAŞIN GELİŞME SÜRECİ

İran-İrak Savaşı'nın bütün seyrinin aktarılması çalışmanın amacı dışında kaldığından önemli görülen bazı gelişmelere değinilmekle yetinilecektir.⁽⁴³²⁾ Nitekim Irak'ın 22 Eylül 1980 günü baskın şeklinde 700 km'lik bir cephede saldırıya geçmesiyle birlikte sekiz yıl devam edecek olan savaş başlamış oldu. İlk planda Irak birlikleri, İran topraklarında hızla ilerlerken, savaşın daha ikinci gününde önemli bir direnişle karşılaşmadan hayati merkezler işgal edilmiş ve Kuzistan eyaletinin merkezi durumundaki Ahvaz kentine oldukça (25 km) yaklaşılmıştı. Bu arada Irak saldırılarını daha çok İran'ın önemli ihracat merkezlerinden biri olan Harg adasının da içinde bulunduğu stratejik bölgelere yapıyordu.

Bununla beraber savaşın ilk günlerinde büyük kayıplara uğrayan İranlılar savaşın sekizinci gününde dengeyi sağlamayı başardılar. Irak'ın İran topraklarında ilerlemesinin durduğu sırada savaşın sonucu hakkında yapılan değerlendirmelerde, İran'ın Irak karşısında daha büyük avantajlara sahip olduğu belirtilmekte ve şu görüşlere yer verilmekteydi: İran'ın Irak'a göre kalabalık bir nüfusa sahip olması, pilotlarının niteliğinin daha üstün olması, askeri teçhizat bakımından Şah zamanından kalma sağlam bir yapısının olması ve askerlerin Hümeyni'ye fanatik bir şekilde

(432) İran-İrak savaşındaki gelişmelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aras, op.cit., s.46-47; Talat Yalazan "İran-İrak Savaşı Üzerine Bir İnceleme," Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yıl 108, Sayı 321 (Mayıs 1989), s.6-10.

bağlılığı Irak'ın durdurulmasında ve savaşın yönünün değişmesinde etkili olmuştur. (433)

Nitekim savaşın ilk dört ayı karşılıklı topçu ateşi ile geçerken İran tarafı büyük ölçüde toparlanmış ve Irak'a ağır kayıplar verdiriyordu. Bu gelişmede İran'ın gücü kadar Irak'ın kendi hatalarının da büyük payı bulunmaktaydı. Bir kere açık seçik bir askeri hedef belirlenmemiş olup, Hümeyni'nin düşmesi ve rejimin çökmesi gibi hiçbir zaman modern anlamda bir savaşın amacı olamayacak varsayımlarla hareket edilmişti. (434)

Savaşın başlangıcından beri İran'ın en büyük taarruzu olan 27 Eylül 1981'de düzenlenen Ümmetin Kurtuluşu operasyonu ile 150 km²'lik İran toprağı geri alınırken 1800 dolaylarında da Irak askeri esir alınmıştı. (435) Bunu aynı yıl Kudüs yolu ve Şafak serisi taarruzlar izledi. Nihayet Kerbela ve Fetih serisi taarruzlarla kaybedilen İran toprakları geri alınırken bir taraftan da Irak artık geri çekilmeye zorlanmıştı.

1982 Mayısının ortalarına gelindiğinde Irak'ın İran'daki kuvvetlerinin merkezle bağları kesilmişti. 24 Mayıs'da Saddam diğer Arap devletlerinden acil yardım göndermelerini istedi. Bundan bir gün sonra da Hürremşehr'in İran tarafından geri alınması üzerine Saddam, Irak kuvvetlerinin İran topraklarından geri çekileceğini açıkladı.

(433) Bkz. Barry Rubin, "Iran's Year of Turmoil," Current History, Vol.82, No.480 (January 1983), s.31.

(434) Bkz. ibid.

(435) Aras, op.cit., s.47, ayrıca bkz. Yalazan, op.cit., s.9.

Nitekim Irak kuvvetleri Kuzistan bölgesinden atılmakla kalmamış İran bu defa Basra'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Kaldı ki nüfusun çoğunluğu Şii olan Basra, sınırdan da sadece 15 km içerdeydi. Durumun ciddi olduğunu kavrayan Körfez devletleri arasında diplomatik temaslar yoğunlaşmıştı. Suudi Dışişleri Bakanı Suud, Körfez İşbirliği Konseyi'nin devreye girmesini istiyordu. Savaşın başında İran'ın toprak bütünlüğüne önem veren bir tutum içinde olan Suudi Arabistan bu defa Irak'ın İran tarafından işgal edilmesinden endişe etmeye başladı. (436)

Öte yandan İran, savaşı durdurmaya yönelik girişimler karşısında şu şartları ileri sürmekteydi (437).

- Irak'ın İran topraklarından tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesi;
- Savaş tazminatı (50 ile 150 milyar dolar dolaylarında) ödemesi;
- Irak'ın savaş suçlusu ilan edilmesi veya bir uluslararası hakem komitesinin saldırganı belirlemesi;
- Saddam tarafından sınır dışı edilen 100 bin dolaylarındaki Şii müslümanın Irak'a geri dönmesine izin verilmesi ve
- Saddam Hüseyin ve Baas rejiminin yönetimden çekilmesi.

İran'ın özellikle son şart üzerinde ısrarla durması savaşın sürdürülmesini Irak yönetimi için kaçınılmaz hale

(436) John B. Parrott, "The Response of Saudi Arabia to the Iran-Iraq," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol.10, No.2 (Winter 1986), s.48-49.

(437) Kuniholm, Persian Gulf and ..., s.76-77.

getirmiştir. Bununla beraber savaş artık Irak için oldukça pahalı bir duruma gelmiş bulunuyor ve ayda yaklaşık 1 milyar dolara maloluyordu...

Irak'ın savaş başlamadan önce 1980'de yılda 25 milyar dolar olan petrol ihracatı 7 milyar doların da aşağısına düşmüştü. Bu arada Irak, 1983 Ocagında Fransa'ya başvurarak 28 Mirage uçağı sipariş verirken Süperetandartların alımı için de Körfez ülkelerinden kredi açmalarını istedi. (438)

Irak'ın Fransa'dan istediğı Süperetandart ve Mirage'ların devreye girmesiyle 1984 yılı İran-Irak savaşının en önemli olaylarının geçtiğı bir yıl oluyordu. Çünkü bu yıldan itibaren Körfez'de tankerlere saldırılar düzenlenecek ve kim yasal silahların savaşta kullanılması sözkonusu olacaktır.

Ancak Irak'ın kimyasal silah kullanmasına sessiz kalan Körfez ülkeleri ve dünya kamu oyu İran'ın tankerlere ateş açması karşısında tepki göstermekte geç kalmadılar ve onu saldırgan ilan ettiler. Aynı çifte standarda savaşın başında da rastlanmış olup ne BM ne bağlantısızlar ne de İslam Konferansı örgütü Irak'ın saldırgan tutumuna tepki göstermezken, İran'a savaşı durdurması konusunda baskı yapılmıştı.

Bu arada 1984 Mayısında Amerikan yönetimi Suudi Arabistan ve Kuveyt'e Stinger füzeleri ve F-16 uçakları veril-

(438) Parrott, op.cit., s.50.

mesini ayrıca AWACS'ların edindiği verilerden Kuveyt'in de bilgilendirilmesini kararlaştırdı. (439) Öte yandan 1984 Haziranında Suudi F15'lerinin bir İran F4 savaş uçağını düşürmesinden altı ay sonra Körfez İşbirliği Konseyi devletleri kendi güvenliklerini korumak amacıyla 10 ile 12 bin askerden ve üye ülkelerin katılımıyla oluşacak bir çevik kuvvetin kurulmasına karar verdiler. (440)

Nitekim 1985 yılının ortalarında başlayan ve 1986 yılında açığa çıkan bir olay tüm dünya kamuoyunun tepkisini çekmiştir. ABD'nin ve Reagan yönetiminin büyük prestij kaybına neden olan bu olay İran'a gizlice silah satılmasıyla ilgili "Irangate" skandalıydı.

Gizli diplomasinin ve İran'a silah satılmasının amaçlarını açıklayan Reagan, bunun, Şah'tan sonra İran'la bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve altı yıldır sürüp giden savaşın onurlu bir şekilde son bulmasını sağlamak amacıyla yapıldığını belirtiyordu. (441)

1986 Şubatında İran birlikleri Basra'nın güneyinden Şatt'ı geçerek 750 km²'lik FAW yarımadasını aldı. 1987 Mayısının başında gazeteler Suudi Arabistan'ın Suriye'ye, İran yerine Irak'ı desteklemesi karşılığında günde 50 bin varil petrolü bedava vermeyi teklif ettiğini yazıyordu. (442) Teklif, Suudi Arabistan Velihaht Prensi Abdullah bin Abdül-

(439) *Ibid.*, s.52.

(440) Alvin Z. Rubinstein, "Perspectives on the Iran-Iraq War," *ORBIS*, Vol.29, No.3 (Fall 1985), s.604; Snyder, *op.cit.*, s.95.

(441) *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1986.

(442) *Tercüman*, 9 Mayıs 1987.

aziz tarafından, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ve Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in beraber bulunduğu bir sınır buluşmasında yapılmıştı.

21 Mayıs'ta Körfez ülkelerinin gemilerine Amerikan bayrağı asılması konusu kararlaştırıldı. Bu arada buna bağlı olarak bölgeye çok sayıda Avrupa ülkesinden kuvvet kaydırılması kararı alınırken ABD, yedinci filoyu Hint Okyanusu'ndaki güçleriyle takviye yoluna gitti ve altıncı filodan da bölgeye kuvvet kaydırıldı.

Diğer yandan 20 Temmuz 1987'de BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle 598 sayılı ateşkes kararını aldı. Karar Irak tarafından kabul edilirken İran tarafından geri çevrilmiştir.

Eylül başından itibaren İran'ın Çin'den aldığı silk-worm füzeleri ile Kuveyt'i ve özellikle bu ülkenin petrol dolum tesislerini vurmaya başlaması⁽⁴⁴³⁾ üzerine 25 Ekim 1987'de Riyad'da toplanan KİK dışişleri bakanları yayınladıkları ortak bildiride, İran'ın saldırgan tutumunu kınayarak Kuveyt'i destekleme kararı aldılar. Bildiride özet olarak İran'ın KİK üyelerinden herhangi birine yapacağı saldırının tüm üyelere yapılmış bir saldırı olarak dikkate alınacağı belirtiliyordu.⁽⁴⁴⁴⁾

1988 yılına gelindiğinde gerginlik bir ölçüde azalmış olmakla beraber Irak, Sovyetler Birliği'nden aldığı füzelerle Tahran'ı füze yağmuruyla çökertmek istiyor, bir

(443) Bkz. Cumhuriyet, 16 Ekim 1987; Milliyet, 20 Ekim 1987.

(444) Cumhuriyet, 27 Ekim 1987.

taraftan da sınırda Fransa ve İngiltere'den aldığı kimyasal silahları kullanıyordu.⁽⁴⁴⁵⁾ Diğer taraftan Irak'ın İran petrolü taşıyan tankerlere saldırması, bir Kuveyt hava yollarına ait uçağın İran'a kaçırılması, ayrıca bir Amerikan muhribinin mayına çarparak yara almasına misilleme olarak ABD'nin İran'a ait iki petrol platformunu vurması, 1988'in önemli olaylarıdır. Yine bu yıl içinde Irak, yaklaşık iki yıldır İran'ın elinde bulunan Faw yarımadasını ve Mecnun adalarını geri aldı.

Nitekim 1988 yılı içinde Amerikan donanmasına ait Vincennes Kruvazörü'nün İran'a ait bir yolcu uçağını düşürerek 290 sivilin ölümüne neden olması dünya kamuoyunu Halepçe Katliamı kadar meşgul etmiştir. 3 Temmuz 1988'de meydana gelen olay sırasında, Amerikalı yetkililer kendilerini radarın yanılttığını ve düşürülen İran uçağının askeri uçak olduğunu bildiren sinyaller gönderdiğini ileri sürerken İran, saldırıyı bir katliam olarak niteleyerek BM Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırdı.

1988 yılının ortalarına doğru İran artık bir taraftan silah ve teçhizat eksikliği diğer taraftan Irak saldırıları karşısında zor durumda bulunuyordu. Irak, sınırda da kimyasal silah kullanmaya başlamıştı. Nihayet durumu değerlendiren Hümeyni zehir içmekten de beter dediği kararını açıkladı. İran'ın B.M.'nin 598 sayılı kararını kabul ettiğinde tarihler 18 Temmuz'u gösteriyordu. Sekiz yıl süren savaş hiç beklenmedik bir anda böylece sona ermişti.

(445) Kimyasal silahların kullanılması en geniş çapta Halepçe'de olmuş ve 5000 kişi ölmüştür.

Bu şekilde BM kararının İran tarafından da kabul edilmesiyle ilk adımı atılmış olan barışa yönelik çabaların ikinci adımı tarafların 25 Ağustos 1988'de Cenevre'de bir araya gelmeleri ile birlikte atılmış oluyordu.

C. SAVAŞIN İRAN VE İRAK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Irak, daha savaşın başında üstelik birinci yılı dolmadan bir çok noktada hayal kırıklığına uğramıştı. Nitekim İran'daki siyasal kargaşa sona erip istikrar sağlandığı gibi Hümeyni'nin Devrim Muhafızları özellikle Kuzistan bölgesinin savunulmasında oldukça büyük başarı göstermişlerdi. Ayrıca Saddam'ın beklentisinin tersine Kuzistan bölgesinde bulunan etnik olarak çoğunluğu Arap olmakla beraber Şii mezhebine bağlı olan halk, savaşın başında Irak'a beklediği desteği vermemiştir.

Daha 1979'un başında önemli ölçüde desteğini yitirmiş ve büyük bir muhalefetle karşı karşıya olan Hümeyni rejimi ise, Irak'ın saldırısından kısa bir süre sonra hızla toparlanmış ve içerde siyasal istikrar büyük ölçüde sağlanmıştır. Rejim için istikrarsızlık faktörü olan grupların (Azeriler, Kürtler, Türkmenler ve Sünni müslümanlar) muhalefetinin savaşın başlamasıyla beraber desteğe dönüşmesi gerçekten şaşırtıcı olmuştur. Oysa Irak'ın kısa bir süre içinde çökeceği ve rejimin parçalanacağı bekleniyordu. Aksine Hümeyni'nin İslami rejimi Irak'ın saldırısı ile birlikte daha da güçlenmiştir.

Öte yandan Irak'ın savaştan önce 2.6 milyon varil olan (bu bir ara 3.5 milyon varile çıkmıştı) günlük petrol üretimi savaşın başlamasından sonra birdenbire düşmüştü. Ayrıca İran'ın Körfez'in denetimini ele geçirmesi, Irak'ın su yoluyla yaptığı ticaretin kesilmesine neden olmuştu. Buna 1982 Nisanında Suriye'nin ülkesinden geçen boru hattını kapatması da eklenince, 1982 sonunda Irak'ın durumu pek parlak gözüküyordu. Bu durumda 1982 Nisanında, Irak'ın petrol ihracını sürdürdüğü tek boru hattı Türkiye'den geçen yumurtalık boru hattı kalmıştı. Bu boru hattının kapasitesi 1984 Nisanında 1.4 milyon varile çıkarıldı. Ayrıca 1985'te Suudi Arabistan üzerinden 1.85 milyon varil kapasiteli yeni bir boru hattının inşasına başlandı.⁽⁴⁴⁶⁾ Ancak bunun 1989'da tamamlandığı dikkate alınır, Irak'a savaş süresince bir fayda sağlamadığı görülür. Dolayısıyla yıllık petrol geliri 20 milyar doların üstüne çıkan Irak'ın, savaş süresince aylık petrol gelirinin 1 milyon doların da altına düştüğü gözlenmiştir. Nitekim 1980'de 26 milyar dolar olan petrol geliri, daha 1981'de 10.6 milyar dolara gerilemişti. Öte yandan savaştan önce yaklaşık 35 milyar dolar olan döviz rezervi de hızla tükenmiş ve 1981'de 28 milyar dolara düşmüştü. Irak bundan sonra savaşı büyük ölçüde Körfez devletlerinin desteğiyle sürdürmek zorunda kalmıştır.⁽⁴⁴⁷⁾

Bununla beraber Irak'ın ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yapan savaş, iç politikayı olumlu yönde etkile-

(446) Kuniholm, Persian Gulf and ... s.77.

(447) Parasiliti, op.cit., s.8; Kuniholm, Persian Gulf and ..., s.78.

miştir. Kendisinin ve Baas'ın bekasını Irak'ın bekası ile özdeşleştiren Saddam, savaşın ulusal bütünlüğün sağlanmasında ve kişisel durumunun güçlenmesinde önemli bir araç olacağını düşünüyordu. Gerçekten de böyle olmuş ve Saddam daha savaşın başında Irak hükümeti ve kamuoyundaki durumunu ve prestijini güçlendirmiştir.

D. SAVAŞ KARŞISINDA ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN TUTUMLARI

Savaş bir yerde İran'ın çevrelenmesinde yarar gören Körfez ülkeleri başta olmak üzere Irak'ın Arap devletleriyle ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır. Irak'ın savaş kapasitesi İran'ı bir tehdit olarak gören bu devletler tarafından sürekli bir şekilde desteklenmiştir. Irak'a yardım eden Arap devletleri, savaşla birlikte Hümeyni rejiminin ülkeleri üzerindeki etkilerinden bu şekilde kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Süper devletler ise savaşın gidişine göre ve güç dengesinin bozulması sözkonusu olduğu anlarda desteklerini birinden diğerine kaydırarak dengenin bozulmasını önlediler. Çünkü İran-İrak Savaşı her ne kadar bölgesel bir sorun olsa da, hem petrolün sevkini tehlikeye sokmakta hem de bölgedeki güç dengesini etkilemekteydi.

1. Bölge Devletlerinin Tutumları

İran'ın tehdidine en fazla maruz olan ülkelerin başında gelen Kuveyt ve Suudi Arabistan savaş boyunca Irak'a önemli ölçüde destek sağladılar. Bu iki devletin savaş sırasında yaptıkları yardımın toplam miktarının 50 milyar

doları geçtiği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu devletler günde 350 bin varil petrolü karşılıksız olarak Irak'a bırakmışlardı.

Kuveyt ve Suudi Arabistan, finansal desteğin yanısıra Irak'a önemli miktarda lojistik destek de sağlamaktaydı. Bu büyük bir gizlilik içinde yürütülmeye çalışılmakla birlikte savaşın daha başında Suudi Arabistan, Kızıl Deniz'deki üç limanını Irak'a tahsis etmiştir. Bütün bunlar yine de ABD'nin bilgisi çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Ayrıca AWACS'lar yardımıyla elde edilen bilgiler anında Irak'a aktarılıyordu. Bu arada Kuveyt'e ait limanlar da Irak için hayati bir değer taşımaktaydı. (448)

Diğer taraftan Suudi Arabistan savaşın başında, Irak'ı hemen desteklemek yerine beklemeyi tercih etmiştir. Suudi Arabistan, İran'ın toprak bütünlüğünün bozulmasıyla ilgili bir sonucun bölgedeki güç dengesini altüst edeceğini düşünerek Irak'ı desteklemeyi sakıncalı buluyordu. Ayrıca İran ile Irak arasındaki çatışmanın denetlenememesinden ve dolayısıyla Körfez'deki petrol sevkinin kesintiye uğramasından endişe edilmekteydi. Suudi Arabistan daha çok siyasal amaçların sınırlı tutulduğu kısa süreli bir savaştan yana'ydı. Çünkü böyle bir savaşın hem tırmanma ihtimali daha az olacak hem de Körfez'deki güç dengesini bozması önlenilecekti. Dolayısıyla Suudiler ilk başta bekle gör politikası izlediler. (449)

(448) Ramazani, Revolutionary Iran..., s.76.

(449) Suudi Arabistan'ın savaş boyunca izlediği politika hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Parrott, op.cit., s.43-49.

Ancak savaşın Riyad'ın beklentileri doğrultusunda gelişmemesi üzerine, ilki 30 Eylül'de olmak üzere Riyad, Bağdat ve Amman arasında krizin boyutlarının ele alındığı toplantılar yapılmaya başlandı. Ürdün ve Irak'ın ısrarlı çabaları Suudi Arabistan'ın tavrının değişmesinde etkili olmuştur. Irak petrol Bakanı Tayih Abd al-Kerim'in 9 Ekim'de ve bundan iki gün sonra da Kral Hüseyin'in Riyad'ı ziyareti üzerine Suudiler Irak'a yardım konusunda ikna edildi ve Suudi Arabistan-Irak-Ürdün eksenini fiili olarak gerçekleştirmiş oldu. (450)

1981 Ocakından itibaren Suudi limanlarından Irak'a silah sevkine başlanmıştır. Yine bu yıl içinde bir taraftan KİK kurulurken diğer taraftan Suudi Arabistan'ın ABD'den istediği AWACS'lar gelmeye başladı.

Bununla beraber Körfez devletleri ne Irak'ın ne de İran'ın savaştan güçlenmiş bir şekilde çıkarak bölgede egemen güç haline gelmesini istemekteydiler. Irak'a verilen destek ise İran Devrimi'nden ve Hümeyni'den duyulan endişeden kaynaklanmaktaydı. Çünkü bu devletler Irak'a ve Baas rejimine pek güvenmiyorlardı. Dolayısıyla gerek Suudi Arabistan'ın gerekse Kuveyt'in İran'la ilişkilerine bakıldığında düz bir çizgi üzerinde seyretmediği ve bu devletlerin zaman zaman İran'la ilişki kurmanın yollarını aradıkları dikkati çekmektedir. (451)

(450) Ibid., s.44-45.

(451) Bkz. Ramazani, *Revolutionary Iran...*, s.77; Michael Sterner "The Iran-Iraq War," *Foreign Affairs*, Vol.63, No.1 (Fall 1984), s.135.

Körfez bölgesi dışındaki devletlere gelince, bunlar arasında Ürdün, Irak'ın en büyük destekçisi durumundaydı. Ürdün'ün bu şekilde davranmasının temel nedeni, Suriye ile ilişkilerinin iyi olmaması ve Hümeyni'den duyulan endişeydi. Ürdün'ün Irak'a verdiği destek iki grupta özetlenebilir. Ürdün bir taraftan Kızıl Deniz'e açılan Akabe limanını deniz taşımacılığı için Irak'a tahsis ederek bu yolla Güney Yemen'den ve Etiyopya'dan gelen yardımların bu devlete ulaştırılmasını sağlarken diğer taraftan hem Irak'a diplomatik destek vermekte hem de diğer Arap devletlerinden gönüllülerin Irak ordusuna katılmalarını teşvik etmekteydi. (452)

Akabe limanının ve dolayısıyla Ürdün'ün Irak'a verdiği desteğin önemini daha iyi anlayabilmek için bu devletin belli başlı limanları olan Basra, Umm Kasr ve Faw'ın İran sınırına yakın olmasından dolayı kullanılamaz halde olduklarını dikkate almak gerekir. Ayrıca Ürdün, hava sahasını Irak'ın kullanmasına izin vermektedir. (453)

Öte yandan Ürdün'ün savaş boyunca Irak'a verdiği diplomatik ve siyasal desteğin Saddam için ne kadar hayati bir değer taşıdığı açıktır. Kendisi de bir monarşik devlet olan Ürdün bir anlamda Irak ile Arap monarşileri arasındaki siyasal boşluğu doldurarak bir köprü işlevi görüyordu. Gerçekten Arap devletleri ile Irak arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde Ürdün önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir.

(452) Parasiliti, op.cit., s.11; Ramazani, ibid., s.78; ayrıca bkz. W. Andrew Terrill, "Saddam's Closest Ally: Jordan and the Gulf," Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol.9, No.2 (Winter 1985). Yazar Irak ile Ürdün arasındaki ittifakı ve nedenlerini ayrıntılı olarak incelemektedir.

(453) Terrill, ibid., s.46-47.

Irak'ı savaş sırasında destekleyen bir başka devlet ise Mısır'dır. Mısır, Irak'a yaklaşımda çok yönlü beklentiler içindeydi. Sedat'ın ölmesi Irak ve Arap dünyası ile kopmuş olan bağların tekrar kurulması için iyi bir fırsat olarak görülüyordu. Ayrıca Mısır, Irak'a yapacağı yardımın diğer Arap devletleriyle ilişkilerinin düzelmesine yardım edeceğini düşünmekteydi.⁽⁴⁵⁴⁾ Bunun yanında Saddam gibi Mübarek de, Hümeyni'den ve onun islami rejiminden endişe duymaktaydı.

Mısır'ın Irak'a yardımı iki şekilde olmuştur. Mısır uzun bir süredir Sovyetler'den silah alan bir ülke olduğundan, Irak'ın kullanabileceği silahlara sahipti ve bu konuda önemli ölçüde destek sağlıyordu. İlk dört-beş yıl içinde Mısır'ın Irak'a satmış olduğu silah miktarı 1 milyar doların üstündeydi. Buna rağmen iki ülke arasındaki siyasal, askeri ve ticari ilişkiler 1983 Temmuzuna kadar istenilen düzeye ulaşamadı. Diğer taraftan Mısır, Irak'a insan gücü olarak da yardımda bulunuyordu. Bu doğrultuda 15.000'den fazla Mısırlı gönüllü Irak ordusunda yer almıştır. Ayrıca Irak'ta çalışmakta olan 1.5 milyon dolaylarındaki Mısırlı da Irak'ın savaş potansiyeline önemli bir katkı demektir.⁽⁴⁵⁵⁾ Buna karşılık Irak da Mısır'ın Arap Birliği'ne tekrar dönmesi için yardım sözü vermişti. Nitekim 1987'de Amman'da yapılan Arap Birliği zirvesinde bu gerçekleşti ve 13 Kasım 1987'de Mısır'la ilişkiler tekrar kuruldu.⁽⁴⁵⁶⁾

(454) Ramazani, loc.cit; Parasiliti, loc.cit.

(455) Ramazani, ibid.

(456) Parasiliti, loc.cit.

Öte yandan Suriye, savaş sırasında İran'ı destekleyen devletlerin başında gelmekteydi.⁽⁴⁵⁷⁾ İki devlet arasındaki bu yakınlıkta Hümeyni ve Hafız Esad'ın Saddam'a karşı duydukları nefretin etkisi oldukça büyüktür. Ayrıca Suriye, Lübnan'la ilgili politikasında Hümeyni'den destek sözü almıştı. Bunun dışında Irak ve Suriye Baas Partileri arasındaki mücadele ve bu iki ülke arasındaki sorunlar Suriye'nin savaşta İran'ı desteklemesine neden olmuştur.⁽⁴⁵⁸⁾ Bunlardan dolayı Tahran ile Şam, aralarındaki ideolojik farklılıklara rağmen birlikte hareket etmişlerdir. Bu durum, güç dengesi sistemlerinde devletlerin ittifak oluştururken ideolojik faktörleri dikkate almadıklarının önemli bir göstergesidir.

Suriye ile İran arasında 13 ve 16 Mart 1982 tarihlerinde biri onyıl süreli ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini, diğeri ise petrol satışını öngören iki anlaşma imzalandı. İran Suriye'ye günde 20.000 varil petrolü karşılıksız veriyor, 10.000 varili normal fiyat üzerinden ve 100.000 varili de OPEC'in belirlediği tavanın altında bir fiyattan veriyordu. İran'ın Suriye'ye bu derece cömert davranmasının temel nedenlerinden biri, bu ülkeden silah almak zorunda oluşuydu.⁽⁴⁵⁹⁾ Nitekim iki ülke arasında 1982'de silah satılmasını öngören gizli bir anlaşma yapılmış

(457) Bölge devletlerinden Suriye'nin yanısıra Libya, Cezayir ve F.K.Ö de İran'ın en büyük destekçileri durumundaydı.

(458) Rubinstein, "Perspectives ...", s.599.

(459) Suriye'nin dışında İran'ın silah satın aldığı ülkeler arasında Kuzey Kore ve İsrail de yer almaktaydı. Batılı devletlerden Fransa da İran'a silah satan ülkeler arasındaydı. (Bkz. İsmail, op.cit., s.37).

ve İran bu yolla Suriye'den istediği birçok silahı elde etmiştir. (460)

Ayrıca Suriye, daha önce de belirtildiği gibi, Irak'ın petrol ihracatının önemli bir kısmının yapıldığı (günde 1.2 milyon varil) ülkesinden geçen petrol boru hattını 10 Nisan 1982'de kapatarak Irak'a çok büyük zarar vermişti. Çünkü bu durumda Irak'ın petrol ihraç edebileceği tek yol olarak Türkiye'den geçen boru hattı kalıyordu.

2. Süper Devletlerin Savaş Karşısındaki Tepkileri

Süper devletlere gelince, gerek Sovyetler gerekse ABD savaşın başında kesin bir tutum ortaya koymaktan çekindiler. Nitekim süper devletler savaşın kendilerini doğrudan bir çatışma durumuna getirmemesine özen gösterdiler.

Sovyetler savaşın başında tam bir ikileme karşı karşıya kalmıştı. Moskova, bir taraftan İran'daki yeni rejimin Amerikan karşıtı olmasından yararlanarak bu devleti kazanmaya çalışırken, diğer taraftan bağımsız bir politika izleme eğiliminde olan ve bu doğrultuda Arap dünyasında ve özellikle Körfez bölgesinde egemen güç olmak isteyen Irak'ın tutumunu desteklemeyi kendi çıkarlarına aykırı görmekteydi. Sovyetler Birliği bu durumda savaşın başında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. (461) Kaldı ki 25 Eylül 1980'de ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskie ile Sovyet Dışişleri Bakanı

(460) Ramazani, *Revolutionary Iran...*, s.81.

(461) Bu konuda ayrıca bkz. John C. Campbell, "Soviet Policy in the Middle East," *Current History*, Vol. 80, No. 462 (January 1981), s.4.

Andrea Gramyko'nun bir araya geldiği toplantıda, her iki süper devlet de savaşta tarafsız kalma konusunda birbirlerine söz vermişlerdi. (462)

Sovyetler bu doğrultuda aralarındaki mevcut anlaşmalara rağmen, Irak'a silah transferini durdurmuş ve 1980 sonlarına doğru da bu devletin geleneksel düşmanı olan Suriye ile bir Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Moskova ile Şam arasındaki bu antlaşma Irak tarafından Moskova'nın İran tarafına kaydığıнын bir işareti olarak algılanmıştır. Diğer taraftan Sovyetler İran'a, askeri, ekonomik ve teknik yardım teklifinde bulunarak, Rehineler krizi sırasında B.M.'de yaptırım kararına karşı çıkararak, ticareti arttırarak, ABD'nin ekonomik ambargo uygulanması kararına karşı çıkararak kendisi açısından stratejik bakımdan oldukça önemli olan İran'ı kazanmaya ve bu devletle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. (463)

Ancak 1982 Temmuzunda İran'ın savaşta Irak karşısında üstünlüğü ele geçirmesi üzerine, Sovyetler Birliği Bağdat'a tekrar silah sevkine başladı. Sovyetler İran'ın Irak'ı yenerek savaşta galip gelmesinin bölgedeki güç dengesini bozacağını düşünerek tutumlarını değiştirmişlerdi. Ayrıca İran, bir taraftan Afganistan'daki mücahitlere yardım etmekte, diğer taraftan ülkedeki sol gruplar ve özellikle Tudeh üzerindeki baskıları yoğunlaştırmaktaydı. Bunun dışında Sovyet Orta Asyasında yaşayan milyonlarca müslüman üzerinde

(462) Bradley, op.cit., s.106.

(463) Sovyetlerin savaş karşısındaki tutumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dennis Ross, "Soviet Views toward the Gulf War," ORBIS, Vol. 28, No. 3 (Fall 1984), s.438-39.

Hümeyni'nin artan karizması dikkate alındığında, islami fundemantalizmin bölgede yayılması Moskova'nın çıkarlarına ters düşmekteydi.

ABD de Sovyetler Birliği gibi, savaşın başında kesin bir tavır almaktan ziyade beklemeyi tercih ederken bir taraftan da Suudi Arabistan ve Umman başta olmak üzere bölgedeki çıkarlarını koruma gereğini duyuyordu. Nitekim gelen istihbaratlar Irak'ın Umman ve Suudi Arabistan'daki üsleri İran'a saldırı amacıyla kullanmak için baskı yaptığı doğrultusunda idi. Bunun üzerine bu iki devletin talebine olumlu cevap veren ABD, bu çerçevede Suudi Arabistan'a bölgedeki ABD uçak gemisinden F-14 ve F-15 uçakları gönderdi. Ancak ABD'de ılımlılar olarak bilinen grup, bu müdahalenin Sovyetlere söz verilen tarafsızlık politikasına zarar vermemesine özen gösterilmesini istiyordu. Bu arada yönetim bölgeye silah transferine devam ederken, Suudi Arabistan'a da AWACS'ları göndermeye başladı. (464)

Diğer taraftan, Bağdat, Washington'u yanına almak için ne gerekirse yapmak isteyen bir tutum içinde görünüyordu. Ancak ABD'nin doğrudan veya dolaylı olarak her iki ülkeye de silah sevkini sürdürdüğü konusunda basın yayın organlarında çeşitli iddialar yer almıştır. Irak, bir taraftan ABD'nin İran'a üçüncü taraflar aracılığıyla silah vermesine tepki gösterirken, diğer taraftan bu devletle ilişkilerini geliştirmek için lobi faaliyetlerinden de yararlanmaya çalışı-

(464) Bradley, loc.cit.

yordu. Irak'ın ön plana çıkarmaya çalıştığı düşünce ki bu, gerek Saddam gerekse Tarık Aziz'in açıklamalarında da yer almaktaydı; Irak'ın yenilmesinin yalnız Körfez ülkelerinin aleyhine bir durum olmadığı, aynı zamanda ABD'nin ve sanayileşmiş Batı ülkelerinin de çıkarlarına aykırı olduğuydu. (465)

Fakat yukarıda da belirtildiği gibi her iki süper devlet de savaşın başında tarafsız kalma konusunda görüş birliğine varmış olmalarına rağmen, farklı nedenlerle de olsa Irak'a karşı, İran yanlısı bir tutum içinde görmüşlerdir. Sovyetler, bir taraftan Irak'ı tam anlamıyla gözden çıkaramazken, diğer taraftan stratejik olarak kendisi açısından çok daha önemli olan İran'ı kazanmaya çalışmıştır. Dolayısıyla her iki tarafa da doğrudan veya dolaylı olarak ya silah ya da silah yedek parçası satmışlardı.

ABD'nin İran'a yaklaşmasının nedeni Irak'ın çoğunluğu Arap olan Kuzistan bölgesini işgal ederek özerkliğe kavuşturması durumunda bunun İran'daki diğer azınlık ulusları tarafından da taklit edilmesinden, dolayısıyla İran'ın parçalanmasından duyduğu endişeydi. Çünkü bölünmüş bir İran şüphesiz ABD'den ziyade Sovyetlerin işine gelirdi.

Bu nedenle 1980 Ekiminde bir açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskie, Irak'ın İran'ı işgal etmesi karşısında tarafsız kalmayacaklarını açıklarken, Başkan Carter da güçlü bir İran'ın bölgedeki güç dengesi açısından

(465) Ramazani, Revolutionary Iran..., s.79.

gerekli olduğuna dikkat çekmekteydi. (466)

Bundan dolayı ABD, rehineler krizine rağmen bu dönemde İran'a dolaylı yoldan silah vermeyi sürdürdü ve İran'ın silah satın aldığı ülkelerin başında yer aldı.

ABD'nin bu tutumundaki değişiklik, İran'ın 1982'de savaşın yönünü kendi lehine çevirmesi üzerine sözkonusu olmuştur. Irak'ın çökmesi ve İran'ın bölgeye tamamen egemen olması ihtimalinin belirmesi üzerine, ABD, kesin tavrını belli ederek tarafsız tutumunu terketmiş ve Irak'ı açıktan desteklemeye başlamıştır.

Nitekim savaşta İran'ın galip gelerek Irak'ta da kendi güdümünde bir Şii İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlaması, yalnız bölgenin jeo-politik yapısında önemli bir değişiklik olarak kalmayacak, dünya finans çevrelerini de akıl almaz şekilde etkileyecekti. Herşeyden önce Irak'ın geniş petrol yatakları İran'ın mevcut yataklarıyla birlikte düşünüldüğünde bu iki devlet Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip olacaktı. Bu durum gerçekleştiğinde dünya petrol rezervlerinin yüzde 10'unu elinde bulunduran Kuveyt'in de bu güçlü komşusu tarafından ilhak edilmesi olasılığı yüksekti. Ayrıca İran'ın savaşta galip gelerek Irak'ı işgal etmesi durumunda, başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere Irak'ın ABD ve Batılı devletlere olan savaşta mütevellid borçlarını ödemekten kaçınabileceği ve böyle bir durumun dünya ekonomisini ve

(466) Bradley, op.cit., s.107.

finans sistemini altüst edebileceği olasılığı sözkonusuydu.

Bu çerçevede Irak, ABD tarafından terörist devletler listesinden çıkarıldı ve onyediyıllık aradan sonra 1984 Kasımında ABD ile Irak arasında diplomatik ilişkiler tekrar kuruldu.⁽⁴⁶⁷⁾ Aslında güç dengesinin bozulma ihtimalinin dışında, ABD'nin ve Batı'nın çıkarlarını doğrudan etkileyecek bir gelişme sözkonusu olmamıştı. Bununla beraber 1983 Ekiminde bir açıklama yapan Pentagon yetkilileri, Körfez'de petrolün kesintiye uğramasına ABD deniz gücünün izin vermeyeceğini bildirmiştir. Kasım ayında ise MIDEASTFOR komutanlığına bağlı ABD gücünün Körfez'de seyir özgürlüğünü engelleyecek her türlü davranışa karşı kesin ve etkili bir şekilde karşı konacağı belirtildi.⁽⁴⁶⁸⁾ Nitekim ABD, 1984'de Irak'ın gücünün tükenmeye başlaması üzerine, başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki dost Arap devletlerinin hava savunma kapasitelerini arttırma işini hızlandırdı.⁽⁴⁶⁹⁾ Ancak ABD savaş sırasında Çevik Kuvveti kullanmadı. Yalnız gerekli durumlarda daha önce bölgede bulunan MIDEASTFOR'a dahil gemilerden yararlanma yoluna gidildi.

Özetlemek gerekirse süper güçler dahil bölgedeki devletlerin hemen hepsi savaşın tarafların herhangi birinin zaferiyle sonuçlanmasına karşıydı. Bölgedeki güç dengesi sisteminin savaştan önceki durumuyla devam etmesi bütün devletlerin çıkarınaydı.

(467) Parasiliti, op.cit., s.12; Ramazani, ibid, s.80; Rubinstein, "Perspectives...", s.607.

(468) Kuniholm, Persian Gulf and..., s.80; Sterner, "The Iran-Iraq War," s.129.

(469) Sterner, ibid.

Dolayısıyla savaşı Irak'ın kaybedebileceğini anlayan süperler, savaşı Orta Doğu'daki ve Körfez'deki dengeleri altüst etmeden sona erdirmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Zira her iki süper devletin de temel endişesi, bölgede kendi denetimleri dışında ortaya çıkabilecek denge değişiklikleriydi.

Bölge devletlerine gelince, ne Irak'ın ne de İran'ın kesin bir galibiyet elde etmesini asla istemiyorlardı. Esas istedikleri her iki devletin de savaştan zayıflayarak çıkması, fakat bölgede güç dengesinin bozulmamasıydı.

IV. IRAK'IN KUVEYT'i İŞGALİ VE SAVAŞ

Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak girişimiyle birlikte Basra Körfezi'nde güç dengesi, İran Devrimi ve İran-İrak Savaşı'ndan sonra üçüncü defa bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Önceki bölümlerde üzerinde ayrıntılı olarak durulduğu gibi İran ve Afganistan'daki gelişmeler ve İran-İrak Savaşı dolayısıyla Körfez ülkeleri hem kendi istikrar ve güvenliklerinin hem de bölgedeki güç dengesinin korunması için aralarında Körfez İşbirliği Konseyi'ni oluşturdular. Diğer taraftan ABD, bu gelişmeler karşısında 1970'ler boyunca dış politika stratejisinin çerçevesini oluşturan Nixon Doktrini'ni terkederek daha aktif bir tutum benimsemiş ve bu doğrultuda bölgedeki askeri varlığını arttırmaya başlamıştır.

Ancak bütün bu girişimler bölgede yeni bir krizin ortaya çıkmasını önlemeye yetmemiş ve 2 Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etmiş ve bir süre sonra da 19. ili olduğunu açıklamıştır. Nitekim Kuveyt'in işgal ve ilhakı ile birlikte hem Basra Körfezi'nde hem de genel olarak Orta Doğu'da güç dengesi bir anda Irak lehine bozulmuştur. Öte yandan bu durum, gerek ABD'nin gerekse Batılı ülkelerin bölgedeki ekonomik çıkarlarını ve petrolün güvenliğini tehlikeye sokmuştur.

A. İRAN-İRAK SAVAŞI SONRASINDA İRAK'IN SİLAHLANMA GİRİŞİMLERİ

İrak, askeri kapasitesini arttırmaya İran-İrak Savaşı öncesinde başlamış ve savaş sırasında da devam etmiştir. Irak bir taraftan kendisi nükleer ve kimyasal silah üretimine hız verirken, diğer taraftan Batılı ülkelerden satın aldığı silahlarla ülkeyi bir cephane haline getirmişti. Irak, savaştan sonra da askeri araştırma ve geliştirme faaliyetlerini ve silah üretimini hızlandırmıştır. Ancak bunda dış desteğin önemli bir yeri vardı ve birçok silah sisteminin içeride üretiminde Yugoslav, Fransız, İspanyol, Kanadalı, Kuzey Koreli ve Mısırlı uzmanların yardımından yararlanılmaktaydı. Irak Sanayi Bakanı Hüseyin Kamil 7 Aralık 1989'da ülkesinin uzaya bir uydu gönderdiğini ve 2000 km menzilli, yerden yere ve orta menzilli balistik füze (IRBM) sınıfına giren bir füze yapmakta olduğunu açıkladığında Batılı ülkeler bunu endişe ile karşıladılar. Ayrıca Irak'ın ürettiği sözkonusu "Temmuz" adlı füzenin 45 ton ağırlığında ve 25 metre boyunda olup kıtalararası balistik füze kapasitesine çıkarılabileceği belirtiliyordu. (470)

Nitekim Irak'ın savaş sonrasında silahlanma yönündeki çabaları onun bölgeyi kendi egemenliği altına almak isteğinin önemli işaretleri olarak yorumlanıyordu. Ancak savaştan dolayı, 80 milyar dolar dolaylarında olduğu tahmin edilen dış borcu; bu amacın önündeki en önemli engeldi.

(470) Yezid Sayigh, "Iraq's ambitions: arms producer and regional power," Middle East International, No.387 (19 January 1990), s.17.

Ayrıca bölgedeki devletlerin Irak'ın bu niyeti karşısındaki endişeleri de Irak için aşılması gereken bir başka zorluk olarak duruyordu. Hatta bu devletlerin kendi aralarında Irak'ın tutumları karşısında gizli bir cephe oluşturdukları iddia edilmekteydi. (471)

Diğer taraftan Saddam, yaptığı bir açıklamada,

Biz süpergüç olmayı değil bizimle gelişmekte olan (gelişmiş) ülkeler arasındaki açığı kapatmayı amaçlıyoruz. Biz bölgedeki devletlerle ekonomik işbirliğine dayanan barış ve dostluk bağlarını geliştirmek istiyoruz. Irak'ın bölgede süpergüç olmak istediği yolundaki düşünceler yersizdir. Biz bölgesel bir süpergüçten, diğer halkların işlerine müdahaleyi anlıyoruz ki bu kesinlikle bizim politikamız değildir. Biz başka ulusların işlerine müdahale etmemeyi temel ilke olarak benimsemiş bulunuyoruz. Bizim temel hedefimiz güçlü bir Arap dayanışması meydana getirmektir. (472)

diyordu. Saddam'ın açıklaması kendi içinde bir takım çelişkiler taşımaktaydı; süper güç olmak istediğini reddederken ve diğer ulusların işlerine müdahale etmeye niyetli olmadığını açıklarken samimi olmadığı daha sonraki davranışlarıyla ortaya çıkmıştır. Kaldı ki bir Arap dayanışmasından söz etmesi bile liderlik peşinde olduğunun önemli bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Irak bu arada 1989 Martında, Mısır, Ürdün ve Kuzey Yemen'in katıldığı Arap İşbirliği Konseyi'nin (AİK) kurulmasında öncü rolü oynamıştır. Öte yandan AİK'nin, Körfez İşbirliği Konseyi'nin bir benzeri veya ikiz kardeşi olduğu yönündeki açıklamalar KİK üyesi devletler tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Bu nedenle 1989 Martında Bağdat'ı

(471) Ibid., s.18.

(472) Amy Kaslow, "Iraq Looms Large," Middle East No. 183 (January 1990), s.13.

ziyaret eden Suudi Arabistan Kralı Fahd, Saddam Hüseyin'e karşılıklı saldırmazlık paktını da içeren geniş kapsamlı bir askeri anlaşma yapılmasını teklif etmiştir. (473)

Irak'ın öncülüğünde kurulan bu ittifak (AİK), Kuveyt'i de tedirgin etmekteydi. Oysa Kuveyt savaş boyunca Irak'a destek sağlayan ülkelerin başında geliyordu. Ancak Irak'ın hala Bubiyan ve Warba adalarından vazgeçmeye niyetli görünmemesi ve savaş bitmiş olmasına rağmen Kuveyt'le bir sınır anlaşması yapmaya yanaşmaması bu devleti doğal olarak endişelendirmiştir. (474)

Diğer taraftan Irak, yukarıda da belirtildiği gibi silahlanma yönündeki faaliyetlerini sürdürüyordu. Gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra silaha yaptığı harcamalar bakımından bölgede birinci sıraya gelmiş ve uluslararası şirketlerle silah yedek parçası ve kimyasal maddelerle ilgili bağlantılar içinde olduğu 1989'un sonlarına doğru bir sır olmaktan çıkmıştı. Irak'a askeri malzeme sağlayan Avrupa ülkelerinin başında İngiltere gelmekteydi. Ayrıca bu ülkelerden Irak'a önemli ölçüde teknoloji transferi de yapılmaktaydı. (475)

Bu arada, 1989 Aralığında Umman'da onuncu zirve toplantısını yapan Körfez İşbirliği Konseyi kendine yeni bir rol arayışı içine girmişti. Üye devletler 1990'larda bölgesel ve uluslararası politikalarda yapıcı bir rol oynamak

(473) ibid.

(474) ibid.

(475) "Cultivating the Personality," *Middle East*, No. 183 (January 1990), s.15.

istediklerini vurguladılar. Bu arzuya Konferans sonunda devlet başkanlarının imzasını taşıyan bildiride de yer verildi. (476)

Bildiride ayrıca, İran-İrak arasındaki barış görüşmelerine, Lübnan sorununa ve Avrupa Topluluğu ile ticari ilişkilere de yer veriliyordu. Bunlar arasında üzerinde en fazla durulan konu, İran ile Irak arasındaki sorunları çözüme kavuşturacak bir barış anlaşmasının yapılmasıydı. Bunun bölge barışına yardım edeceği düşünülüyordu. Konsey'e üye ülkelerden Umman, İran'la iyi ilişkiler kurmak istiyor ve hatta Bağdat ile Tahran arasında arabuluculuk yapma gibi bir role de hazır görünüyordu. Zira İran ile Irak arasında ateşkesin üzerinden bir buçuk yıl geçmiş olmasına rağmen, esirlerin değişimi, işgal edilmiş toprakların boşaltılması ve Şatt-ül Arap sınırının yeniden çizilmesi konularında henüz bir ilerleme sağlanmış değildi. (477)

B. İRAK İLE BATILI ÜLKELER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN GERGİNLİŞMESİ

Nitekim Bağdat'ın askeri harcamaları artar ve bölgede birinci duruma gelirken, uluslararası tepkiler de yoğunlaşmaya başlamıştı. 1990'ın başlarında gerek İsrail gerekse Batılı ülkeler Irak'ın nükleer güç olduğunu ileri sürerken, Saddam bütün iddiaları reddederek nükleer silaha gerek duymadıklarını, zira İsrail tarafından yapılacak bir saldırı-

(476) "The Gulf Looks to Wider Horizons," Middle East, No. 184 (February 1990), s.12.

(477) ibid., s.13.

rıya karşı koyabilecek ölçüde kimyasal silaha sahip olduklarını, belirtiyordu.

Batı ile Irak arasındaki gerilim, ABD ve İngiltere'nin 29 Mart'ta Irak'ın Londra Heathrow havaalanı yoluyla Irak'a nükleer silah ateşleyicisi (trigger) götürdüğünü gösteren bir kaçakçılık olayını ortaya çıkardıklarını açıklamaları ile tırmanmıştı. Bu arada olayla ilgili olarak üç kişi tutuklanmış, bir kişi de sınır dışı edilmişti.⁽⁴⁷⁸⁾ Öte yandan Saddam bir açıklama yaparak, nükleer silah ateşleyicisi olduğu iddia edilen parçanın başka amaçlar için kullanıldığını belirterek kendine yöneltilen suçlamaları reddetmiştir. Ancak sözkonusu olaydan sonra gözler 1981'de İsrail tarafından bombalanan Irak'ın Osirak nükleer reaktörüne çevrildi. Bir taraftan Başkan George Bush Orta Doğu'daki nükleer silahların yayılmasından kaygı duyduğunu bildirirken diğer taraftan İsraili yetkililer, Irak'ın Osirak nükleer reaktörünü yeniden inşa etmek amacıyla çalışmalarını hızlandırdığını ileri sürmekteydi.⁽⁴⁷⁹⁾

Saddam Hüseyin, Nisan ayında yaptığı açıklamada Batılı şirketlerin ve istihbarat örgütlerinin kendilerini tuzaga düşürmeye çalıştıklarını ancak bunun mümkün olmayacağını zira kendilerinin nükleer bir saldırıyı caydıracak kadar kimyasal silaha sahip olduklarını ve nükleer silaha gerek duymadıklarını belirtti. Bu arada Saddam, Irak'ın uzun menzilli füze sistemini geliştirmesine yardım eden Kanadalı

(478) Middle East International, No. 373 (13 April 1990), s.3.

(479) Milliyet, 30 Mart 1990.

bilim adamı Gerald Bell'in, Mossad tarafından -birçok defa tehdit edildikten sonra- 22 Mart 1990'da profesyonel bir şekilde öldürülmesine dikkat çekerek olay karşısında uluslararası kamuoyunun hiç tepki göstermemesini eleştirdi. Saddam açıklamasında, Batılı ülkelerin Irak'ın askeri ve endüstriyel kapasitesinin gelişmesini hedef aldıklarını ve İsrail'in saldırısını meşrulaştırmak için ortam hazırladıklarını ileri sürmüştür. (480)

Ancak Batı, Irak'ın ve Saddam'ın nükleer güç olma gibi niyetlerinin olmadığı yönündeki açıklamalarını inandırıcı bulmuyor ve ısrarla Batı basınında Irak'ın Arap dünyasında nükleer silah kapasitesine sahip olan tek ülke olduğuna dikkat çekiliyordu. (481)

Artık 1990'ın Mayıs ve Haziran aylarında bölgede Irak ve İsrail'in nükleer alanda silahlanma yarışına girdikleri belirtilerek "terör dengesi"nden (balance of terror) söz edilmeye başlandığı görülmektedir. Böylece Orta Doğu'daki askeri terminolojiye "caydırma" ve "misilleme" kavramları da girmiş bulunuyordu.

Öte yandan İsrail'in nükleer hazırlık durumu, yani bu devletin nükleer kapasiteli savaş uçaklarına, balistik füzelere ve uydulara sahip olması; Orta Doğu ülkelerini tedirgin etmekte ve bunun caydırıcı olmaktan ziyade saldırı amacı taşıdığı ileri sürülmekteydi. (482)

(480) Nadim Jaber, "The Iraq-West Confrontation: background and reactions," Middle East International, No. 373 (13 April 1990), s.3.

(481) "Saddam wants his bomb," Middle East, No. 187 (May 1990), s.11.

Bu arada İran'la Irak arasındaki ilişkilerde özellikle Hümeyni'nin ölümünden sonra bir gelişme olduğu gözlenmiştir. Saddam ile Rafsanjani arasındaki karşılıklı mektup teatilerinde olumlu ve yapıcı ifadeler kullanılmaktaydı.⁽⁴⁸³⁾ Nitekim Irak, Batılı ülkelerin özellikle de ABD, İngiltere ve İsrail'in yoğun baskısı altında olduğundan müttefik arayışı içindeydi ve güç dengesi sisteminin bir gereği olarak İran'la ilişkilerini düzeltmek istiyordu. Diğer taraftan İran, Irak'la ilişkilerini geliştirerek hem kendine karşı savaş sırasında oluşmuş olan Arap koalisyonu ile ilişkilerini düzeltmeyi amaçlıyor hem de diplomasi yoluyla Şatt-ül Arap sorununun 1975 Cezayir Antlaşması'na uygun olarak çözümlenebileceğini bekliyordu.

C. IRAK İLE KUVEYT ARASINDAKİ SORUNLAR VE KRİZ

Irak'la Kuveyt arasındaki sorunların temelinde Irak'ın, Kuveyt'i kendi toprakları üzerinde İngiltere tarafından oluşturulmuş suni bir devlet olarak görmesi ve bunu bir türlü içine sindirememiş olması yatmaktadır. Zira Irak, Kuveyt'in Osmanlı döneminde Basra'nın bir kazası olduğunu ileri sürerek, kendi toprakları olduğunu iddia etmekteydi. Dolayısıyla Irak, Kuveyt'le arasındaki 130 mil uzunluğundaki sınırın çizilmesine bir türlü yanaşmadığı gibi, sürekli olarak Kuveyt'ten Bubiyan ve Warba adalarını kendine bırakmasını istemiştir. Nitekim ilki 1930'larda olmak üzere

(482) Sayigh, "The Middle East Strategic Balance: putting in to perspective," Middle East International, No. 376 (25 May 1990), s.15-16.

(483) Sayigh, "The Middle East Strategic Balance," Middle East International, No.378(22 June 1990),s.17.

çeşitli kereler Kuveyt'i ilhak etme girişiminde bulunan Irak, 2 Ağustos'ta bunu fiilen gerçekleştirmeye yönelmiştir.

1. Irak ile Kuveyt Arasındaki Sorunların Temeli

Irak ile Kuveyt arasındaki sınırın belirlenmesi sorunu, İngiltere'nin bölgeye egemen olduğu XX. yüzyılın başında ortaya çıkmış olup o zamandan beri devam etmekteydi. Kuveyt 1899 yılında İngiltere ile bir antlaşma imzalayarak bu devletin hakimiyetini⁽⁴⁸⁴⁾ kabul etmişti. 1902-1904 yılları arasında İngiliz yetkili makamları, Şeyh Mübarek'in Osmanlı'nın denetiminde bulunan kuzey sınırlarına yönelik hak iddialarını destekleyen raporlar yayınlamaya başlamışlardı. Ancak daha sonraki yıllarda, İngiltere her nedense Mübarek'in bütün iddialarını desteklemekten kaçındı. Örneğin İngiltere, Kuveyt Şeyhi'nin Bubiyan adasına yönelik iddialarını desteklemekle birlikte, Safwan kasabası üzerindeki iddialarını desteklemedi.⁽⁴⁸⁵⁾

1913'de Osmanlı imparatorluğu, İran, İngiltere ve Rusya'nın katıldığı İstanbul Anlaşmaları ile bölgedeki diğer sınır sorunları çözümlenirken Irak ile Kuveyt arasındaki sınır da belirlenmişti. Buna göre, Umm Kasr Türklerde kalıyor, Bubiyan ve Warba adaları Kuveyt'e bırakılıyordu.

(484) 1826'da Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini kabul edip bir vergi ödemek zorunda bırakılan Kuveyt, 1853'de doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmiş ve 1870'de Bağdat vilayetine bağlanmıştır. Nitekim 1899'da İngiltere ile bir antlaşma imzalayan Kuveyt Şeyhi Mübarek El-Sabah Kuveyt üzerinde bu devletin hakimiyetini kabul etmiştir. Bkz. J.C.Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East* (Princeton, N.J.:D. Van Nostrand, 1956), s.218-219.

(485) Martin, op.cit., s.45. Bubiyan ve onun hemen yanındaki Warba adası Umm Kasr'ın ağzında bulunmakta olup limana giriş ve çıkışı kontrol etmektedir. Başka bir deyişle limandan Körfez'e ve Körfez'den limana giren ve çıkan gemiler bu adaların oluşturduğu boğazdan geçmektedir.

Kuzeydeki karasınırı ise Safwan Türklerde kalacak şekilde belirleniyordu. Ancak I. Dünya Savaşı sonunda İngiltere'ye bırakılmış olan Irak üzerindeki manda yönetiminin sona ermesi üzerine, Irak ile Kuveyt arasındaki sınır 1932'de ilgili tarafların yöneticileri arasında karşılıklı mektup teatileri ile tekrar belirlenmiştir. (486)

Bununla beraber Irak, hoşnutsuzluğunu Kuveyt'in Irak'ın bir parçası olduğunu ileri sürerek ortaya koymuş ve birçok defa ilhak girişiminde bulunmuştur. Bunlardan ilki 1930'ların başında sözkonusu olmuş ve Kral Gazi'nin Kuveyt ile Irak'ı birleştirmeyi amaçlayan ve ekonomik yararlar içeren tasarısına Kuveyt'in olumlu yaklaşması üzerine, İngiltere Kuveyt Şeyhine baskı yaparak tasarının gerçekleşmesini engellemiştir. (487)

Nitekim, bu sırada Anglo-Persian Oil Company ile Gulf Oil Company'nin birlikte kurdukları Kuveyt Oil Company 23 Aralık 1934'de Kuveyt Şeyhi ile tüm Kuveyt toprağını kapsayan bir ayrıcalık anlaşması yapmış bulunuyordu.

Irak'ın ilhakla ilgili ikinci girişimi, İngiltere'nin 1961'de Kuveyt'den çekilmesi ve bu devletin bağımsızlığını tanıması ile birlikte gündeme gelmiştir. General Kasım, Kuveyt'in Irak'a ait olduğunu ileri sürerek bağımsızlığı tanımadığı gibi 26 Haziran 1961'de de Kuveyt'i ilhak ettiğini açıklamıştır. Ancak Kürtlerle başı dertte olan Irak,

(486) Ibid.

(487) Ibid., s.46, ayrıca bkz. Kelly, op.cit., s.276.

Kuveyt sınırına fazla bir kuvvet ayıracak durumda olmadığından güç kullanmamış ve sadece kağıt üzerinde ilhak etmişti. Bu arada Irak'ın yapacağı olası bir saldırıya karşı aralarındaki savunma anlaşmasına dayanarak Kuveyt'in İngiltere'den yardım talebi üzerine, bu devlet Kuveyt'e uçak ve savaş gemileri gönderdi ve arkasından 1 Temmuz 1961'de de Kuveyt'e asker çıkardı. BM düzeyinde yapılan girişimler Sovyetler Birliği'nin engellemesi yüzünden bir sonuca ulaşamayınca, Kuveyt sorunu Arap Birliği'ne götürdü. Nitekim Arap ülkeleri Kuveyt'i desteklediler ve Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Suriye'nin oluşturduğu ortak askeri güç İngiliz askerlerinin yerini aldı. (488)

General Kasım'ın 1963'de devrilmesinden sonra işbaşına gelen ve kısa bir süre yönetimde kalan⁽⁴⁸⁹⁾ yeni Irak hükümetinin Kuveyt üzerindeki iddialarından vazgeçtiği görülmektedir. Irak'taki yeni yönetimin amacı diğer Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmek olduğundan, bu doğrultuda Kuveyt ile de 1963'de, 1932'de üzerinde anlaşılan sınırları teyid eden ve nihai sınırları belirleyecek bir Ortak komisyonun kurulması ve Kuveyt'in bağımsızlığının tanınması konularını içeren bir anlaşma yapıldı. Buna karşılık olarak Kuveyt de Irak'a ekonomik yardım yapacak ve uygun bir fırsatını bulduğunda da İngiltere ile arasındaki savunma anlaşmasını feshedecekti. Kuveyt 14 Mayıs 1963'de

(488) Bu konuda bkz. Martin, *ibid*, ayrıca bkz. W.H.Nelson, "What's the Answer for the Gulf?" *Proceedings*, (December 1990) s.33; Mc Naugher, *op.cit.*, s.149-150.

(489) Batı yanlısı ve Sovyet karşıtı olan bu hükümet 1963 Araşlığında bir darbe sonucu iktidardan uzaklaştırılmıştır.

de Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edildi. (490)

Ancak 1968'de Baas Partisi'nin iktidarı tamamen ele geçirmesi ile birlikte, Irak Kuveyt üzerindeki çıkarlarını ve iddialarını tekrarlamaya başladı. Bu arada İngiltere, 1968'de bir açıklama yaparak bölgeden dört yıl içinde çekeceğini belirtmişti. Bu durumda İngiltere'nin yardımından ve caydırıcı gücünden yoksun kalan Kuveyt, güvenlik ile ilgili çıkarlarını koruyabilmek için Irak ile ittifak yapmak gereğini duymuş ve bu doğrultuda 1968 Mayısında İngiltere ile arasındaki savunma anlaşmasını feshettiğini açıklamıştır. Nitekim Irak rejiminin 1969'da Şatt-ül Arap yüzünden İran ile çatışmaya başlaması üzerine aralarındaki ittifakın gereği olarak Kuveyt Umm Kasr'ın savunması için Irak ordularının sınırda mevzilenmesine izin vermek durumunda kalmıştır. (491)

Irak'ın Kuveyt'i ilhak etmek istemesinin arkasında yatan diğer nedenler petrol üretimini arttırmaya başladığı 1970'lerin başlarında ortaya çıkmıştır. Bubiyan adasının derin sularının petrol terminali kurmak için oldukça çekici olmasının yanısıra Irak, Kuveyt'e ait olan Bubiyan ve Warba adalarına sahip olarak bu adaların kara suları ve kıtasahaneliği bölgesindeki petrol yataklarına ulaşmak istiyordu. Bunun dışında Irak, hem bu adaları birleştirerek Körfez'de daha fazla kıyıya sahip olmak, hem de bu adalar Umm Kasr

(490) Martin, ibid., s.46; ayrıca bkz. Litwak, op.cit., s.27-28, 30-31; Kelly, op.cit., s.277.

(491) Martin, ibid., s.46.

limanının ağzında bulunduğundan, limana giriş ve çıkışın kendi denetiminde olmasını istemekteydi. (492)

Irak 1972'nin başlarında Bubiyan ve Warba adalarını kendisine kiralaması ve istekleri doğrultusunda bir sınır anlaşması yapması için Kuveyt'e baskı yapmaya başlamış, kabul etmeyince de Kuveyt sınırını işgal etmiştir. Ancak bir taraftan Suudi Arabistan'ın Irak sınırına kuvvet kaydırması diğer taraftan Arap Birliği'nin diplomatik temasları ve uygulanan mali yaptırımlar karşısında Irak, işgal ettiği sınır bölgesinden çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber Irak, muhtemel bir İran tehdidi karşısında limanın korunması için gerekli olduğunu ileri sürerek Umm Kasr'ın güneyindeki kıyı şeridinde bulunan birliklerini çekmeyi reddetmişti. Nitekim İran ile Irak arasında 1975'te Cezayir Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte Irak'ın Umm Kasr'ın ağzında kuvvet bulundurmasının gerekçesi de kalmamıştı. Ancak yine de Irak, sözkonusu bölgeden 1977'de -Körfez'deki komşularıyla ilişkilerini geliştirmeye karar vermesinden sonra- çekilmiştir. (493)

Irak aynı şekilde 1980 Eylülünde İran'a saldırması ile birlikte Umm Kasr'ın savunması için gerekli olduğunu ileri sürerek Bubiyan ve Warba adalarını uzun süreli olarak kiralaması için Kuveyt'e tekrar baskı yapmaya başlamış, ancak savaş sırasında Kuveyt'in hem mali hem de siyasal des-

(492) Swearingen, op.cit., s.323.

(493) Bkz. Martin, op.cit., s.47; Litwak, op.cit., s.28-29.

teğine gerek duyduğu için bundan geçici olarak vazgeçmiştir. (494)

2. Kriz

1990 Temmuzunda Irak ile Kuveyt arasındaki sorun tekrar gündeme gelmiştir. Nitekim Bağdat, Kuveyt'i kendine ait topraklarda petrol kuyuları açmakla ve petrol üretimini arttırarak fiatların düşmesine neden olmakla suçluyordu.

Krizin ortaya çıkması esas itibariyle Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in 17 Temmuz'da, Kuveyt ve B.A.E.'ni aşırı üretim yaparak Irak'ı 14 milyar dolar zarara uğrattıklarını ileri sürmesiyle birlikte başlamıştır. Ayrıca Irak, Kuveyt'in kendi topraklarında petrol kuyuları açarak petrolünü çaldığını iddia etmekte ve bunlara karşılık 2.4 milyar dolar tazminat istemekteydi.

Böylece Irak, Kuveyt'i işgal ve ilhakın ortamını hazırlamaya başlamıştı. Irak'ın amacı bunu gerekçe göstererek Kuveyt üzerindeki tarihsel iddialarını güç yoluyla gerçekleştirmek ve nihai noktada bölgede egemen güç olma hedefine bir adım daha yaklaşmaktı. Nitekim Kuveyt'i kendi topraklarına kattığı takdirde, Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip ülke durumuna gelmiş olacaktı. Böylece Irak'ın eriştiği bu potansiyel gücün önünde duracak bölgede bir başka güç kalmıyordu. Zira Irak askeri kapasitesi bakımından zaten bölgede önemli bir güç durumundaydı.

(494) Economist, Marh 27, 1982.

Ancak Irak'ı böyle bir davranışa iten başka nedenler de vardı. Nitekim İran-İrak Savaşı istediği gibi sonuçlanmadığı gibi savaşın ağır faturasını da Irak ödemek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Saddam, savaş sırasında Irak'ı finansal bakımdan desteklemiş olan Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi devletlere olan ve 50 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilen borcu ödemek istemiyordu. Irak, İran'la savaşmakla Hümeyni rejiminin bölgedeki Arap devletleri için oluşturduğu tehlikeyi önlediğini ve dolayısıyla savaşın faturasının paylaşılması gerektiğini ileri sürüyordu.⁽⁴⁹⁵⁾

Öte yandan diplomatik temaslar yoğunlaşırken, ABD iki ülke arasındaki krizin bir savaşa yol açmasını beklemediğini açıkladı.⁽⁴⁹⁶⁾ Kuveyt ise, Irak'ın kendine olan borcunu ödemek istemediğini ve Saddam'ın bölgede tek başına liderlik peşinde olduğunu öne sürmüş ve sorunu BM'ye götürmüştür. Diğer taraftan B.M.'ye başvuran Kuveyt'i suçlayan Irak, sorunu B.M.'ye götürmekle Kuveyt'in yabancı ülkelerin Körfez'e müdahalesine ortam hazırladığını iddia etmiştir. Irak basınında ise Kuveyt'in ABD ile birlikte Irak'a karşı komplo hazırlığı içinde olduğu ileri sürülüyordu.⁽⁴⁹⁷⁾

Bu arada, B.A.E. ile Körfez'de kısa süreli bir tatbikat yapıldığını açıklayan ABD Savunma Bakanı Sözcüsü Peter Williams, "Körfez'de dostlarımıza karşı yöneltilen tehditleri çok ciddiye alırız" diyordu.⁽⁴⁹⁸⁾ Kuveyt ile

(495) Toktamış Ateş, "Körfez Krizi," İktisat Dergisi, Sayı.306 (Ekin-Kasım 1990), s.16.

(496) Cumhuriyet, 22 Temmuz 1990.

(497) Cumhuriyet, 23 Temmuz 1990.

(498) Cumhuriyet, 26 Temmuz 1990.

Irak, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in girişimleri sonucu 31 Temmuzda Cidde'de biraraya gelmişler, fakat Irak heyeti görüşmelerin ikinci turunu beklemeden 1 Ağustos günü Suudi Arabistan'dan ayrılmıştır.

D. KUVEYT'İN İŞGALİ VE SAVAS

Kuveyt krizi, Irak'ın otoriter devlet başkanı Saddam Hüseyin'in yanlış politikası yüzünden ortaya çıkmıştır. Saddam Hüseyin 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ederek başlattığı hatalı tutumunu sonuna kadar sürdürdüğünden, sorunun diplomatik yolla çözülmesi mümkün olmamış ve BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990 tarihli ve 15 Ocağa kadar koşulsuz bir şekilde Kuveyt'ten çekilmediği takdirde güç kullanılmasına izin veren 678 sayılı kararı doğrultusunda ABD'nin önderliğindeki çok uluslu gücün 17 Ocak'ta başlayan hava saldırıları 24 Şubat'ta kara hareketine dönüşmüş, Irak'ın 27 Şubat'ta Kuveyt'ten çekilmeye başlaması ve 28 Şubat'ta ABD Başkanı'nın savaşın durduğunu açıklaması ile Körfez krizinin askeri boyutu sona ermiştir.

1. Kuveyt'in işgali ve Irak'ın Hataları

Saddam, 2 Ağustos'ta Kuveyt'i işgal etmesinin arkasından bu ülkede kontrolünü sağlamlaştırmaya çalışmış ve bu doğrultuda 8 Ağustos'ta ilhak ettiğini, 28 Ağustos'ta ise 19.ili olduğunu açıklamıştır. Saddam, krizin diplomatik yolla çözülmesini ister gibi görünmüş, fakat bu konuda esneklik göstermediği için bir ilerleme sağlanamamıştır. Saddam

Hüseyin, kendi karşısındaki koalisyonun dağılacığını ve ekonomik ambargonun bir süre sonra sona ereceğini düşünmüş fakat bu konuda yanılmıştır. Saddam, 17 Ağustos'ta Irak ve Kuveyt'te bulunan yabancıların stratejik ve ekonomik hedeflere yerleştirileceğini açıklayarak ABD'den saldırmama güvencesi almaya çalışmış ancak bunda başarılı olamadığı gibi uluslararası kamuoyunun da tepkisini çekmiştir. Irak bu defa bunları bırakarak ABD ile müttefiklerinin arasını açmayı ve kendi karşısındaki ittifakı parçalamayı amaçlamıştır. Irak bu amaçla Filistin sorununu da kullanmak istemiş, hatta 12 Ağustos'ta yaptığı açıklamada işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi ve Filistin devletinin kurulmasını kabul etmesi durumunda Kuveyt'te de benzer düzenlemelere gidileceğini belirtmiş fakat bu konuda da başarılı olamamıştır.

ABD'nin Irak'ın Kuveyt'ten koşulsuz bir şekilde çekilmesinde ısrar etmesi ve tavize yanaşmaması bunda etkili olmuştur. ABD krizin başından itibaren Münih tipi⁽⁴⁹⁹⁾ bir diplomatik çözüme razı olmayacağını ortaya koymuştur. ABD'ye göre böyle bir tutum Irak'ın saldırgan tutumunu ödüllendirmekle aynı anlama geleceğinden ileride daha büyük ve önü alınamayacak krizlere yol açabilirdi.

Buna karşılık Saddam tam bir ikileme karşılığında karşıya kalmış bulunuyordu. Bir taraftan Kuveyt'i işgal ederek bu

(499) 30 Eylül 1938'de İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın katıldığı Münih Konferansı'nda Hitler'in Avusturya'dan sonra Çekoslovakya'nın Sudetler bölgesini ilhak etmesi onaylanmıştı. Ancak Hitler'e verilen bu taviz onu durdurmamış ve Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı tamamen işgal etmiştir. Alman ordusu 1 Eylül 1939'dan itibaren de Polonya'yı işgale başlamıştır.

ülkenin yaklaşık 90 milyar varil petrol rezervini ve 100 milyar dolar dış yatırımını kendi kaynaklarına eklemeyi düşünen Saddam, böylece hem bölgede tek egemen güç hem de Arap ulusunun efsanevi lideri olmak isterken diğer taraftan Kuveyt'ten koşulsuz olarak çekilme yönündeki uluslararası baskılar karşısında boyun eğmesinin tam bir siyasal intihar olacağını düşünmekteydi. (500)

Ayrıca Saddam Hüseyin ABD'nin saldıracağına ve Amerikan yönetiminin böyle bir savaşı göze alabileceğine ihtimal vermiyordu. Örneğin Irak Sanayi Bakanı General Hüseyin Kamil bir açıklamasında "ABD'nin Irak'la çıkacak bir savaşın faturasını ödemeye hazır olduğunu sanmıyoruz" diyordu. (501) Irak, ABD'nin önderliğindeki ittifakı da her an dağılması muhtemel zoraki bir evlilik gibi gördüğünden her geçen zamanın kendi yararına olduğunu düşünmekteydi.

Saddam'ın politikasını Sovyetler Birliği'nin tutumu da etkilemiştir. Irak, ABD'nin güç kullanmasına Sovyetler'in izin vermeyeceğini düşünmüş, hatta isminin açıklanmasını istemeyen Iraklı bir yetkili Saddam'ın, Moskova'nın güç kullanılmasına karşı çıkacağı konusunda emin olduğunu açıklamıştı. (502) Nitekim Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov 29 Ekim'de yaptığı açıklamada Körfez krizinde askeri çözümün kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Fakat 29 Kasım'da alınan ve askeri güç kullanılmasına izin

(500) James A. Philip, "Saddam Hussein and the Crisis in the Persian Gulf," The Heritage Foundation Backgrounder, No.798 (November 23, 1990) s.7.

(501) The New York Times, November 4, 1990, s.2.

(502) John Burns, "To Manipulate the World, Mystify It", The New York Times, November 4, 1990, s.2.

veren BM kararında Sovyetler de olumlu oy kullanmıştır. Bütün bunların yanısıra Saddam, siyasi alanda kendine zafer kazandıracak bir diplomatik yolla sorunun çözülmesini umut etmiştir. Ancak bu durum Irak'ın bölgedeki egemenliğini ve Saddam'ın siyasal prestijini arttıracığı için ABD'nin kesinlikle yanaşmadığı bir çözüm şekli olmuştur. Kaldı ki Saddam'ın bu şekilde bir siyasal zafer kazanması Sovyetler Birliği'nin de ulusal çıkarlarına ters düşen bir durumdu. Zira Moskova da Irak'ın bölgede egemen bir güç olma yönündeki davranışlarından rahatsız olmaktaydı.

Saddam, diplomatik görüşmeler sırasında Kuveyt'in kuzeyindeki petrol bölgeleriyle⁽⁵⁰³⁾ Bubiyan ve Warba adalarının kendisine bırakılması durumunda Kuveyt'ten çekilmeye istekli görünmüş, fakat ABD daha önce de belirtildiği gibi Saddam'ın siyasal gücünü ve Irak'ın bölgedeki durumunu güçlendireceği için bu tür bir çözüme kesinlikle karşı çıkmıştır. Bu nedenle Irak'a tavizler vermeyi içeren kısmi çözümler zaman zaman Kuveyt ve Suudi Arabistan⁽⁵⁰⁴⁾ tarafından benimsenmiş olsa bile ABD tarafından krizin başından sonuna kadar sürekli bir şekilde reddedilmiştir.⁽⁵⁰⁵⁾

Kaldı ki 1990 yılı başından itibaren Irak'ın bölgede süper güç olmak istediğine ve bu doğrultuda 2000 km menzilli

-
- (503) Bu bölgenin Irak'a bırakılması Kuveyt'in 20 milyar varil petrol rezervinin Saddam'a hediye edilmesi demektir.
- (504) ABD askerlerinin ülkelerinde bulunmasından rahatsız olan Suudiler sorunun bir an önce bitmesini istemekteydi. Çünkü ABD'nin varlığı kısa vadede ülkenin güvenliğini sağlamış olsa da uzun vadede rejim açısından bir takım riskler taşımaktaydı. Mart ayında Ramazan ve arkasından gelecek hac mevsiminde nelerin olacağını kestirmek güçtü.
- (505) Bkz. Philips, op.cit., s.12.

olduğu tahmin edilen bir füze geliştirdiğine dikkat çekilmekteydi. Nitekim bu füzeler uzun menzilli balistik füzelere dönüştürülebilecek nitelikteydi. Ayrıca kimyasal silahlar üretmekte olan Irak'ın nükleer silah üretimi için 1981'de İsrail tarafından bombalanan Osirak nükleer reaktörünü yeniden inşa ederek faaliyetlerini hızlandırdığı öne sürülmekteydi. Hatta 1990 Martında nükleer silah atesleyicisi olarak kullanılan bir takım parçalar İngiltere'nin Heathrow havaalanında Irak'a götürölmek üzereyken yakalanmıştı (506) Irak bu olaydan bir süre sonra (Mayıs ayında) nükleer silah atesleyicisinin yapımında kullanılan crytronları kendisinin yapmaya başladığını açıklamıştır. (507)

Dolayısıyla zaten konvensiyonel, kimyasal ve nükleer silahlarıyla bölgede önemli olduğu kadar tehlikeli bir güce haline gelen ve bu çerçevede hem bölge devletleri açısından, hem de Orta Doğu'da ABD'nin en önemli müttefikleri olan İsrail'in güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak görölen Irak'a yeni tavizler verilmesi düşünölemezdi. Zira bu durumda Irak elde ettiği yeni kaynaklarla askeri kapasitesini daha da arttırabilirdi.

Öte yandan BM'nin 661 sayılı kararı doğrultusunda uygulanan ambargo Irak'ın hem ekonomik hem de askeri gücünü her geçen gün biraz daha yıpratırken, Saddam zamanın kendi lehine işlediğini düşünmekteydi. Çünkü bir taraftan ABD'nin

(506) Bkz. *Supra*., s.259.

(507) Bkz. Geoffrey Kemp, "The Gulf Crisis: diplomacy or Force?" *Survival*, Vol. 32, No.6 (November/December 1990), s.515.

ve Batılı güçlerin Körfez'deki askeri varlığı artarken diğer taraftan savaş aleyhtarı gösterilere katılanlar da sürekli bir şekilde artırıyordu. Saddam bu durumun gerek ABD'de gerekse onun bölgedeki müttefiki durumundaki Suudi Arabistan, Mısır ve BAE gibi ülkelerde siyasal istikrarı olumsuz şekilde etkileyeceğini düşünüyordu. Dolayısıyla Saddam kriz ilerledikçe, Arap ulusçuluğunu ve islami değerleri daha çok ön plana çıkarmaya ve kendini bunların savunucusu gibi göstermeye çalıştı.

2. Irak'a Karşı Alınan Önlemler ve Diplomatik Girişimler

Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle ortaya çıkan Körfez krizi sırasında BM örgütü uluslararası bir soruna yönelik olarak, 1945'den sonraki dönemde görülmedik ölçüde yapıcı ve etkin bir rol oynamıştır. Bunda, sorunun ABD'nin ve Batılı ülkelerin ulusal çıkarlarıyla doğrudan ilgili olmasının yanında, Sovyetler Birliği'nin büyük bir değişim geçirmesiyle birlikte uluslararası ilişkilerde yaşanan yumuşama ve işbirliği havasının oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan uluslararası sistemin yapısının, özellikle Doğu Bloku'nda ortaya çıkan gelişmelerden sonra, ABD'nin tek süpergüç haline geldiği, bunun yanında az çok klasik güç dengesi sistemlerine benzeyen alt sistemlerin ortaya çıktığı ilginç bir yapıya doğru gittiği görülmek-

tedir.⁽⁵⁰⁸⁾ Bu durumda ABD'nin önünde iki alternatif kalmıştır: Bunlardan ilki kendi kıtasına dönerek bölgesel çatışmalara karışmamak, diğeri ise kendi çıkarlarını da tehlikeye sokan bölgesel güçlerin ortaya çıkmasına engel olmaktır. Birincisini tercih etmesi durumunda bu bölgesel çatışmalar sonucu ortaya çıkan güçler diğere devletleri de egemenliği altına alacağından ABD'nin çıkarları açısından da doğrudan bir tehdit haline gelmesi olasılığı yüksektir.

Bu doğrultuda, ABD'nin öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi 660, 661,662,664,665,666,667,669,670 ve 674 sayılı kararları alarak Irak'ın Kuveyt'ten koşulsuz olarak derhal çekilmesini ve sorunun taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözülmesini istemiş, ancak bunun mümkün olmaması üzerine Irak'a karşı güç kullanılmasına izin veren 678 sayılı kararı kabul etmiştir.

ilk olarak ekonomik yaptırımların etkili olacağı düşünülmüş, bunun arkasından Kuveyt'in ilhakını geçersiz sayan karar gündeme gelmiş, nitekim Irak ve Kuveyt'te yaşayan yabancıların derhal serbest bırakılmasına ilişkin kararı deniz ve hava ablukasına izin veren kararlar izlemiştir. Ancak tüm bu kararların arka arkaya hiç bir veto ile karşılaşmadan alınması BM tarihinde büyük bir başarı olarak değerlendirilmelidir.

(508) Esat Çam, "Bölgede Savaş Sonrasında Siyasal Yapılaşma Olasılıkları ve Türkiye," Körfez Savaşı Sonrası Orta Doğu ve Türkiye Konulu Sempozyum'da sunulan (yayınlanmamış) tebliğ, Bursa, 20 Şubat 1991.

Diğer taraftan kriz boyunca bir takım diplomatik opsiyonlar üzerinde de durulmuştur. Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi, buna karşılık Kuveyt'te yeni bir hükümetin işbaşına gelmesi ve parlamento seçimlerinin yapılması önerisi bunlardan ilkidir. Bu öneriyi ortaya atanlar Güvenlik Konseyi'nin alacağı bir kararla Irak'ın bölgeye yönelik saldırı veya tehdidinin Konsey'in beş daimi üyesine yapılmış gibi kabul edilebileceğini ileri sürmekteydi. (509)

Bir diğer görüş, Fransa Devlet Başkanı François Mitterand'a ait olan dört aşamalı plandı. Buna göre, Irak Kuveyt'ten çekilirken aynı anda yabancı güçler de bölgeden çekilecekti. Üçüncü aşaması Lübnan ve Filistin konularının da ele alındığı bir uluslararası konferans toplanmasıyla ilgili olan planın, dördüncü aşaması Orta Doğu'da genel bir silahsızlanmaya gidilmesini öngörmekteydi. (510)

Bir diğer opsiyon Irak taraftarı ülkeler tarafından ortaya atılan fakat Irak karşıtı ülkeler tarafından hemen reddedilen bölgesel sorunların Arap devletlerinin kendi aralarında çözülmesi ve buna yabancı güçlerin müdahale etmemesi şeklindeydi. Özellikle Ürdün kralı Hüseyin tarafından ortaya atılan ve Yaser Arafat tarafından da desteklenen bu öneriye diğer Arap ülkeleri ile birlikte ABD ve İngiltere karşı çıkmışlardır. (511)

(509) Kemp, op.cit., s.513.

(510) Ibid.

(511) Ibid., s.513-514.

Ancak bu önerilerin hiçbirini gerçekleştirmek mümkün olmadığı gibi bu arada yapılan diğer diplomatik girişimlerden de sonuç alınamamıştır. Bunlardan en önemlisi 9 Ocak'ta Cenevre'de gerçekleşen Baker-Tarık Aziz buluşmasıydı. Baker toplantıdan sonra yaptığı açıklamada, Irak yönetiminin Kuveyt'ten çekilme konusunda hiç bir esneklik göstermediğini vurguladı. (512)

Nitekim BM Genel Sekreteri'nin 14 Ocak'ta Saddam'la Irak'ta görüşmesinden de olumlu bir sonuç alınamadı. Cuellar açıklamasında Bağdat'ta en ufak bir ilerleme sağlayamadığını belirtiyordu. (513)

3. Savaş Sırasındaki Diplomatik Çabalar

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın Kuveyt'ten 15 Ocağa kadar çekilmemesi durumunda güç kullanılmasına izin veren 678 sayılı kararı doğrultusunda; 17 Ocak'da Kuveyt'ten çıkmaya zorlamak amacıyla Irak'ın stratejik ve ekonomik hedefleri Amerikalı generalin komutasındaki çok uluslu güç tarafından bombalanmaya başlanmıştır.

Diplomatik yönde ilk girişim İran Devlet Başkanı Rafsancani tarafından yapılmış, fakat 10 Şubat'taki açıklamada Saddam'ın buna olumlu bir cevap vermediği belirtilmiştir. Öte yandan 10-11 Şubat tarihlerinde yapılan bağlantısızlar toplantısından da savaşın sona ermesi ve sorunun çözülmesi yolunda bir ilerleme sağlanamadı.

(512) Cumhuriyet, 10 Ocak 1991.

(513) Hürriyet, 15 Ocak 1991.

Bununla beraber Şubat ayının ortasında Irak Devrim Komuta Konseyi tarafından yapılan Kuveyt'ten çekileceklerine ilişkin açıklama, dünya kamuoyunu umutlandırmışsa da bu oldukça kısa sürmüştür. Çünkü Irak buna karşılık İsrail'in işgal ettiği topraklardan ve Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini, koalisyona katılan devletlerin Irak'ın imarını üslenmelerini, bir ay içinde yabancı güçlerin bölgeden çekilmesini ve Irak'ın tüm dış borçlarının silinmesini istemekteydi.

Dolayısıyla Irak'ın bu önerisi, ABD ve İngiltere başta olmak üzere koalisyon güçleri tarafından kabul edilemez bulunarak geri çevrilirken SSCB, Çin (ÇHC), İran ve Japonya, Irak'ın açıklamasında olumlu tarafların bulunduğunu belirttiler. Buna karşılık bölge devletlerinden Ürdün, Cezayir, Yemen ve F.K.Ö. Irak'ı desteklemeye devam ederken, Irak'ın açıklaması Mısır ve Suriye tarafından da reddedildi.

Diğer taraftan dünya kamuoyunu umutlandıran ancak sonuçsuz kalan bir diğer girişim de Sovyetler'den geldi. Irak'la görüşmeler sonucu son şekli verilen Gorbaçov'un barış planı şu noktaları içeriyordu.

- 1- Irak 1 Ağustos sınırına kadar koşulsuz olarak çekilecek,
- 2- ateşkesten bir gün sonra çekilme işlemine başlanacak,
- 3- çekilme işlemi 21 gün içinde tamamlanacak,
- 4- 72 saat içinde tüm savaş esirleri serbest bırakılacak,
- 5- BM kararları hükümsüz kalacak,

6- ateşkes ve çekilme tarafsız gözlemciler tarafından denetlenecekti.

Sovyetler Birliği Irak'ın bağımsız bir güç olarak bölgeyi egemenliği altına almasını istemediği gibi, bölgenin İran'ın denetimine girmesini de istemediği için Irak'ın tamamıyla güçsüz duruma gelerek bölgedeki güç dengesinin İran lehine bozulmasını önlemeye çalışıyordu.

Ancak Gorbaçov'un barış planı ABD başta olmak üzere Batı tarafından kabul edilemez bulunarak reddedildi. Diğer taraftan Başkan Bush'un, Irak'ın 23 Şubat'a kadar Kuveyt'ten koşulsuz olarak çekilmediği takdirde kara hareketinin başlayacağına dair açıklamasından bir gün sonra (24 Şubat'ta) koalisyon güçlerinin kara hareketi başladı.

Kara savaşı Irak'ın BM temsilcisinin 27 Şubat'ta bir açıklama yaparak 660, 662 ve 674 sayılı BM kararlarını kabul ettiklerini, Kuveyt üzerindeki iddialarından vazgeçtiklerini ve Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini açıklamasının arkasından Başkan Bush 28 Şubat'ta savaşın durduğunu bildirmiştir.

Nitekim 3 Mart'ta Irak ve çok uluslu gücün askeri heyetlerinin bir araya geldiği toplantıda üzerinde anlaşmaya varılan ateşkesin askeri şartları şöyleydi:

1- Esirler serbest bırakılacak, bu durum Kızılhaç tatarından denetlenecek ve bu çerçevede ilk etapta bir grup esirin serbest bırakılmasına hemen başlanacaktı.

2- Çok uluslu gücün kayıp olan askerleri hakkında Irak bilgi verecek ve varsa ölümler geri verilecekti.

3- Kuveyt topraklarına ve Körfez'e yerleştirilen mayınların yerleri hakkında Irak gerekli bilgileri verecekti.

4- Ateşkes anlaşması imzalanıncaya kadar çok uluslu güç Irak topraklarından çekilmeyecekti.

5- Kazayla bile olsa Irak çok uluslu gücün askerlerine ateş açmayacaktı.

Bu bir anlamda görüşmeden ve anlaşmadan ziyade çok uluslu gücün şartlarının Irak'a kabul ettirilmesi idi. Böylece kalıcı ateşkesin askeri boyutunda önemli bir adım atılırken aynı gün BM Güvenlik Konseyi'nde ateşkesin hukuki çerçevesini belirleyen 679 sayılı karar tasarısı 11 olumlu oyla kabul edildi. Oylamada Hindistan, Çin ve Yemen'in çekimser, Küba'nın ise olumsuz oy kullandığı karar tasarısı,

- 1- Savaş esirlerinin serbest bırakılması,
- 2- Irak'ın, Kuveyt'ten aldığı malları geri vermesi,
- 3- Irak'a ekonomik ve askeri ambargonun devam etmesi,
- 4- Irak'ın tüm BM kararlarını kabul etmesi,
- 5- çok uluslu gücün ateşkes imzalanıncaya kadar Kuveyt'te kalması ve
- 6- gerekirse Irak'a karşı tekrar askeri güç kullanılması, konularını düzenliyordu.

4. Savaşın Sonuçları ve Saddam'ın Hataları

Savaş sonunda Irak'ın bütün nükleer ve kimyasal tesisleri yok edilmiş askeri gücü neredeyse sıfırlanmış, ekonomik gücü ise önemli bir darbe yemiştir. 46 tümeni etkisiz hale getirilmiş, 4300 tankın 4000'i ve 2800 personel taşıyıcısının 1800'ü tahrip edilmiş olan Irak, 150.000'in üzerinde ölü ve 65000 dolaylarında esir vermiştir. Savaş öncesinde olduğu gibi savaş sırasında da Irak birçok hata yapmıştır. Askeri açıdan yapılan değerlendirmeler, Irak'ın böyle bir savaşta emir komutanın felce uğrayacağını düşünerek önceden tedbir almadığı, Amerika'nın üstün teknolojisini, tank avcı birliklerini ve Apaçi helikopterlerini hesap etmediği, birliklerinin niteliğine fazla güvendiği ve böyle bir savaşı yürütecek kapasitede olmadıklarını düşünmediği şeklindeydi. Bunun dışında Irak, gücünü daha çok Kuveyt ve Basra'da yoğunlaştırıp Fırat ve Şatt-ül Arap bölgesinden yapılan kuşatmaya ortam hazırlayarak da hata yapmıştır.

Diğer taraftan Saddam İsrail'e saldırarak kendi karşısında özellikle Arap devletlerinden oluşmuş olan koalisyonu bozabileceğini düşünmüş, fakat bu amaçla İsrail'e attığı füzelere bu devletin karşılık vermemesi üzerine amacına ulaşamamıştır.

Bu sonucu gördükten sonra Irak'ın yanlış bir kararla Kuveyt'i işgal ettiği ve yine yanlış bir kararla savaşa girdiği ortaya çıkmıştır. Irak, BM'nin kararları doğrul-

tusunda 15 Ocak'tan önce Kuveyt'ten çekilmiş olsaydı çok daha karlı çıkacağı ortadadır. Bir kere bütün askeri ve ekonomik gücünün yok olmasını önlemiş ve ülke ağır bir tazminat yükünden kurtulmuş olacaktı. Kuveyt üzerindeki hak iddialarına gelince bunu uzun dönemde uluslararası hukuka uygun bir şekilde bir takım demokratik yollarla gerçekleştirilebilirdi.

Sonuç olarak savaşla birlikte Irak'ın güç dengesini bozması önlenmiş, ancak Irak'ın askeri, ekonomik ve siyasal kapasitesinin yok edilmesiyle bölgede yeniden dengesiz bir durum ortaya çıkmıştır. Yeni durumda İran bölgenin en güçlü devleti durumuna gelmiştir. Nitekim kriz boyunca sürdürdüğü politika ile siyasal etkinliğini arttırmış olan İran, fiyatların yükselmesinden yararlanarak petrol gelirlerini de önemli ölçüde arttırarak ekonomik kapasitesini geliştirmiştir. Bu nedenle bölgede, savaş sonrası için iyimser olmayı gerektirecek nedenler tatmin edici görünmemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Basra Körfezi'ndeki devletlerin davranışları ve süper devletlerin bölgeye yönelik politikaları güç dengesi sistemi modeli çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma yürütülürken, bölgedeki uluslararası sistemin yapısının klasik güç dengesi sistemine benzediği varsayımından hareket edilmiştir.

Çalışmanın sonunda, bölgedeki devletlerin politikalarında belirleyici öge her ne kadar sistemin yapısı ise de, bölge dışı devletlerin ve uluslararası sistemin de bu politikaların şekillenmesinde etkili oldukları ortaya çıkmıştır. Çalışmada ayrıca, bölgenin özelliklerinin ideal güç dengesi sisteminden birçok yönüyle farklı olduğu sonucuna varılmıştır. Sistemdeki devletlerin klasik güç dengesi sisteminde olduğu gibi tamamen otonom olmadıkları, bu devletlerin, güvenliklerini korumak amacıyla süper devletlerle zaman zaman gereğinden fazla ittifak ilişkisi içine girdikleri ve özellikle ABD ile sürekli çıkar bağlarının bulunduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu çıkar ilişkileri devletlerin davranışlarını sınırlamakta ve bir güç dengesi sisteminin en belirgin özelliklerinden biri olan dış politika esnekliğini azaltmaktadır. Diğer taraftan, model çerçevesinde bir dengeleyici güç olarak alınmasına rağmen, ABD'nin, güç dengesi sisteminin devamıyla ilgilenmenin yanında, bölgedeki yaşamsal çıkarlarını korumak amacıyla Körfez ülkeleriyle sürekli

ittifak ilişkileri kurma ve bölgede askeri varlık bulundurma eğiliminin zaman zaman ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun dışında, Sovyetler Birliği'nin bölgede meydana gelen ve kendi açısından stratejik öneme sahip gelişmelere karşı duyarlı olduğu ve bu çerçevede bölgedeki güç dengesinin korunmasıyla yakından ilgilendiği dikkati çekmektedir. Sovyetler bunun yanında Körfez ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek bölgede kendi açısından istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına da engel olmaya çalışmaktadır.

Bütün bunlar, günümüzde, bölgesel dış politikalarda güç dengesi sisteminin özelliklerinin ancak sınırlı ölçüde geçerli olduğunu ve bunun çerçevesinin iyi belirlenmesi gerektiğini göstermektedir. Artık bölgesel sistemler XVIII. ve XIX. yüzyıl Avrupa'sında olduğu gibi otonom bir yapıya sahip olmayıp, uluslararası sistemin bir alt sistemi durumunda olduklarından bundan şu veya bu ölçüde etkilenmektedirler. Bunda, uluslararası sistemdeki ilişkilerin son derece karmaşık bir yapıya kavuşmuş olmasının da etkisi büyüktür.

Ancak açıkça vurgulamak gerekir ki bazı eksikliklerine rağmen seçilen çözümler çerçevesinin açıklayıcılık gücünün yüksek olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Nitekim bölge, genel özellikleri itibariyle güç dengesi sistemine büyük ölçüde uymaktadır. Özellikle 1970'lerin ortalarından itibaren devletler, kapasitelerini arttırmak isterken, aynı zamanda bölgede egemen duruma geçmek isteyen devlete de engel olmaktadır. Ayrıca güç dengesi

sisteminin bir özelliği olarak, savaşın bölgede oldukça sık yaşanan bir olgu haline geldiği görölmektedir. Bölgede ittifakların kısa süreli ve geçici amaçlar için yapılmakta oluşu ve ideolojik özellikler taşınamaması en göze çarpan özelliklerdendir. Nitekim İran-İrak Savaşı sırasında, Suriye'nin, ideolojik olarak kendine daha yakın olan Irak yerine tamamen zıt bir ideolojinin temsilcisi olan İran'ı desteklediği görölmüştür. Diğer taraftan İran Devrimi'ni bir tehlike olarak algılayan Körfez'deki monarşik devletler, Fransız Devrimi'nin etkilerini sınırlamak için Kutsal İttifakı oluşturan Avrupa'daki monarşik devletler gibi, derhal harekete geçerek Körfez İşbirliği Konseyi'ni oluşturmuşlardır. Ancak bu örgüt 80'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan krizler karşısında etkili olamamıştır.

Diğer taraftan bölgede dengenin bozulması tehlikesi ilk defa 1970'lerin ortalarında İran ile Irak arasında sınır sorunları nedeniyle sözkonusu olmuş, ancak taraflar, savaş yerine anlaşmayı tercih ederek sistemin yıkılmasına izin vermemişler ve bu çerçevede 1975 Cezayir Antlaşması'nı imzalamışlardır.

Bununla beraber, İran Devrimi ve İran-İrak Savaşı ile birlikte, bölgedeki güç dengesi iki defa bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, fakat gerek bölge devletlerinin gerekse ABD ve SSCB'nin farklı kaygılarla da olsa sonuç olarak aynı doğrultudaki tutumlarıyla önlenmiştir. ABD, bölgede dengeleyici devlet işlevini yerine getirerek gü-

venlikleri tehlikeye giren bölge ülkelerine askeri desteğini arttırırken, Sovyetler Birliği de bölgede kendisi için stratejik bakımdan önemli gördüğü gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Zira ABD'nin bölgeye yönelik hayati denebilecek çıkarları, bu ülkenin yukarıda belirtilen şekilde davranmasını zorunlu hale getirirken, Sovyetler de ulusal çıkarlarını etkilediği ölçüde ve arzu etmediği durumların ortaya çıkmasını önlemek amacıyla bölgesel olaylara tepki göstermektedir.

Nitekim Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve bölgeyi egemenliği altına almak istemesi ile Körfez'de güç dengesinin bozulması, ABD ve Batılı ülkeler kadar Sovyetler Birliği'nin de ulusal çıkarlarına aykırı bir durum ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu krizin en büyük özelliği, daha önce uluslararası sistemde yaşanan Kore Savaşı, Küba Krizi, Vietnam Savaşı ve Arap-İsrail savaşlarından farklı olarak uluslararası çapta ortak bir tutumun ortaya çıkması ve BM düzeyinde önemli birtakım kararların alınabilmiş olmasıdır. Şüphesiz bunda, sözkonusu işgalin bölgedeki güç dengesini bozmuş olmasının yanında, uluslararası hukuka tamamen aykırı olmasının ve bölge barışını olduğu kadar uluslararası barış ve güvenliği de tehdit etmiş olmasının büyük etkisi olmuştur.

Dolayısıyla, Kuveyt'in işgaliyle güç dengesinin bozulmasına, gerek Sovyetler gerekse ABD ve Batılı güçler karşı çıkarak müdahale gereğini duymuşlardır. Zira ABD ve Batılı ülkelerin petrole bağımlılıkları ve bunun gün geç-

tikçe daha da artmakta olduğu çalışmanın birçok yerinde vurgulanmıştır. Ayrıca bölge devletlerinin Batı ile ekonomik ilişkileri son derece karmaşık bir duruma gelmiş olup, Körfez bölgesinde, çoğunluğunu Amerikan şirketlerinin oluşturduğu Batılı petrol şirketlerinin yanısıra, çeşitli sektörlerde yatırım faaliyetlerini sürdüren yüzlerce çok uluslu şirket bulunmaktadır.

Bütün bu nedenlerden dolayı, Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle birlikte ABD ve Batılı ülkelerin bölgedeki çıkarları bir anda tehlikeye girmiştir. Çünkü Irak, bu işgalle dünya petrolünün beşte birini denetimine alacak ve istediğinde petrolün fiyat ve miktarıyla oynayarak onu bir silah olarak kullanabilecek duruma gelecekti. Bu nedenle, petrol tüketimindeki artışa rağmen rezervleri hızla tükenen ABD ve Batılı ülkeler, kaderlerini Irak'ın eline teslim etmeyi göze alamazlardı. Ayrıca petrodolarların tek bir ülkenin kontrolüne girerek bloke edilmesi ve sirkülasyonunun önlenmesi durumunda Batı ekonomileri büyük bir krizle karşı karşıya kalabilirlerdi.

Diğer taraftan krizle birlikte gerek petrol bölgesinde gerekse genel olarak Orta Doğu'da güç dengesi Irak lehine bozulurken, Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgede ABD'nin müttefiki durumunda bulunan diğer Körfez ülkelerinin ve Orta Doğu genelinde de İsrail'in güvenliği sorunu ön plana çıkmıştır. Kaldı ki Irak'ın, gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra yoğun şekilde silahlanmasının yanı-

sıra kendi nükleer ve kimyasal silahlarını geliştirme yolunda da önemli adımlar atmış olması, daha kriz öncesinde bu devletin bir süper güç durumuna gelerek bölgeyi egemenliği altına almak istediği yolunda birtakım görüşlerin ileri sürülmesine yol açmıştı.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin Batı ile birlikte hareket etmesinde, bu devletin ekonomik zorluklar içinde bulunmasının etkisi önemli olmakla beraber, Kuveyt'in işgaliyle Irak'ın bağımsız bir güç olarak bölgeyi egemenliği altına almak istemesi de etkili olmuştur. Moskova, kendi açısından stratejik olarak önemli olan bölgede herhangi bir devletin süper güç durumuna gelerek kendi güvenliği açısından tehdit oluşturmasını istememiştir. Aksi halde böyle bir durum, Sovyetler Birliği'nin bölge devletleriyle ilişkilerini tehlikeye sokabileceği gibi, bölgede insiyatifi tamamen kaybetmesine de yol açabilirdi. Öte yandan Sovyetler, Irak'ın tamamen ortadan kaldırılması veya parçalanması gibi özellikle İran ve Türkiye yararına olacak ve bölgede güç dengesinin bozulmasıyla sonuçlanacak gelişmeler karşısında duyarlı olmuştur.

Bu çerçevede, gelecekte de hem ABD'nin hem de SSCB'nin, güç dengesinin bozulmasına neden olacak yeni oluşumlara izin vermeyeceklerini düşünmek doğru olacaktır. Bununla beraber sınır sorunları, siyasal yapılardaki farklılıklar ve etnik ayrılıklar gelecekte de güç dengesini tehdit etmeye devam edeceğinden, bölgede bir denge kurulsa bile bu istikrarlı olmayacaktır. Bu itibarla bölgede barışın, güvenliğin ve

istikrarın korunması için oluşturulacak yeni örgütlenmelerin başarılı olmasının önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Herşeyden önce, bölgenin yapısı, bu tür örgütlenmelerin başarı şansını azaltan en büyük faktördür. Bölgesel örgütlerin başarılı olmadığı, kriz sırasında ortaya çıkmıştır. (514) Bölgede oluşturulacak yeni bir güvenlik sisteminin etkin olabilmesi için ABD'nin içerden veya dışardan desteğine gerek duyulacağından, böyle bir örgütlenme, daha başından birçok bölge devletini dışlayacağı gibi üye devletlerin de kendi siyasal rejimleri açısından birtakım riskler taşıyacaktır.

Bölgede istikrar ve güç dengesinin korunması açısından geleceğe dönük olarak dört opsiyon üzerinde durmak mümkündür. Birincisi bölgede genel bir silahsızlanmaya gidilmesi; ikincisi, bölgede geniş kapsamlı bir bölgesel işbirliği örgütünün kurulması; üçüncüsü, ABD'nin bölgede kalıcı ve aynı zamanda olası bir tehdidi caydıracak ölçüde inandırıcı bir askeri güç bulundurması; dördüncüsü, silahlanmasına izin vererek, Irak'a tekrar temel aktör konumunun kazandırılması ve bu arada Suudi Arabistan, Kuveyt ve Umman başta olmak üzere diğer emirliklerin askeri gücünün takviye edilmesidir.

Biyolojik, nükleer ve konvensiyonel silahları kapsayacak genel bir silahsızlanmanın başarı şansı İran, Suriye

(514) Mehmet Genç, "Uluslararası Sistemdeki Gelişmeler ve Körfez Savaşı Sonrası Orta Doğu'da Olası Denge Sistemi," Körfez Savaşı Sonrası Orta Doğu ve Türkiye Konulu Sempozyum'da sunulan (yayınlanmamış) tebliğ. Bursa, 20 Şubat 1991.

ve İsrail gibi devletlerin birtakım güvenlik endişeleri inenedeniyle karşı çıkacak olmalarından dolayı son derece azdır. Çünkü böyle bir durum, İsrail'i Arap ülkeleri karşısında İran'ı da Sovyetler Birliği karşısında zor durumda bırakacaktır. Bu opsiyonun gerçekleşme olasılığı, bu devletlerin güvenliğinin tehlikeye girmesinin ABD'nin bölgeye yönelik çıkarlarının tehlikeye girmesi anlamına geldiğinden dolayı da düşüktür.

İkinci opsiyon İsrail, Türkiye ve Mısır'ı da içine alacak geniş kapsamlı bir güvenlik ve işbirliği örgütüdür. Ancak İsrail ve Türkiye'nin Arap ülkeleri ile aynı örgütte yer almaları için zamanın oldukça erken olduğunu düşünmek daha rasyonel olacaktır. Bu devletleri dışlayan ve daha çok İran'la birlikte Arap devletlerini içine alacak bir örgütün gerçekleşme şansı daha fazla gibi görünmektedir. Ancak burada da iki sorun ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Yemen, İran, Irak ve diğer monarşik Arap devletlerinin farklı siyasal ideolojilere sahip bulunmaları, böyle geniş çapta bölgesel bir örgütün kurulma şansını azaltmaktadır. İkinci olarak böyle bir örgütün İsrail'in güvenliği açısından da bir tehdit oluşturacağı düşünülebilir. Dolayısıyla kurulacak bir örgütün İsrail, Türkiye, Yemen, Irak ve İran'ı dışlaması mümkündür. Ancak bölgede siyasal ve askeri denge sağlanamaması durumunda, kurulacak böyle bir örgütle istikrarın sağlanması kolay olmayabilir.

Diğer taraftan bölgede oluşturulmuş KİK, İslam Konferansı ve Arap Birliği gibi örgütlerin bölgede ortaya çıkan

kriz sırasında pek etkin olamamaları, bölgenin yapısının, kurulacak bir örgütün önünde en önemli engel gibi görünmektedir.

ABD'nin bölgede kalıcı ve aynı zamanda olası bir tehdidi caydıracak ölçüde inandırıcı bir güç bulundurmasına gelince, bunun da önünde iki engel vardır. İlk olarak bazı Arap ülkeleri böyle bir gücün ülkelerinde bulunmasına isteksiz bakabileceklerdir. İkinci olarak, ABD'ye bu tür olanakların verilmesi, sözkonusu geleneksel siyasal rejimlerin geleceğini tehlikeye sokacağından, ABD açısından istenmeyen durumlar ortaya çıkarabilecektir. Dolayısıyla ABD'nin bölgede uzun süre askeri güç bulundurması hem kendi hem de bölge devletlerinin çıkarlarına uygun olmayacaktır. Bu nedenle, ABD ancak geçici bir süre için ve bölgede güvenlik sağlanıncaya kadar kalmalı, bundan sonrası için ise elde edeceği geniş üs ve liman kolaylıkları ile yetinmelidir.

Diğer taraftan, Körfez ülkelerinin farklı siyasal ideolojilere sahip olmaları ve aralarında bir takım etnik ve sınır sorunlarının bulunması bölgedeki güç dengesinin istikrarını etkileyebilecek öğelerdir.

Irak'ta Şii'lerin nüfusun önemli bir kısmını teşkil etmesi ve kürt sorunu, iki ülke arasındaki ilişkileri gelecekte de etkileyebilecek faktörlerdir. Ancak Irak'ın veya İran'ın bölünmesi ve azınlık ulusların bağımsızlıklarını kazanarak parçalanması bölgedeki güç dengesinin bozulmasına

yol açacağı için, buna ne bölge devletleri ne de bölgedeki dengenin korunmasını isteyen ABD ve SSCB izin verecektir. Aynı şeyi sınır sorunları için de söylemek mümkündür. Bu tür sorunlar bölge devletlerinin ilişkilerinde birtakım kuşku- lara neden olsa da güç dengesinin yapısında bir değişiklik meydana getirmesi beklenmemelidir.

Ayrıca, sözkonusu ülkelerdeki ayaklanma ve karışık- lıklar sonucu rejimlerin değişmesi nedeniyle dış politika tercihlerinde zaman zaman değişiklikler görülse bile, bu durum, bölge devletlerinin güç dengesi sisteminin gerek- lerine uygun şekilde davranmalarını engellememektedir. Hatta bölgedeki üç büyük ülkede (İran, Irak ve Suudi Arabistan) meydana gelen rejim değişiklikleri, bu devletlerin sis- temdeki temel aktör konumlarında bir değişiklik meydana getirmemiştir. Bu durumun ileride de değişmeyeceğini beklemek gerekir. Örneğin İran-İrak savaşı sırasında İran Devrimi'nin yayılmasını sınırlamak amacıyla Irak'ı destek- leyen bölge devletleri savaştan sonra bu ülke ile diplomatik ilişki kurmuşlardır. Diğer taraftan Kuveyt'in işgali ile ortaya çıkan kriz sırasında İran da Irak'a diğer bölge dev- letleriyle birlikte tepki göstererek güç dengesi sisteminin gerektirdiği dış politika esnekliğini göstermiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akhavi, Shahrugh. "Islam Politics and Society in the Thought of Ayatullah Khomeini, Ayatullah Taligani and Ali Shariati." Middle Eastern Studies. Vol.24, No.4 (October 1988), s.404-31.
- Alaolmolki, Nazor, "The New Iranian Left." The Middle East Journal. Vol.41, No.2 (Spring 1987).
- Amos II, John W. "The Iran-Iraq War: Conflict, Linkage and Spillover in the Middle East." Robert G.Darius, et. al. ed. Gulf Security into the 1980s. Stanford, California: Hoover Ins., 1984, içinde s.49-81.
- Anthony, John Duke. "The Gulf Cooperation Council." Robert G.Darius, et. al. ed. Gulf Security into the 1980s. Stanford, California: Hoover Ins., 1984, içinde s.93-115.
- Aras, Osman. "Iran-Irak Savaşı." Silahlı Kuvvetler Dergisi. Yıl 106, Sayı 311 (Eylül 1987), s.42-51.
- Arı, Önder. Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komsuları. İstanbul: Güryay Matbaacılık, 1977.
- Armaoğlu, Fahir. Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1989.
- , Siyasi Tarih: 1789-1960. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
- , 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1983.
- Assiri, Abdül Reda ve Al-Monoufi, Kamal. "Kuwait's Political Elite: The Cabinet." The Middle East Journal. Vol.42, No.1 (Winter 1988), s.48-58.
- Ateş, Toktamış. "Körfez Krizi." İktisat Dergisi, Sayı 306 (Ekim/Kasım 1990), s.15-16.
- , Siyasal Tarih I. İstanbul Üniv. Yay., 1989.
- "Bahrain." Ancyclopedia Britannica. Vol.2, s.1034-1035.

- Baktiari, Bahman. "The Leftist Challenge: The Mojahidin-e Khalq and the Tudeh Party." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.1-24.
- Bengio, Ofra. "Shi'is and Politics in Ba'thi Iraq." Middle Eastern Studies. Vol.1 (January 1985), s.3-13.
- Bill, James A. "The Politics of Extemism in Iran." Current History. Vol.81, No.471 (Jenuary 1982), s.9-13, 36.
- Bradley, Paul C. Recent United States Policy in the Persian Gulf. Grantham, New Hampshire: Tompson and Rutter Inc., 1982.
- Burns, John. "To Manipulate the World, Mystify It." The New York Times. November 4, 1990, s.2.
- Campbell, John C. "Soviet Policy in the Middle East." Current History. Vol.80, No.462 (Jenuary 1981), s.1-4, 42-43.
- Caplan, Lawrence S,et. al. ed. Nato and the Mediterranean. Wilmington, Delaware: SR inc., 1985.
- Clare, Michael T. "The RDF Newest Fire Brigade for US Intervention in the Third World." Leila Meo, ed. US Strategy in the Gulf: Intervention Against Liberation. Belmont, Mass.: Association of Arab-American University Graduates, 1981.
- , "The US Role in Energy Wars in the Arabian-Persian Gulf." Leila Meo, ed. US Strategy in the Gulf: Intervention Against Liberation. Belmont, Mass.: Association of Arab-American University Graduates, 1981.
- Claude, Jr., Inis L. Power and International Relations. New York: Random House, 1962.
- Cottam, Richard. "Revolutionary Iran." Current History. Vol.78, No.453 (Jenuary 1980), s.12-16, 34-35.
- , "The Iraq-Iran War." Current History. Vol.83, No.489 (Jenuary 1980), s.9-12, 40-41.
- Cottrell, J. ve Moodie, Michael L. The United States and the Persian Gulf, New York: National Strategy Information Center, 1984.
- "Cultivating the Personality." Middle East. No.183 (Jenuary 1990), s.13.

Çam, Esat. Siyaset Bilimine Giriş. İstanbul: Üniversite Yay., 1979.

_____, "Bölgede Savaş Sonrasında Siyasal Yapılaşma Olasılıkları ve Türkiye." Körfez Savaşı Sonrası Orta Doğu ve Türkiye Konulu Sempozyum'da Sunulan (yayınlanmamış) tebliğ. Bursa, 20 Şubat 1991.

Dawisha, Adeed. "The Stability of the Gulf: Domestic Sources and External Threats." Alvin Z. Rubinstein, ed., The Great Game. New York: Praeger, 1983, içinde s.3-21.

Deutsch, Karl W ve Singer, J. David. "Multipolar Power and International Stability." James N. Rosenau, ed. International Politics and Foreign Policy. New York: The Free Press, 1969, içinde s.315-24.

Dougherty, James A ve Pfaltzgraf Jr. Robert L. Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey, 2nd ed. New York: Harper and Row Publishers.

Eickelman, Dale F. "Kings and People: Oman's State Consultative Council." The Middle East Journal. Vol.38, No.1 (Winter 1984), s.51-71.

Erginsoy, Cemal. "Çevik Müdahale Kuvveti (RDF): Pentagon Şaka mı Yapıyor?" Stratejik Etütler Bülteni. Yıl 17, Sayı 91 (Ocak 1983), s.17-29.

Flavin, Christopher. "Beyond the Gulf Crisis: An Energy Strategy for the 90s." Challenge. (November/December 1990), s.4-10.

Genç, Mehmet. "Uluslararası Sistemdeki Gelişmeler ve Körfez Savaşı Sonrası Orta Doğu'da Olası Denge Sistemi." Körfez Savaşı Sonrası Orta Doğu ve Türkiye Konulu Sempozyum'da sunulan (yayınlanmamış) tebliğ. Bursa, 20 Şubat 1991.

Godsell, Geoffrey. "US Builds Shield for Southwest Asia's Oil." The Christian Science Monitor. March 13, 1981.

Golan, Galie. "Gorbachev's Middle East Strategy." Foreign Affairs. Vol.66, No.1 (Fall 1987), s.41-56.

Goodman, Melvin A ve Ekadahl, Carolyn M. "Gorbachev's New Directions in the Middle East." The Middle Journal. Vol.42, No.4 (Autumn 1988), s.571-86.

Grayson, Benson L. Soviet Intentions and American Options in the Middle East. Washington, D.C.: National Defense Univ Press, 1982.

Gönlübol, Mehmet, et. al. ed. Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973. 5.b. Ankara: Ankara Univ. SBF Yay., 1982.

- Gürel, Şükrü. Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri. Ankara: Ankara Univ. Basımevi, 1979.
- Haas, Ernst. "The Balance of Power Prescription, Concept or Propoganda." World Politics. Vol.5 (July 1953).
- Hetterington, Norris S. "Industrialization and Revolution in Iran: Forced Progress or Unmet Expectation?" The Middle East Journal. Vol.36, No.3 (Summer 1982), s.362-73.
- Holsti, K.J. International Politics, a framework for analysis. London: Prentice/Hall International Inc., 1974.
- Hurewitz, J.C. Diplomacy in the Near and Middle East. Princeton, N.J.: D.Van Nostrand, 1956.
- Hussein, Mushahid. "The Quidelines of Iranian Foreign Policy" Middle East International. June 22, 1990, s.17.
- Imamzade, Meryem. Irak Dosyası. Istanbul: Akabe Yay., 1986.
- Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı. Irak-iran Çekişmesi. Çev. Yabancı Dillerde Çeviri ve Yayın Dairesi. Ankara: Ideal Matbaası, 1982.
- "Iran Regime Girds up for Winter." The Middle East. No.61 (November 1979).
- Iraq Republic, Ministry of Culture and Information. Iran's Hostility to Iraq, Follow-up of Statements by Khomeini and His Aides. Baghdad: Minister of Culture and Information, 1983.
- ismail, Tareq. Iraq-Iran: Roots of Conflict. New York: Syracuse Univ. Press, 1984.
- Işık, Hüseyin, derl. "Körfez'de Kaynaşma." Silahlı Kuvvetler Dergisi. Yıl 99, Sayı 275 (Eylül 1980), s.1-8.
- Jaber, Nadim. "Iraq-West Corfrontation:background and reactions." Middle East International. No.373, (April 13, 1990), s.3-4.
- Johnson, Maxwell O. The Military as an Instrument of US Policy in Southwest Asia: The Rapid Deployment Joint Task Force, 1979-1982. Boulder, Colorade: Westview Press, 1983.
- Kaplan, Morton A. System and Process in International Politics. New York: Wiley and Sons, 1957.
- , "Variants on Six Models of International System." James N. Rosenau, ed. International Politics and Foreign Policy. New York: The Free Press, 1969, içinde s.291-303.

- , New Approaches to International Relations. New York: st. Martin's Press, 1968.
- Kaslow, Amy. "Iraq Looms Large." Middle East. No.183. (Jenuary 1990), s.13.
- Katz, Mark N. Russia and Arabia: Soviet Foreign Policy toward the Arabian Peninsula. Baltimore: The John Hopkins Univ. Press, 1986.
- Kechichian, Joseph A. "Containing the Iranian Revolution." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.1-21.
- Kelly, J.B. Arabia, the Gulf and the West. New York: Basic Books, 1980.
- Kemp, Goorey. "The Gulf Crisis: Diplomacy or Force?" Survival. Vol.32, No.6 (November/December 1990), s.507-17.
- Keohane, Robert O ve Nye, Joseph. Power and Interdepenence. World Politics in Transition. Boston, Toronto: Little, Brown, 1977.
- Knaurhase, Ramon. "Saudi Arabia's Foreign and Domestic Policy." Current History. Vol.80, No.462 (Jenuary 1981), s.18-22,37.
- , "Saudi Arabia: Our Conservative Muslim Ally." Current History. Vol.78, No.453 (Jenuary 1980), s.17-21, 35-37.
- Kuniholm, Bruce. Persian Gulf and The United States Policy. California: Regina Books, 1984.
- , "Retrospect and Prospects: Forty Years of US Middle East Policy." The Middle East Journal. Vol.41, No.1 (Winter 1987), s.7-25.
- Kupchan, Charles A. The Persian Gulf and the Future: The Dilemmas of Security. Boson: Ullen and Unwin, 1987.
- "Kuveyt." Meydan Larousse. C. VII, s.688.
- Limberty, John W. Iran at War With History. Boulder, Colo.: Westview Press, 1987.
- Litwak, Lobert. Security in the Persian Gulf, Vol.2: Souces of Inter-State Conflict. Montclair, N.J.: Allenheld Osmun for the International Institute of Strategic Studies, 1981.
- Long, David E. "The United States and the Persian Gulf."

Current History. Vol.76, No.443 (Jan 1979), s.29-30, 37-38.

- Lugar, Richard G. "US Arms Sales and the Middle East." Journal of International Affairs. Vol.40, No.1 (Summer 1986), s.23-31.
- Magnus, Ralph H. "Afghanistan and Gulf Security: A Continuing Relationship." Robert G. Darius, et. al. ed. Gulf security into the 1980s. Stanford, California: Hoover Ins., 1984, içinde s.7-30.
- Martin, Lenore G. The Unstable Gulf: Threats from Within. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1984.
- McCain, Morris. "On Moskov's Southern Flank: Soviet Interests in Iran, Afghanistan and Pakistan." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.11, No.1-2 (Fall/Winter 1987), s.5-20.
- McClelland, Charles A. Theory and the International System. New York: MacMillan, 1966.
- MacDonald, Charles G. "US Policy and Gulf Security." Robert G.Darius, et.al.ed. Gulf Security into the 1980s. Stanford, California: Hoover Ins., 1984, içinde s.93-115.
- McNaugher, Thomas L. Arms and Oil, US Military Strategy and the Persian Gulf. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1985.
- Morghenthau, Hans J. Uluslararası Politika, C. I. Çevç B.Oran ve Ünsal Oskay. Ankara: Sevinç Matbaası, 1970.
- May, Ernest R. "The Cold War." Joseph S. Nye, Jr. ed, The-Making of America's Soviet Policy. New Haven and London: Yale University Press, 1984, içinde s.209-30.
- "The Gulf Looks to Wider Horizons." Middle East.No.184 (February 1990), s.12-13.
- Milani, Mohsan. "The Ascendancy of Shi'i Fundemantalism." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.1-25.
- Momayezi, Nasser. "Economic Correlates of Political Violence: The Case of Iran." The Middle East Journal. Vol.40, No.1 (Winter 1986), s.68-81.
- Nakhleh, Emile A. The Persian Gulf and American Policy. New York: Praeger, 1982.
- Nelson, W.H. "What's the Answer for the Gulf?" Proceedings (December 1990), s.32-37.

- Nixon, Richard. US Foreign Policy for the 1970's: The Emerging Structure of Peace, A Report to the Congress. February 9, 1972. Washington, D.C.: US Government Printing Office, 1972.
- Parasiliti Andrew T. "Iraq Military Containment of Iran." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.1-18.
- Parrott, John B. "The Response of Saudi Arabia to the Iran-Iraq War." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.10, No.2 (Winter 1986), s.42-56.
- Peretz, Don. "Saudi Arabia." Encyclopedia Americana. Vol.24, s.300-307.
- Philip, James A. "Saddam Hussein and the Crisis in the Persian Gulf." The Heritage Foundation Backgrounder. No.798 (November 23, 1990), s.1-14.
- Pink, Diana, rappourteur. "The Gulf: Regional Problems, Regional Solution." The Middle East Between War and Peace. The 37th Annual Conference of the Middle East Ins., Washington, D.C.: 1983, s.33-35.
- "Qatar." Ancyclopedia Britannica. Vol.2, s.910.
- Ramazani, Rouhollah K. Revolutionary Iran Challenge and Response in the Middle East. Baltimore: The John Hopkins Univ. Press, 1986.
- _____, "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations." The Middle East Journal. Vol.43, No.2 (Spring 1989).
- _____, "Who Lost America? The Case of Iran." The Middle East Journal Vol.36, No.1 (Winter 1982), s.5-21.
- _____, "Iran's Export of the Revolution: Its Politics, Ends and Means." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.13, No.1-2 (Fall/Winter 1989), s.1-25.
- _____, "Iran's Islamic Revolution and the Persian Gulf." Current History. Vol.84, No.498 (Jenuary 1985).
- _____, 1941-1973 A Study of Foreign Policy in Modernizing Nations. Charlottesville: Univ. Press of Virginia, 1975.
- Record, Jeffry. The Rapid Deployment Force and US Military Intervention in the Persian Gulf. Washington, D.C.: Ins. for Foreign Policy Inc., 1981.
- Renfrew, Nita. "Who Started the War." Foreign Policy. No.66 (Spring 1987), s.98-107.

- Ross, Dennis. "Soviet Views toward the Gulf War." ORBIS. Vol.28, No.3 (Fall 1984).
- Rubin, Barry. "Iran's Year of Turmoil." Current History. Vol.82, No.480 (January 1983), s.28-31, 42-43.
- Rubinstein, Alvin Z. "Perspectives on the Iran-Iraq War." ORBIS. Vol.29, No.3 (Fall 1985).
- , Soviet Policy toward Turkey, Iran and Afghanistan: The Dynamics of Influence. New York: Praeger, 1982.
- , "Soviet Policy toward South Asia: Strategic and Political Aspects." A.Z. Rubinstein, ed. The Great Game. New York: Praeger, 1983, içinde s.81-84.
- "Saddam wants his bomb." Middle East. No.187 (May 1990), s.11-14.
- Sawyer, Herbert L. Soviet Perception of the Oil Factor in US Foreign Policy, The Middle East Gulf Region. Boulder, Colo.: Westview Press, 1983.
- Sayigh, Yazid. "Iraq's ambitions: arms producer and regional power." Middle East International. No.387 (January 19, 1990), s.17-18.
- , "The Middle East Strategic Balance, Putting it into Perspective." Middle East International. (May 25, 1990), s.15-16.
- , "The Middle East Strategic Balance, Capabilities for Waging War." Middle East International. (June 22, 1990), s.15-16.
- Schulz, Ann T. "Iran: The Descending Monarchy." Current History. Vol.76, No.443 (January 1979), s.33-35.
- Sick, Gary. "The Evolution of US Strategy Toward the Indian Ocean and Persian Gulf Region." A.Z. Rubinstein, ed. The Great Game. New York: Praeger, 1983, içinde s.49-80.
- Slugglett, Marian F. "What Price Arabism? Aspects of Iraqi Foreign Policy Since 1968." Richard Lawless, ed. Foreign Policy Issues in the Middle East-Afghanistan-Iraq-Turkey-Morocco. England: Center for Middle Eastern and Islamic Studies, 1981, içinde s.24-42.
- Snyder, Jed C. Defending the Fringe: Nato, the Mediterranean and the Persian Gulf. Boulder, Colo.: Westview Press, 1987.
- Sönmezoglu, Faruk. Uluslararası Politika ve Dış Politika

- Analizi. istanbul: Filiz Kitabevi, 1989.
- Spanier, John W. American Foreign Policy Since World War II. 8th ed. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980.
- Sterner, michael. "Perceptions and Policies of the Gulf States Toward Regional Security and Superpower Rivalry." A.Z.Rubinstein, ed. The Great Game. New York: Praeger, 1983, içinde s.22-45.
- , "The Iran-Iraq War." Foreign Affairs. Vol.63, No.1 (Fall 1984), s.43-54.
- Stivers, Williams. America's Confrontation with Revolutionary Change in the Middle East, 1948-83. New York: St. Martin's Press, 1986.
- Sullivan, Dennis J. "The Gulf Cooperation Council: Regional Security or Collective Defense?" Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.13, No.2 (Winter 1988), s.1-19.
- Swearingen, Will D. "Sources of Conflict Over Oil." The Middle East Journal. Vol.35, No.3 (Summer 1981), s.314-30.
- Terril, W.Andrew. "Saddam's Closest Ally: Jordan and the Gulf." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.9, No.2 (Winter 1985), s.43-54.
- Thomson, David. Europe Since Napoleon. England: Hazel Watson and Viney ltd., 1978.
- Tomasek, Robert D. "The Resolution of Major Controversies between Iran and Iraq." World Affairs. No.139 (Winter 1976-77).
- Turner, Arthur C. "Iraq: Pragmatic Radicalism in the Wirtile Crescent." Current History. Vol.81, No.471 (Jenuary 1982).
- Twinam, Joseph W. "The Strategic Implications of US Policy toward the Gulf." The Challenge to US Diplomacy in the Arap-Gulf States. Washington, D.C.: American-Arap Affairs Council, 1983.
- Ulman, A. Haluk. Birinci Dünya Savaşına Giden Yol (ve Savaş). Ankara: Ankara Univ. SBF Yay., 1973.
- US Department of State. "President Carter's State of the Union Adress." Jenuary 23, 1980, Leila, Meo, ed. US Strategy in the Gulf: Intervention Against Liberation. Belmont, Mass.: Association of Arab-American University Graduates, 1981, içinde s. 121-23.

Waltz, Kenneth N. "International Structure, National Force and Balance of World Power." James N. Rosenau, ed. International Politics and Foreign Policy. New York: The Free Press, 1969, içinde s.304-14.

———, ve Quester, George H. Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi. Çev E.Onulduran. Ankara: Ankara Univ. SBF Yay., 1982.

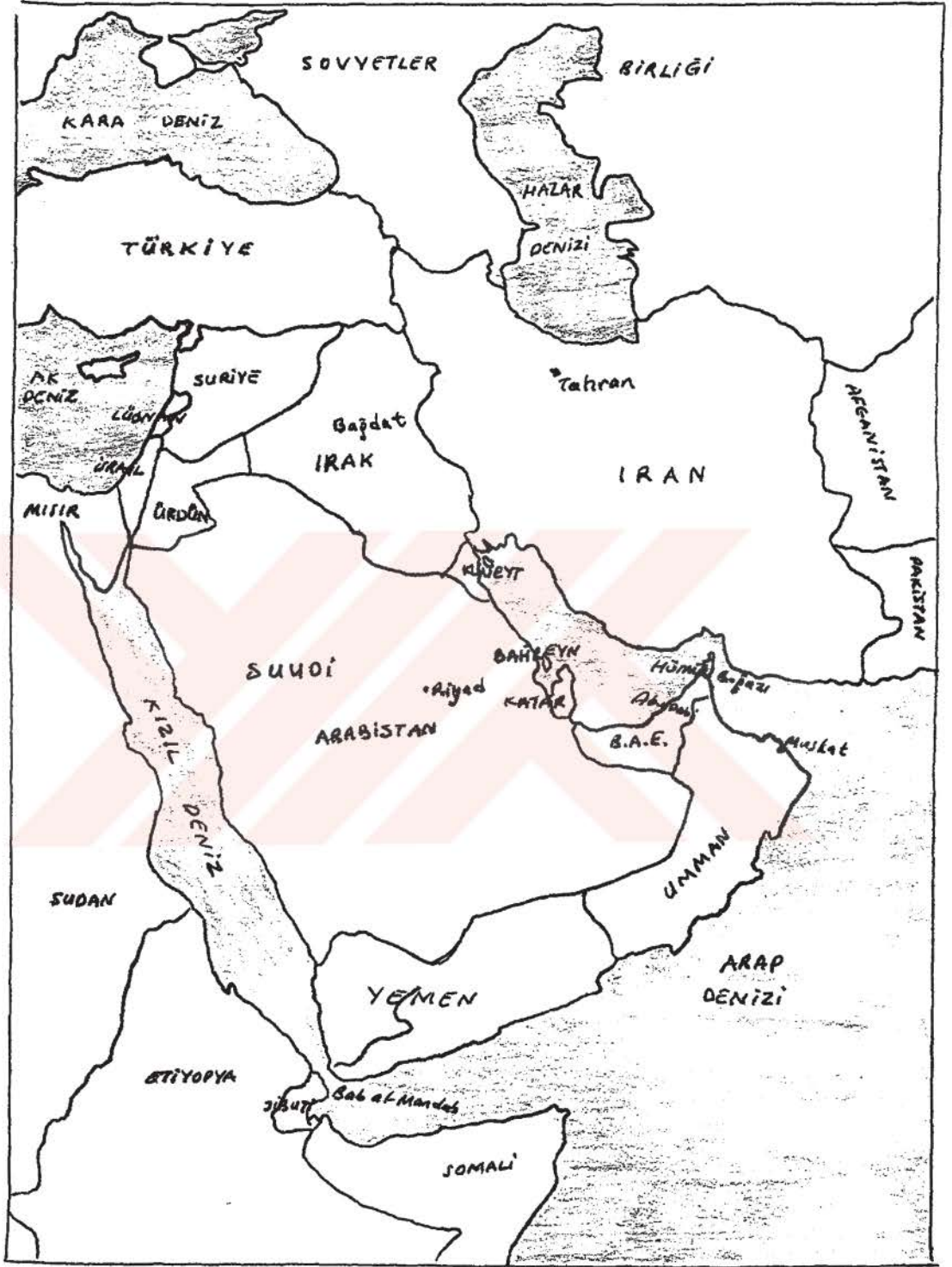
Weinberger, Casper W. A Report to the Congress on Security Arrangements in the Persian Gulf. 15 June 1987. Washington, D.C.: Gowerment Printing Office, 1987.

Yalazan, Talat. "İran-İrak Savaşı Üzerine Bir İnceleme." Silahlı Kuvvetler Dergisi. Yıl 108, Sayı 321 (Mayıs 1989), s.4-13.

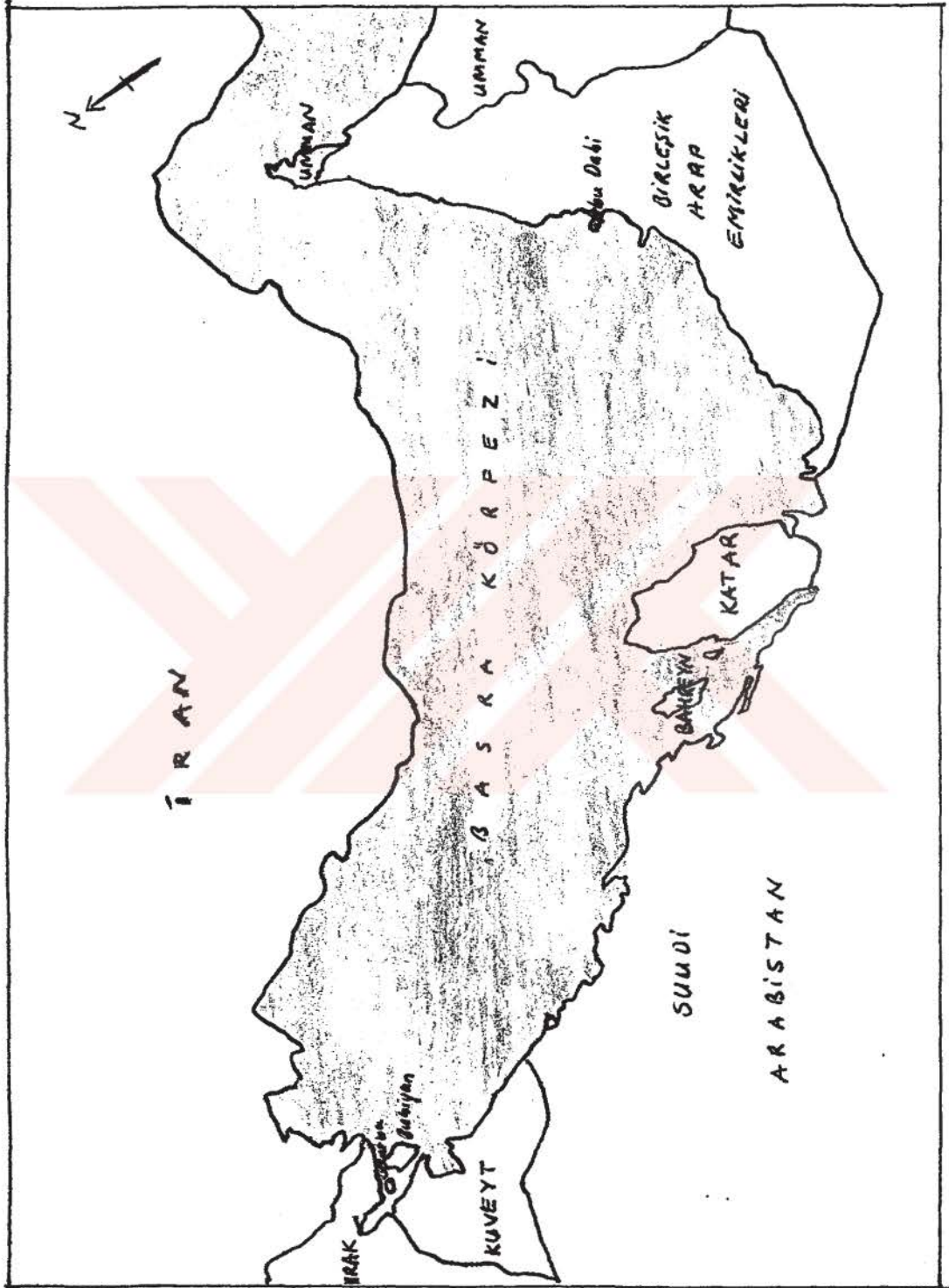
Zaman, Waheed-uz. "The American Hostages in Iran: The Crucial 444 Days." Journal of South Asian and Middle Eastern Studies. Vol.9, No.4 (Summer 1986), s.27-59.

Gazeteler ve Süreli Yayınlar

Cumhuriyet
Economist
Hürriyet
Middle East
Middle East International
Milliyet
New York Times
Tercüman

Harita No. 1. Orta Doğu

Harita No. 2. BASRA KÖRFEZİ